

MINISTARSTVO ZA LJUDSKA I MANJINSKA PRAVA

STRATEGIJA
za poboljšanje položaja
Roma i Egipćana u Crnoj Gori
2012-2016

STRATEGY
For Improving the Position of
Roma and Egyptians in Montenegro
2012 – 2016

STRATEGIJA
vaš lačharipe e pozitako e Rromengo
thaj e Egipćanongo ane Crna Gora
2012 - 2016

decembar, 2012.

Izdavač

Ministarstvo za ljudska i manjinska prava

Za izdavača

Dr Suad Numanović

Urednik

Sabahudin Delić

Prevod na engleski jezik

Neđeljka Sindik

Dženita Brčvak

Prevod na romski jezik

Alija Krasnići

Dizajn i prelom

Slađana Bajić-Bogdanović

Štampa

DPC, Podgorica

Tiraž

200

MINISTARSTVO ZA LJUDSKA I MANJINSKA PRAVA

STRATEGIJA
za poboljšanje položaja
Roma i Egipćana u Crnoj Gori
2012-2016

STRATEGY
For Improving the Position of
Roma and Egyptians in Montenegro
2012 – 2016

STRATEGIJA
vaš lačharipe e pozitako e Rromengo
thaj e Egipćanongo ane Crna Gora
2012 - 2016

SADRŽAJ

Spisak skraćenica	6
I UVOD	7
II CILJEVI I PRINCIPI STRATEGIJE	11
III PRAVNI OKVIR	13
IV SPROVOĐENJE, PRAĆENJE I FINANSIRANJE STRATEGIJE	17
V OBLASTI PRIMJENE STRATEGIJE	19
1. Pravni status	19
2. Obrazovanje	21
3. Zapošljavanje i prava iz radnog odnosa	29
4. Zdravlje i zdravstvena zaštita	34
5. Socijalna i dječija zaštita	37
6. Nasilje nad ženama i nasilje u porodici	38
7. Kulturni i jezički identitet	42
8. Informisanje	45
9. Stanovanje	48
10. Učešće u političkom i javnom životu	51
VI INDIKATORI ZA MJERENJE USPJEŠNOSTI	54

CONTENTS

Evocations	6
I INTRODUCTION	7
II OBJECTIVES AND PRINCIPLES	11
III LEGAL FRAMEWORK	13
IV MONITORING, IMPLEMENTATION AND FINANCING OF THE STRATEGY	17
V FIELDS OF APPLICATION	19
1. Legal status	19
2. Education.	21
3. Employment and labour rights	29
4. Health and health care	34
5. Social and child protection	37
6. Violence against women and domestic violence	38
7. Cultural and language identity.	43
8. Access to information	45
9. Housing	49
10. Participation in political and public life	52
VI INDICATORS	55

SAINČARIPE

Lil hhnarnjarutnango	78
I ANDRIPE	79
II E RESIMATA THAJ PRINCIPORE STRATEGIJAČE	81
III JURIDIKAKO RAMO	83
IV NAKHAVDIPE, DIKHLJARIFE THAJ FINANSIRIPE E STRATEGIJAKO	85
V UMALINA NAKHAVDIMASE E STRATEGIJAČE	86
1. Juridikako statusi	86
2. Sikavdipe (Sićope)	87
3. Bućardipe thaj e hakaja andar e bućaći relacija	92
4. Sastipe thaj sastaripesko arakhavipe	95
5. Socijaluno thaj čhavorrengo arakhavipe.	96
6. Zoripe upral e đuvlja thaj zoripe ane familija	97
7. Kulturako thaj čhibako identiteto	100
8. Informisipe	101
9. Thanbešipe	103
10. Lipe ano politikano thaj putaruno đuvdipe	104
VI INDIKATORA VAŠ NAPISARIPE E SUKSESIMASKO	106

SKRAĆENICE

MZLJMP - Ministarstvo za ljudska i manjinska prava
MUP - Ministarstvo unutrašnjih poslova
MRSS - Ministarstvo rada i socijalnog staranja
MPiS - Ministarstvo prosvjete i sporta
MZ - Ministarstvo zdravlja
MK - Ministarstvo kulture
MF - Ministarstvo finansija
MORT - Ministarstvo održivog razvoja i turizma
MM - Ministarstvo pravde
ZZZCG - Zavod za zapošljavanje Crne Gore
UZZI - Uprava za zbrinjavanje izbjeglica
ZZŠ - Zavod za školstvo
CSO - Centar za stručno obrazovanje
CENPF - Centar za edukaciju nosilaca pravosudnih funkcija
CEKUM - Centar za očuvanje i razvoj kulture manjina
IJZ - Institut za javno zdravlje
FZZO - Fond za zdravstveno osiguranje
DZ - Domovi zdravlja
UP - Uprava policije
UZK - Uprava za kadrove
AZRMSP - Agencija za razvoj malih i srednjih preduzeća
CKCG - Crveni krst Crne Gore
CSR - Centar za socijalni rad
LS - Lokalna samouprava
EU - Evropska Unija
DEU - Delegacija Evropske unije
UN - Ujedinjene nacije
UNHCR - Visoki komesarijat Ujedinjenih nacija za izbjeglice
UNICEF - Dječiji fond Ujedinjenih nacija
UNDP - Program Ujedinjenih nacija za razvoj
SE - Savjet Evrope
OSCE - Organizacija za evropsku bezbjednost i saradnju
FOSI - Fondacija za otvoreno društvo
RE - Romi i Egipćani
RL - Raseljena lica
IRL - Interno raseljena lica

ABBREVIATIONS

MHMR - Ministry of Human and Minority Rights
MI - Ministry of Interior
MLSP - Ministry of Labour And Social Protection
MES - Ministry of Education And Sport
MH - Ministry of Health
MC - Ministry of Culture
MF - Ministry of Finance
MSDT - Ministry of Sustainable Development and Tourism
MJ - Ministry of Justice
MEA - Montenegrin Employment Agency
DCR - Directorate for Care of Refugees
BES - Bureau for Education Services
CVT - Centre for Vocational Training
JTC - Judicial Training Center
CPDMC - Centre For Protection and Development of Minority Cultures
IPH - Institute for Public Health
HIF - Health Insurance Fund
PHCC - Primary Health Care Centres
PD - Police Directorate
HRD - Human Resources Directorate
ASMED - Agency for Sme Development
MRC - Montenegrin Red Cross
CSP - Centre for Social Protection
LS - Local Self Government
EU - European Union
DEU - Delegation of European Union
UN - United Nations
UNHCR - United Nations High Commissioner for Refugees
UNICEF - United Nations Children Fund
UNDP - United Nations Development Programme
COE - Council of Europe
OSCE - Organization for European Security And Cooperation
FOSI - Foundation for Open Society
RE - Roma And Egyptian
DP - Displaced Persons
IDP - Internally Displaced Persons

I UVOD

Za razliku od drugih manjinskih naroda i manjinskih nacionalnih zajednica, koji su uključeni u savremene tokove crnogorskog društva, Romi i Egipćani su najugroženija i najmarginalizovanija manjinska nacionalna zajednica u Crnoj Gori. Niska ekonomska moć, nizak stepen obrazovanja, veoma mali broj zaposlenih, neadekvatni stambeni uslovi, socijalna neprihvaćenost sa reslovima etničkih stereotipija i predrasuda, specifičan način življenja i druge karakteristike, samo su neki od uzroka njihovog teškog položaja u društvu.

U godinama raspada jugoslovenske federacije, kada su etnički inspirisani ratovi dostizali kulminaciju u našem neposrednom okruženju, Crna Gora je uspjela da sačuva svoj unutrašnji mir i multietnički suživot. Ne samo da se uspjelo u očuvanju unutrašnjeg mira, nego je Crna Gora u ovim teškim vremenima otvorila širom svoja vrata i postala utočištem kolonama izbjeglih i raseljenih lica. U jednom momentu, izbjeglička i raseljenička populacija se približila jednoj četvrtini ukupnog stanovništva Crne Gore. S obzirom na poznata ratna dešavanja na Kosovu i dolazak značajnog broja raseljenih lica romske i egipćanske populacije, ukupna socio-ekonomska situacija ove populacije se dodatno pogoršala.

I INTRODUCTION

Unlike other minority groups and minority national communities who are included in contemporary mainstreaming of Montenegrin society, Roma and Egyptians are members of the most vulnerable and marginalized minority national community in Montenegro. Low economic power, low level of education, very few employees, inadequate housing conditions, social exclusion together with ethnic stereotypes and prejudices, specific way of living and other characteristics, are only some of the causes lying behind their difficult position in society.

During the years of the dissolution of the Yugoslav federation, when ethnically inspired wars reached their culmination in our nearest neighbourhood, Montenegro managed to preserve its internal peace and multiethnic coexistence. Not only it succeeded in preservation of its internal peace in those difficult times, but Montenegro had also widely opened its doors and had become the shelter to the columns of refugees and displaced persons. At one moment, refugee and displaced population reached the number of one quarter of the total population of Montenegro. Given the well known war events in Kosovo and departure of significant number of displaced persons from Roma and Egyptian population,

Sistematski odgovor Vlade Crne Gore problemima romske i egipćanske populacije je počeo još poslije regionalne konferencije »Romi u proširenoj Evropi«, nakon čega je i Crna Gora prihvatila projekat »**Dekada romske inkluzije 2005-2015**«. Vlada Crne Gore je u januaru 2005. godine usvojila svoj Akcioni plan za implementaciju Dekade, sa težnjom da projektima iz oblasti obrazovanja, zapošljavanja, stanovanja i zdravstvene zaštite prekine začarani krug siromaštva i isključenosti Roma iz društvenog života Crne Gore. S obzirom na ograničenost djelovanja Akcionog plana na četiri prioritete oblasti, Vlada Crne Gore je krajem 2007. godine usvojila **Strategiju za poboljšanje položaja RAE populacije u Crnoj Gori 2008-2012**. Strategija je predstavljala skup konkretnih mjera i aktivnosti u četvorogodišnjem periodu, pravnog, političkog, ekonomskog, socijalnog, urbanističko-komunalnog, obrazovnog, zdravstvenog, kulturno-informativnog i svakog drugog neophodnog karaktera. Strategijom su bili definisani nosioci aktivnosti, rokovi i finansijski troškovi, kao i način praćenja realizacije projekata i obaveza jednogodišnjeg informisanja Vlade Crne Gore.

Do sada preduzete mjere i aktivnosti u cilju unaprijeđenja položaja Roma i Egipćana rezultirale su veoma značajnim i vidnim, ali ne i posve dovoljnim, pozitivnim promjenama. Iako su postignuti određeni rezultati u primjeni Akcionog plana Dekade Romske inkluzije u Crnoj Gori i Strategije za poboljšanje položaja RAE populacije u Crnoj Gori 2008-2012, očekivani pomaci u pogledu poboljšanja ukupnog položaja romske i egipćanske zajednice kao kolektiviteta su izostali. Izdvojena finansijska sredstva za četvorogodišnje sprovođenje Strategije su iznosila 1.700.000 EUR, a raspodijeljivana su na osnovu javnih konkursa. Komisija, koja je i odobravalala sredstva za sprovođenje projekata, za svaku godinu je određivala prioritete. Prioritete oblasti finansiranja za 2008. godinu su bile obrazovanje i baza podataka, za 2009. godinu obrazovanje i stanovanje,

overall socio-economic situation of this population had additionally been aggravated.

Systematic response of the Government of Montenegro to the issues of RE population started soon after the regional conference »*Roma in an Enlarged Europe*«, after which Montenegro had accepted the project »**Decade of Roma inclusion 2005-2015**«. In January 2005, Government of Montenegro adopted its Action Plan for implementation of *Decade*, with tendency to stop the vicious circle of poverty and exclusion of Roma people from social life in Montenegro through projects in the areas of education, employment, housing and health care. Given the limitations of effectiveness of Action Plan with regards to four priority areas, Government of Montenegro adopted **Strategy for Improvement of Position of RAE population in Montenegro 2008 – 2012** at the end of 2007. Strategy was a set of concrete measures and activities in four-year period of a legal, political, economic, social, urban and communal, educational, health, cultural-informative and of any other necessary character. Strategy defined holders of activities, deadlines and financial costs, as well as method for monitoring over realization of projects and one-year obligations to inform the Government of Montenegro.

So far undertaken measures and activities with the purpose of improvement of Roma and Egyptians' position resulted in significant and evident, but not entirely positive changes. Although application of Action plan for Implementation of Decade of Roma Inclusion and Strategy for Improving the Position of RAE Population in Montenegro gave certain positive results, expected steps forward the improvement of overall position of RE community as collective have, however, missed out.

The financial funds for implementation of the Strategy for four years destructed from the budget were in amount of 1.700.000 EUR. The funds were dispensed on the basis of the open competition. Commission for

za 2010. godinu obrazovanje i lična dokumenta, a za 2011. godinu takođe obrazovanje i lična dokumenta.

Prema postojećim i dostupnim podacima iz popisa stanovništva, domaćinstva i stanova u Crnoj Gori¹, 6251 lice se izjasnilo da pripada romskoj nacionalnosti ili 1,01 % od ukupnog stanovništva. Populacija Egipćana broji 2054 lica, odnosno 0,33 % od ukupnog stanovništva, dok romskim kao maternjim jezikom govori 5169 lica. Najveći broj Roma živi na teritoriji Podgorice (3988), zatim Berana (531), Nikšića (483), Bijelog Polja (334), Herceg Novog (258), a najveći broj Egipćana se nalazi u Podgorici (685), Nikšiću (446), Tivtu (335) i u Beranama (170).

Prema podacima Zavoda za zbrinjavanje izbjeglica na preregistraciji interno raseljenih lica sa Kosova koja borave u Crnoj Gori, koja je obavljena 2009. godine, 43 lica su se izjasnila kao Aškalije. S obzirom na mali broj pripadnika ove etničke zajednice i činjenicu da se ne pojavljuju kao zasebna grupa na popisu stanovništva 2011. godine Aškalije se ne pominju kao posebna etnička grupa u ovoj strategiji. Ipak, pripadnici ovog naroda će u potpunosti biti obuhvaćeni svim aktivnostima predviđenim ovom Strategijom koje proističu iz njihovog pravnog statusa.

Zavod za statistiku je, u cilju sprovođenja Strategije za poboljšanje položaja RAE populacije u Crnoj Gori 2008-2012, u saradnji sa Romskim savjetom i NVO Koalicija „Romski krug“, krajem 2008. godine, sproveo istraživanje i izradio statistički dokument pod nazivom „Baza podataka RAE populacije u Crnoj Gori“. Publikacija je ispunila dva osnovna cilja: utvrđivanje broja RAE populacije u Crnoj Gori i utvrđivanje socio-ekonomske situacije RAE populacije. Publikacijom je obrađeno 9943 lica, koja su se u nacionalnom smislu izjasnila kao Rom, Aškalija ili Egipćanin, a obrađene su:

- demografske karakteristike (pol, starost, bračni status)
- geografske karakteristike (mjesto boravka, prebivalište)

---

¹ Izvor: MONSTAT

approval of the Strategy funds designated priorities every year. For 2008 it was data collection and establishing of database, for 2009 education and housing, for 2010 and 2011. Education and civil registration.

According to the existing and available data from the census and list of households and dwellings in Montenegro¹, 6251 persons declared as Roma nationals; this is 1,01% of total population. Egyptian population has 2054 members, i.e. 0,33% of total population, while 5169 persons listed Roma language as their mother tongue. The majority of Roma people live in Podgorica (3988), than in Berane (531), Niksic (483), Bijelo Polje (334), Herceg Novi (258), while most of Egyptians live in Podgorica (685), Niksic (446), Tivat (335) and Berane (170).

At the preregistration of IDPs from Kosovo in Montenegro 2009, only 43 persons declared as Ashkalia. Having in mind low number of members of this group and fact that due to numbers they are not specific group at last census Ashkalia are not mentioned as separate ethnic group in this Strategy. However persons belonging to this group will be fully included in all Strategy activities which derive from their legal status.

With the purpose of implementing Strategy for Improving the Position of RAE Population in Montenegro 2008 – 2012, Statistical Office of Montenegro (MONSTAT) in cooperation with CSO Coalition Roma Circle conducted research and created statistical document *Data Base on RAE population in Montenegro* at the end of 2008. Publication has accomplished two basic goals: to identify number of RAE population in Montenegro and to assess their socio-economic status. Publication covered 9943 individuals who declared themselves as Roma, Ashkali or Egyptian in terms of nationality. The objects of analysis were:

- demographic characteristics (gender, age, marital status)
- geographical characteristics (place of residence)

---

¹ Source: MONSTAT

- obrazovne karakteristike (formalno i neformalno obrazovanje, završena škola, da li lice pohađa školu, koji razred i dr.)
- etničko-kulturološke karakteristike (nacionalna ili etnička pripadnost, maternji jezik, drugi jezik kojim se služi, vjeroispovjest i dr.)
- migracione karakteristike (posljednje doseljenje, kada i odakle i dr.)
- ekonomske karakteristike (zaposlenost, djelatnost, nezaposlenost-evidencija nezaposlenih, lica sa ličnim primanjima, prihodi domaćinstva)
- domaćinstvo, porodica (spisak članova domaćinstva i odnosi u porodici)
- stan i uslovi stanovanja (vlasništvo stana, opremljenost stana-vodovodnom kanalizacijom, elektro instalacijom, blizina otpada, saobraćajnice i dr.)

Analizom dobijenih podataka se može konstatovati da i dalje najveći broj pripadnika romske i egipćanske zajednice živi u uslovima ekstremnog siromaštva i veoma lošeg standarda, posebno u zdravstveno-higijenskom smislu, veliki broj ne posjeduje lična dokumenta, nema zdravstveno i socijalno osiguranje, izuzetno je lošeg obrazovanja. Značajan broj ne poznaje službeni jezik, a mali broj ima završeno osnovno obrazovanje, sa veoma ograničenim mogućnostima da stekne više obrazovanje od osnovnog. Većina je nezaposlena, a zaposleni obavljaju najmanje kvalifikovane i plaćene poslove ili minimalne zarade obezbjeđuju obavljanjem samoukih vještina i zanata, što ih dovodi u krajnje nezavidan i nekonkurentan položaj na tržištu rada. S obzirom da je popis stanovništva u Crnoj Gori sproveden 2011. godine, Zavod za statistiku će tokom 2012. i 2013. godine nastaviti sa objavljivanjem podataka iz Popisa, tako da će ti podaci, shodno dinamici objavljivanja, biti upotrijebljeni kao polazna osnova za izradu godišnjih akcionih planova.

- educational characteristics (formal and informal education, finished school, whether a person attends school, the class, etc)
- ethno-cultural characteristics (national or ethnic origin, second language they use, religion, etc);
- migration characteristics (the last immigration, when and where from, etc)
- economic characteristics (employment, activity, unemployment – registered as unemployed, persons with personal income, household income)
- household and family (ownership of an apartment, apartment equipment – in terms of water supply system, electro installations, vicinity of the waste landfill, roads, etc)

Based on data analysis, we can conclude that majority of Roma and Egyptian people still live in conditions of extreme poverty and very poor living standards, especially in terms of health and hygiene. Further, many of them do not possess identity documents, do not have health and social insurance and mostly are undereducated. Deeply concerning is the number of those not being familiar with the official languages, while only few of them have completed primary education, yet with very limited opportunities to gain higher education. Majority is unemployed, while those employed often operate in least qualified and paid positions. Some of them provide minimum wages by performing self-taught skills and crafts, which again puts them in very in unenviable and uncompetitive position at the labour market.

In order to change and improve the status of Roma and Egyptians, and thus provide their complete inclusion in social, economic cultural and political life, certain systemic solution which would provide RE population with more efficient access to most challenging areas must be put in place.

Za promjenu ovakvog stanja, odnosno unaprijeđivanje položaja Roma i Egipćana, kao i potpune uključenosti u društveni, ekonomski, kulturni i politički život potrebna su sistemski rješenja koja će im omogućiti efikasniji pristup u oblastima u kojima su najugroženiji.

II CILJEVI I PRINCIPI STRATEGIJE

Strateški cilj koji se postavlja ovim dokumentom definisan je kao poboljšanje i unaprijeđenje položaja Roma i Egipćana u crnogorskom društvu, što treba da dovede do smanjenja razlika koje sada postoje između njihovog položaja i položaja ostalog stanovništva. S obzirom na veoma kvalitetan normativni okvir garantovanih ljudskih i manjinskih prava u Crnoj Gori, osnovni cilj ove Strategije se može definisati i kao stvaranje uslova za primjenu i primjena osnovnih ljudskih i manjinskih prava u odnosu na romsku i egipćansku populaciju, individualno i kolektivno, kako bi se suštinski i kvalitativno poboljšao sveukupan društveni, kulturni, socio-ekonomski i svaki drugi položaj ove grupe građana Crne Gore. Na taj način će se omogućiti postepena integracija romske i egipćanske zajednice u društvene tokove Crne Gore, što će biti dugotrajan i složen proces. Integracija romske i egipćanske populacije uključuje i uspostavljanje novih društveno-kulturoloških odnosa prema romskoj i egipćanskoj zajednici, oličenih u specifičnom vidu miroljubive koegzistencije sa većinskim stanovništvom i eliminisanje tradicionalnih predrasuda i stereotipa karakterističnih za odnos prema ovoj populaciji, nažalost ne samo u Crnoj Gori.

Principi zabrane diskriminacije i jednakosti pred zakonom su osnovni preduslovi za uživanje svih ljudskih i manjinskih prava, ali nijesu dovoljni

II OBJECTIVES AND PRINCIPLES

Strategic goal as defined under this document is to improve and advance the position of Roma and Egyptians in Montenegrin society, which should further lead to reduction of existing differences between them and the rest of the population. Given the well-defined and comprehensive normative framework of guaranteed human and minority rights in Montenegro, basic objective of the Strategy is the creation of positive environment for respect for fundamental human rights and freedoms for RE population, individually and collectively, in the purpose of overall improvement of social, cultural, socio-economic and every other status of this group of Montenegrin citizens. This will enable RE community to gradually integrate into the social mainstreaming of Montenegro, which shall be long and complex process. Integration of Roma and Egyptian population also includes the establishing of new socio-cultural relations towards RE community, in sense of specific form of peaceful coexistence with majority population, as well as elimination of traditionally rooted prejudices and stereotypes typical for relation towards this population; unfortunately this is, not just the case in Montenegro.

Principles of equality under the law and prohibition of discrimination are the basic prerequisites for enjoyment of all human and minority rights; however, these preconditions are not sufficient for provision of the actual equality of minority, particularly in terms of protection of minority identity. Therefore, both international standards and national legislation envisage recognition of additional set of laws for minority members, the institute known as *affirmative action – preferential treatment – positive discrimination*. This concept, as international legal standard, as defined by the Council of Europe, refers to national, racial, religious, linguistic and cultural minorities. Its purpose is to provide recognition of certain rights to

za obezbjeđenje faktičke jednakopravnosti manjine sa većinom, posebno za zaštitu posebnog manjinskog identiteta. Zbog toga i međunarodnopravni standardi i nacionalno zakonodavstvo predviđaju institut priznavanja dodatnog seta prava pripadnicima manjina, koji se naziva **afirmativna akcija-preferencijalni tretman-pozitivna diskriminacija**. Ovaj koncept, kao međunarodno-pravni standard, posebno u okvirima Savjeta Evrope, se odnosi na nacionalne, etničke, rasne, vjerske, jezičke, kulturne manjine. Svodi se na priznavanje izvjesnih prava u većem obimu od prava koja se priznaju većinskom stanovništvu na osnovu opštih pravila međunarodnog prava o zaštiti ljudskih prava. Mjere afirmativne akcije odnose se na pripadnike manjina, dakle na stanovništvo koje se od većine razlikuje po objektivnim kriterijumima (jezik, vjera, porijeklo, kultura, nacionalna pripadnost), bročano je u manjini, u nedominantnom društvenom položaju, a čiji članovi izražavaju želju i solidarnost da pripadaju toj manjini i da očuvaju svoje posebnosti.

Ostvarenje osnovnih ljudskih prava i ukupno poboljšanje položaja Roma i Egipćana ima i višestruke koristi za ukupno crnogorsko društvo. Uravnotežen ekonomski i socijalni razvoj, dodatni su stimulansi za težnju Crne Gore kao multietničke demokratske države ka širim integrativnim procesima.

Izrada i primjena Strategije počiva na sljedećim bazičnim principima, inače razvijenim u praksi zaštite ljudskih i manjinskih prava, posebno ugroženih, isključenih i marginalizovanih grupa i populacija:

- princip jednakosti, odnosno jednakih mogućnosti i nediskriminacije;
- princip integracije bez asimilacije;
- princip afirmativne ili pozitivne akcije;
- princip poštovanja, priznavanja i promocije različitosti;
- princip rodne ravnopravnosti;
- princip pomoći i samopomoći ugroženim građanima i grupama u nepovoljnom socijalnom položaju;

a greater extent than the extent of rights recognized to majority population based on general rules of international law on protection of human rights. Measures to be undertaken under affirmative action relate to the minority member, hence to the group most distinguished from the rest of population by objective criteria (language, religion, origin, culture, national affiliation). This group is numerically smaller, it is in inferior social position, but which members express joint wish to belong to that minority and to preserve its uniqueness. The exercise of fundamental human rights and overall improvement of position of RE population has its multiple benefit-implications on total Montenegrin society. Balanced economic and social development additionally stimulates the tendency of Montenegro towards wider integrative processes, as multiethnic democratic state.

Development and implementation of the Strategy rests on the basic principles developed in practice of protection of human and minority rights, particularly in terms of vulnerable, excluded and marginalized groups and population, which are as follows:

- equality and equal opportunity and antidiscrimination;
- integration without assimilation;
- affirmative or positive action;
- respect for and recognition and promotion of diversity;
- gender equality;
- provision of help and self-help to disadvantaged citizens and groups in the socially inferior position;
- mutual partnership of the Government, local authorities, international and civil society organizations, together with Roma and Egyptians, i.e. participation of Roma and Egyptian organizations in the development and implementation of the Strategy;
- social solidarity and peaceful coexistence of minorities and majority;
- divided responsibilities between main actors dealing with development and implementation of the Strategy.

- princip uzajamnog partnerstva Vlade, lokalnih vlasti, međunarodnih organizacija, civilnog društva i Roma i Egipćana, odnosno participacije romskih i egipćanskih organizacija u izradi i primjeni Strategije;
- princip socijalne solidarnosti ili miroljubive koegzistencije manjine i većine;
- princip podijeljene odgovornosti glavnih aktera izrade i primjene Strategije.

Svi ovi principi su međusobno povezani, međuzavisni, u stanju visoke uzajamne korelacije, što znači da se ciljevi i zadaci Strategije mogu ostvariti samo njihovom integralnom primjenom. To je potpuno logično i opravdano s obzirom na faktičko stanje romske populacije u Crnoj Gori i nužnost preduzimanja urgentnih i efektivnih mjera u cilju saniranja takvog stanja i stvaranja dugoročnih uslova da Romi i Egipćani počnu ostvarivati osnovna ljudska i manjinska prava, kao i svi ostali građani Crne Gore.

III PRAVNI OKVIR

Crna Gora je, nakon obnove svoje nezavisnosti, u veoma kratkom vremenskom roku postala članica značajnih međunarodnih organizacija. Takođe, Crna Gora je pristupila sveobuhvatnom procesu sukcesije međunarodnim sporazumima, čija je bila članica u ranijim državnim aranžmanima (SFRJ, SR Jugoslavija, Državna zajednica Srbija i Crna Gora). U tom smislu, zaštita i unaprijeđenje položaja Roma i Egipćana kao izuzetno ugroženih manjina, proizilazi iz obaveza koje propisuju Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, Evropska konvencija o

All these principles are interrelated, interdependent and in a high mutual correlation, meaning that the goal and objectives of the Strategy can only be achieved through their integral implementation. This is completely logical and reasonable, given the actual status of Roma population in Montenegro and therefore, necessity of undertaking urgent and effective measures aimed at rehabilitation of such a situation, as well as creation of long-term conditions for Roma and Egyptians to start exercising basic human and minority rights, as other Montenegrin citizen do.

III LEGAL FRAMEWORK

Shortly after regaining of its independence, Montenegro has become member of most important international organizations. Furthermore, Montenegro has acceded to a comprehensive process of succession to international treaties which it was party of in the former state formations (SFRY, Federal Republic of Yugoslavia, State Union of Serbia and Montenegro). In this regard, protection and improvement of status of Roma and Egyptians as extremely vulnerable minorities, stems from obligations imposed under International Covenant on Civil and Political Rights, International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms, European Social Charter, Framework Convention for the Protection of National Minorities, number of conventions on prohibition of various forms of discrimination – based on race, education, gender, age, in relation to work and labour rights, different rules of so-called *soft law* within the scope of UN, OSCE, Council of Europe, such as UN Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic

ljudskim pravima i osnovnim slobodama, Evropska socijalna povelja, Okvirna konvencija Savjeta Evrope za zaštitu nacionalnih manjina, Povelja o regionalnim ili manjinskim jezicima mnogobrojne konvencije o zabrani različitih oblika diskriminacije – rasne, u obrazovanju, prema ženama, djeci, na radu i u vezi radnih odnosa, različita pravila tzv. **mekog prava** iz djelokruga UN, OEBS-a, Savjeta Evrope, poput Deklaracije UN o pravima pripadnika nacionalnih, etničkih, vjerskih ili jezičkih manjina iz 1992. godine, UN Konvencije o apatridiji i Konvencije SE o apatridiji, Kopenhaških principa iz djelokruga OEBS-a, raličitih preporuka Savjeta Evrope iz ove problematike.

S obzirom na opredijeljenost Crne Gore ka punopravnom članstvu u Evropskoj uniji, veoma značajan dokument je i Evropski okvir za nacionalne strategije integracije Roma do 2020.² Ovaj Evropski okvir traži da se napravi očigledna promjena u životima Roma. To je odgovor EU na sadašnje stanje i isti ne zamjenjuje obaveze zemalja članica i njihove osnovne obaveze. Ovim EU okvirom Evropska komisija ohrabruje zemlje članice da, u skladu sa brojem Roma koji žive na njihovoj teritoriji, zauzmu različite početne pozicije pri usvajanju i razvijanju sveobuhvatnog pristupa integraciji Roma kako bi ostvarili predviđene ciljeve. Ova Strategija je imala u vidu ciljeve postavljene ovim okvirom, pogotovu u oblastima pristupa obrazovanju, zapošljavanju, zdravstvenim uslugama i pravu na stanovanje i osnovnim uslovima života.

Ustav Crne Gore inkorporira sve pomenute međunarodno-pravne standarde o zaštiti ljudskih i manjinskih prava u unutrašnji pravni sistem Crne Gore. To se posebno odnosi na odredbe o zabrani svih oblika diskriminacije, jednakosti pred zakonom, jednakosti mogućnosti – šansi, zabrani širenja svih oblika mržnje i naročito odredbe o setu dopunskih

² Usvojen od strane Evropskog Savjeta, Komisije evropskog parlamenta, Evropske ekonomske i socijalne komisije i Komiteta regiona, 05.04.2011.godine.

Minorities from 1992, OSCE Copenhagen criteria and principles and number of recommendations of Council of Europe in this regard.

EU framework for National Roma Integration Strategies up to 2020²¹ above is also very important document, given the commitment of Montenegro towards the full membership in the European Union. This EU Framework seeks to make a tangible difference to Roma people's lives. It is the EU's response to the current situation and does not replace Member States' primary responsibility in this regard. With this EU Framework, the European Commission encourages Member States, in proportion to the size of the Roma population living in their territories and taking into account their different starting points, to adopt or to develop further a comprehensive approach to Roma integration and endorse the foreseen goals. This Strategy had in mind the goals set out in this framework, especially with regards to the four crucial areas: access to education, employment, healthcare and housing and basic living conditions.

The Constitution of Montenegro incorporates all of these international legal standards on protection of human and minority rights in the internal legal system of Montenegro. This is particularly related to provisions on the prohibition of all forms of discrimination, equality before the law, equality of opportunity, prohibition of dissemination of all ideas based on racial superiority or hatred, and in particular the provisions on a set of additional rights for members of national, ethnic, linguistic and other minorities and minority communities at the political, economic, religious, cultural, social and educational level. Also, the Constitution stipulates that *"ratified and published international agreements and generally accepted rules of international law shall make an integral part of the internal legal order, shall have the supremacy over the national legislation and shall be*

²¹ Adopted by European Council, European Commission, European economic and social commission and Committee of Regions on 05 of April 2011.

– dodatnih prava za pripadnike nacionalnih, etničkih, jezičkih i drugih manjina i manjinskih zajednica, na političkom, ekonomskom, vjerskom, kulturnom, socijalnom i obrazovnom planu. Takođe, Ustavom je definisano da “*opšte prihvaćena pravila međunarodnog prava čine sastavni dio unutrašnjeg pravnog poretka, da imaju prednost nad nacionalnim zakonodavstvom i da se primjenjuju direktno kada se njima regulišu odnosi drugačije nego u nacionalnom zakonodavstvu.*”

Nizom zakona, kojima se definiše način ostvarivanja posebnih prava, omogućena je jednakopravnost i zabrana diskriminacije po bilo kom osnovu:

- načini rješavanja pitanja statusa definisani su Zakonom o crnogorskom državljanstvu, Zakonom o strancima, Zakonom o azilu i Zakonom o matičnim registrima;
- procesi obrazovanja i vaspitanja tretirani su: Opštim zakonom o vaspitanju i obrazovanju, Zakonom o predškolskom vaspitanju i obrazovanju, Zakonom o osnovnom obrazovanju i vaspitanju, Zakonom o vaspitanju i obrazovanju djece sa posebnim obrazovnim potrebama, Zakonom o gimnaziji, Zakonom o stručnom obrazovanju, Zakonom o obrazovanju odraslih;
- pravni okvir iz oblasti zapošljavanja, ostvarivanja prava na rad i zapošljavanje, čini set zakona, uredbi i pravilnika, pogotovu Zakon o radu, Zakon o zapošljavanju i ostvarivanju prava iz osiguranja od nezaposlenosti, Uredba o subvencijama za zapošljavanje određenih kategorija nezaposlenih lica;
- normativni okvir za ostvarivanje prava na zdravstvenu zaštitu definisan je, između ostalog, Zakonom o zdravstvenoj zaštiti i Zakonom o zdravstvenom osiguranju;
- Zakonom o socijalnoj i dječijoj zaštiti regulišu se pitanja materijalne zaštite porodice, lica u stanju socijalne potrebe, djece, djece u riziku itd.

directly applicable when they regulate the relations differently from the internal legislation”.

A set of laws defines the modus of exercising the special rights and thus, provides equality and the prohibition of discrimination of any grounds:

- Ways of resolving the status issue are defined under the Law on Montenegrin Citizenship, Law on Foreigners, Law on Asylum and Law on Civil Registries;
- Education processes are treated in: General Law on Education, Law on Preschool Education, Law on Primary Education, Law on Education of Children with Special Educational Needs, Law on Gymnasium, Law on Vocational Education and Law on the Education of Adults;
- Legal Framework within the area of employment, exercise of labour rights and right to employment is composed of set of laws, regulations and rules, particularly Law on Labour, Law on Employment and Right to Unemployment Insurance, Regulation on Subventions for Employment of Certain Categories of Unemployed Persons;
- Normative framework for achievement of right to health care is defined, inter alia, by the Law on Health Care and Law on Health Insurance;
- Law on Social and Child Protection regulates issues of financial protection of family, persons in social need, children, children in risk, etc;
- Law on Culture, inter alia, defines principles of achieving the culture based on respect for freedom of expression and right to culture, with equal protection of all cultural identities and respect for cultural diversity;

- principi ostvarivanja kulture na osnovu slobode stvaralaštva i poštovanja prava na kulturu, uz ravnopravno očuvanje svih kulturnih identiteta i poštovanje kulturnih različitosti, definisano je, između ostalog, Zakonom o kulturi;
- Zakon o medijima, Zakon o javnim radio-difuznim servisima Crne Gore, Zakon o elektronskim medijima, Zakon o potvrđivanju evropske konvencije o prekograničnoj televiziji - su najznačajniji akti iz oblasti ostvarivanja prava na informisanje;
- ostvarivanje principa rodne ravnopravnosti definisano je Zakonom o rodnoj ravnopravnosti;
- Zakon o zabrani diskriminacije zabranjuje svaki vid diskriminacije i definiše mehanizme za zaštitu od diskriminacije;
- Zakon o manjinskim pravima i slobodama na bliži način uređuje set manjinskih prava i mehanizme zaštite tih prava, a posebno se odnosi na očuvanje nacionalnog identiteta manjina, tj. zaštitu od asimilacije manjina, kao i omogućavanje djelotvornog učešća manjina u javnom životu.

Nizom strateških dokumenata iz pojedinih oblasti definisan je način sprovođenja normativnog okvira i njegova praktična primjena.

- Law on Media, Law on Public Broadcasting Services of Montenegro, Law on Electronic Media and Law on Ratification of European Convention on Cross-Border Television are the most important legal acts within the area of the right to information;
  - Achievement of gender equality principle is defined under the Law on Gender Equality;
  - Law on Prohibition of Discrimination prohibits every form of discrimination and identifies mechanisms for protection from discrimination;
  - Law on Minority Rights and Freedoms more closely defines set of minority rights and mechanisms for protection of those rights, with particular emphasis on the protection of national minority identity i.e. protection from minority assimilation, as well as enabling efficient minority participation in public life;
- Method of conduction of national framework and its practical application are further defined and developed under series of strategic documents in particular areas.

IV SPROVOĐENJE, PRAĆENJE I FINANSIRANJE STRATEGIJE

Strategija obuhvata period od 2012. do 2016. godine, a biće realizovana kroz jednogodišnje akcijske planove. Prvi akcioni plan će obuhvatiti period od usvajanja Strategije do kraja 2012. godine, a godišnji akcioni planovi će biti pripremani u toku posljednjeg kvartala tekuće godine za narednu godinu. Godišnjim akcionim planovima će se precizirati prioritetne mjere i aktivnosti koje treba sprovesti u toj godini.

Za realizaciju aktivnosti predviđenih Strategijom i akcionim planovima zaduženi su:

- Ministarstvo za ljudska i manjinska prava,
- Ministarstvo unutrašnjih poslova,
- Ministarstvo prosvjete i sporta,
- Ministarstvo kulture,
- Ministarstvo rada i socijalnog staranja,
- Ministarstvo zdravlja,
- Ministarstvo održivog razvoja i turizma,
- Zavod za zapošljavanje Crne Gore,
- Uprava za zabrinjavanje izbjeglica,
- Centri za socijalni rad, i dr.

U realizaciji aktivnosti mogu učestvovati i:

- lokalne samouprave,
- nevladine organizacije,
- druga pravna i fizička lica.

U cilju praćenja realizovanih aktivnosti Vlada će formirati Komisiju za praćenje sprovođenja Strategije. Komisiju će sačinjavati predstavnici

IV MONITORING, IMPLEMENTATION AND FINANCING OF THE STRATEGY

Implementation of the Strategy includes period from 2012. to 2016 and will be implemented through yearly action plans. First action plan will be adopted together with Strategy and following every year by the end of the fourth quarter of the year. Action plans will precise priority measures and activities for implementing year.

For the implementation of the activities programmed in Strategy and action plans will be in charge following institutions:

- Ministry of human and minority rights
- Ministry of internal affairs
- Ministry of education and sport
- Ministry of culture and media
- Ministry of labour and social protection
- Ministry of health
- Ministry of sustainable development and tourism
- Montenegrin employment agency
- Directorate for care of refugees
- Social protection centres

As well as:

- Local self-government s
- Civil society organisations
- Other legal and physical persons

Government of Montenegro will form Commission for implementation of the Strategy for improvement of the position of RE in order to monitor implementation of the Strategy. Commission will be established from the

institucija koje su prepoznate Strategijom i Akcionim planom kao nosioci pojedinih aktivnosti, kao i predstavnici Romskog savjeta u Crnoj Gori i romskih i egipćanskih nevladinih organizacija. Komisijom predsjedava ministar za ljudska i manjinska prava. Zadatak Komisije je utvrđivanje akcionih planova za primjenu Strategije, nadziranje njihovog ostvarivanja, ocjena postignutih rezultata na osnovu praćenja utvrđenih indikatora, predlaganje promjena i dopuna Strategije na godišnjem nivou i informisanje Vlade Crne Gore o sprovođenju Strategije. U cilju efikasnijeg obavljanja svojih aktivnosti, Komisija može pozvati predstavnike organa državne uprave i drugih institucija, predstavnike nevladinih organizacija, kao i predstavnike lokalnih uprava, da učestvuju u radu Komisije.

Sredstva za realizaciju Strategije će se obezbjeđivati:

- budžetom Crne Gore,
- buždetom lokalnih zajednica,
- donacijama,
- inostranom finasijskom podrškom.

Vlada će obezbjeđiti budžet za svaku godinu primjene Strategije iz sopstvenih izvora i iz odgovarajućih fondova međunarodne zajednice. Za prvu godinu implementacije ovog dokumenta, Vlada je, u skladu sa sredstvima odobrenim Zakonom o budžetu Crne Gore za 2012. godinu, obezbijedila sredstva u ukupnom iznosu od 473.080,00€, od čega su sredstva u iznosu od 230.000€ obezbijeđena preko Ministarstva za ljudska i manjinska prava, dok je preostali iznos sredstava planiran u okviru budžeta ostalih potrošačkih jedinica, shodno Akcionom planu za 2012. godinu.

Ukupan iznos sredstava, koji će iz Budžeta Crne Gore biti izdvajan u narednim godinama za finansiranje Strategije, zavisice od sredstava planiranih za ove namjene godišnjim zakonima o budžetu nosioca aktivnosti predviđenih Strategijom.

representatives of the institutions which are implementers of activities planned in Strategy and action plan as well as, representatives of Roma and Egyptian Council, and Roma and Egyptian civil society organisations. The chairmen of the Commission will be Minister of Human and minority rights.

The main task of the Commission will be to stipulation of the annual action plans, monitoring of the implementation, measuring achievements and results on the basis of the adopted indicators, submission of the proposal for amending and changing Strategy on annual basis and reporting to the Government concerning implementation. Commission could also invite members of other institutions, civil society organisations, and representatives of local self-governments to participate in the work of the Commission.

The funds for Strategy implementation will be ensured trough:

- Budget of Montenegro,
- Local communities' budget,
- Donations,
- International financial support

Government will ensure budget for every year of the Strategy implementation from its own sources or from relevant international funds. According to the Law on Budget 2012 Government ensured amount of 473.080, 00€, for this year. Ministry of human and minority rights will participate in that budget with amount of 230.000€ while other funds will be deducted from the budgets of the other activity holders according to the Action plan for 2012.

The total amount which will be deducted from the Government Budget will depend on annual Budget Law and budget plans of the holders of the activities planned in Strategy document.

V OBLASTI PRIMJENE STRATEGIJE

1. Pravni status

Definisanje statusa svakog pojedinca definiše korpus statusnih prava koja su mu na raspolaganju. Posjedovanje identifikacionih dokumenata predstavlja osnovni preduslov za uključivanje u društvo i smanjenje siromaštva romske i egipćanske populacije. Time se omogućava redovan pristup tržištu rada, socijalnoj zaštiti, zdravstvenim i obrazovnim uslugama, i svemu ostalom što predstavlja uslov za normalnu organizaciju života. Nažalost, izvjestan broj Roma i Egipćana, bilo da se radi o domicilnoj ili raseljeničkoj populaciji, ne posjeduje identifikaciona dokumenta.

Na osnovu raelizacije predviđenih mjera Strategije za poboljšanje položaja RAE populacije u Crnoj Gori 2008–2012 u cilju regulisanja statusa stranaca sa stalnim nastanjenjem ili privremenim boravkom u Crnoj Gori, Vlada Crne Gore, kroz resorna ministarstva i institucije, a uz pomoć međunarodnih organizacija je postigla vidljive i mjerljive rezultate. Kada je u pitanju domicilna romska i egipćanska populacija, u regulisanju crnogorskog državljanstva su postignuti mjerljivi rezultati kroz institucije sistema i u saradnji sa nevladinim sektorom i međunarodnim organizacijama. Neophodno je da se na ovoj problematici i u narednom periodu kontinuirano nastavi sa radom.

Odgovarajući pravni status neophodan je za lokalnu integraciju. Vlada će raditi na osiguranju uslova da sva IRL koja žele da ostanu u zemlji steknu pravni status, bilo kroz status sa stalnim boravkom ili putem naturalizacije u skladu sa „Strategijom za trajno rješavanje raseljenih i interno raseljenih lica u Crnoj Gori sa posebnim osvrtom na oblast Konik“.

V FIELDS OF APPLICATION

1. Legal status

Legal status of each individual defines the body of statutory rights that are at his/her disposal. Possession of identity documents is a fundamental prerequisite for social inclusion and poverty reduction of Roma and Egyptian (RE) population. This enables regular access to the labour market, social protection, health and education services, and all other preconditions relevant for normal organization of life. Unfortunately, certain number of Roma and Egyptians whether domicile or displaced, do not possess identity documents.

Based on the realisation of measures envisaged under the *Strategy for Improving the Position of RAE Population in Montenegro 2008 – 2012* and with the purpose of regulating the status of foreigners with permanent or temporary residence in Montenegro, Government of Montenegro achieved evident and measurable results, through the work of its competent ministries and institutions and with the help of international organizations. In terms of regulation of Montenegrin citizenship for domicile RE population, certain measurable results were achieved through the work of public institutions and in cooperation with civil society and international organizations. Further and continuous work on this issue is necessary.

Appropriate legal status is a prerequisite for local integration. Government will act as to ensure that all conditions of internally displaced persons (IDPs) who wish to remain in the country acquire legal status either by status of permanent residents or through naturalization in accordance with the *Strategy for Permanent Resolution of Status of*

Moguća su dva trajna rješenja statusa interno raseljenih lica koja moraju biti utemeljena na principu dobrovoljnosti, i to:

- lokalna integracija i
- dobrovoljni povratak

Lokalna integracija podrazumijeva regulisanje pravnog statusa Roma i Egipćana u Crnoj Gori koji omogućava pristup svim pravima predviđenim pozitivnim pravnim propisima Crne Gore. Opterećuju problemi izraženi kod RAE populacije koji se odnose na dokumenta iz zemlje porijekla, a tiču se:

- pribavljanja dokumenata za lica koja su upisana u matične registre
- naknadnog upisa rođenja i za odrasle i za djecu
- naknadnog upisa u registar državljana za odrasle i djecu

Kako bi se riješili ovi i slični problemi, Vlada Crne Gore i Vlada Republike Kosova, su potpisale Sporazum o naknadnom upisu interno raseljenih lica sa Kosova, koja borave u Crnoj Gori u osnovne registre i registar državljana Republike Kosova koji će olakšati uspostavljanje mehanizama saradnje u rješavanju statusnih pitanja interno raseljenih lica sa Kosova koja borave u Crnoj Gori, u dijelu naknadnog upisa u osnovne registre (rođenih, vjenčanih i umrlih) i registar državljana Republike Kosovo.

Aktivnosti:

1. Nastaviti sa akcijom informisanja o mogućnostima rješavanja statusnih pitanja IRL i domicilnog stanovništva;
2. Nastaviti sa akcijom odlaska u opštine porijekla radi dobijanja ličnih dokumenta potrebnih za regulisanje statusa u Crnoj Gori;
3. Posvećivanje pažnje ranjivim grupama koje nisu u mogućnosti da pribave dokumenta potrebna za podnošenje zahtjeva za sticanje statusa, naročito za lica sa posebnim potrebama i onima koji žive ispod granice siromaštva;

Displaced and Internally Displaced Persons in Montenegro, with special reference to the Konik area.

Status of internally displaced persons may be permanently resolved in two manners, which must be based on voluntary principle, and are as follows:

- Local integration and
- Voluntary return.

Local integration includes regulation of the legal status of RE population in Montenegro, which shall further provide access to all the rights guaranteed under applicable legislation of Montenegro. Additional problems among RE population were noted in relation to the documents from country of origin, referring to:

- Obtaining the documents of persons registered in civil registries;
- Subsequent registration of birth for both, adults and children;
- Subsequent registration in the register of citizens for adults and children.

In order to address these and similar problems, Governments of Montenegro and Republic of Kosovo signed the Agreement on subsequent registration of internally displaced persons from Kosovo residing in Montenegro in primary registers and register of citizens of Republic of Kosovo, which tends to facilitate the establishment of mechanism for cooperation in solving the status issues of IDPs from Kosovo residing in Montenegro. This relates to the procedure of subsequent registration in primary registers (of births, marriages and deaths) and register of citizens of Republic of Kosovo.

Activities:

1. To continue with action of informing on possibilities for resolution of status issues of internally displaced persons and domiciled population;

4. Ubrzati aktivnosti na definisanju procedure naknadnog upisa u matične knjige rođenih za djecu rođenu u Crnoj Gori, izvan zdravstvenih ustanova, u skladu sa “Strategijom za trajno rješavanje pitanja raseljenih i interno raseljenih lica u Crnoj Gori, sa posebnim osvrtom na oblast Konik”;
5. Preduzeti mjere na identifikaciji i pomaganju svih osoba u riziku od apatridije;
6. Pokrenuti informativnu kampanju među Romima i Egipćanima o važnosti ličnih dokumenata i upisa djece u matične registre rođenih i matične registre državljana;
7. Unapređenje baze podataka za Rome i Egipćane, koji imaju status interno raseljenih lica, a ne posjeduju izvod iz matične knjige rođenih, uvjerenje o državljanstvu i pasoš radi regulisanja statusa u Crnoj Gori;
8. Informisanje predstavnika lokalne administracije o specifičnim potrebama populacije obuhvaćene Strategijom i obezbjeđivanje više informacija i podrške u pristupu dokumentima.

2. Obrazovanje

2.1 Predškolsko vaspitanje i obrazovanje

Obuhvat djece romske i egipćanske populacije predškolskim vaspitanjem i obrazovanjem iznosi 13,81 %, što je duplo manje od obuhvata djece na državnom nivou (26,65 %). Podatak o obuhvatu dječaka i djevojčica ukazuje da su u nešto većem broju obuhvaćene djevojčice - 15,02 % u odnosu na dječake - 12,69%.

Na teritoriji Glavnog grada Podgorice u naselju Vrela Ribnička, postoji vaspitna jedinica koju pohađaju samo djeca romske i egipćanske

2. To continue with action of going to municipalities of origin in order to gain personal documents necessary for regulation of status in Montenegro;
3. To dedicate special attention to vulnerable groups which are not able to obtain documents necessary for submission of request for gaining the status, especially for persons with special needs and those living below poverty line.
4. To speed up activities in order to define procedure of subsequent registering of children born in Montenegro out of the health institutions in compliance with “Strategy for durable solutions for DPs and IDPs in Montenegro” with special attention on Konik area.
5. To take steps in order to identify and assist all persons in risk of statelessness.
6. Introducing informational campaign among Roma and Egyptians concerning importance of obtaining personal documents and registering children in birth books and register of citizens.
7. Improvement of the database for Roma and Egyptians with IDP status and has no birth certificates, citizenship certificate passport in order to regulate status in Montenegro
8. Ensuring more assistance and information on obtaining documents for administration at local level concerning targeted RE population.

2. Education

2.1 Preschool Education

The coverage of Roma and Egyptian population in preschool education is 13.81 %, which is twice less than the coverage of children at the state level (26.65 %). Data on coverage of boys and girls indicate that there is

populacije (domicilna i raseljena sa Kosova). Roditelji djece koja pohađaju navedene vaspitne jedinice oslobođeni su plaćanja troškova ishrane, a troškove doručka i užine obezbjeđuje sama JPU „Đina Vrbica”. U kampu Konik na Vrelima Ribničkim, gdje je smještena romska i egipćanska populacija raseljena sa Kosova, Crveni Krst Crne Gore organizuje 2-3 sata dnevno psihosocijalne radionice za 160-oro djece uzrasta 3-6 godina.

Saglasno članu 35 Zakona o predškolskom vaspitanju i obrazovanju, troškove ishrane djece bez roditeljskog staranja i djece čiji su roditelji korisnici materijalnog obezbjeđenja porodice plaća centar za socijalni rad na čijoj je teritoriji prebivalište djeteta, odnosno roditelja.

2.2 Osnovno obrazovanje i vaspitanje

Osnovno obrazovanje i vaspitanje je obavezno za svu djecu uzrasta od 6 do 15 godina života. U školu se upisuju djeca koja će u kalendarskoj godini u kojoj počinju da pohađaju školu navršiti 6 godina života.

Broj romske i egipćanske djece u osnovnom obrazovanju povećava se iz godine u godinu. Podaci pokazuju da se broj stalno povećavao i da postoji pozitivan trend kada je u pitanju osnovno obrazovanje romske i egipćanske djece. U školskoj 2001/02. godini u osnovnim školama bilo je 536; školske 2002/03. 626; 2003/04. 1006; 2004/05. 1169; školske 2005/06. 1195; 2010/11. 1582 učenika/ca romske i egipćanske populacije. U školskoj 2011/2012 taj broj je:

Domicilni pripadnici Roma i Egipćana	Interno raseljena lica Roma i Egipćana (Kosovo)	Raseljena lica Roma i Egipćana (bivše SFRJ republike)
Ukupno	Ukupno	Ukupno
842	720	20

a slightly larger number of girls included – 15.02 % in comparison to the coverage of boys – 12.69 %.

On the territory of the Capital City of Podgorica in the settlement Vrela Ribnicka, there is a pedagogical unit attended only by the children of Roma and Egyptian population (native and displaced from Kosovo). Parents of children attending this educational unit are exempt from any food costs; breakfast and snacks costs are covered by “Djina Vrbica” public preschool institution itself. The Red Cross of Montenegro organizes daily 2-3hour-long psycho-social workshops for 160 children at the age of 3 – 6 years from RE population displaced from Kosovo and residing in Konik Camp, Vrela Ribnicka.

In accordance with Article 35 of the Law on Preschool Education, the food costs for children without parental care and children whose parents are beneficiaries of financial help for families, in line with the institution referred to in paragraph 1 above, are covered by social centres operating in territories of child’s or parents’ residence.

2.2 Primary Education

Primary education is compulsory for all children aged from 6 to 15 years of life. The children being enrolled in the school are the ones about to be 6 years in that calendar year.

Number of Roma and Egyptian children in primary education is rising from year to year. Data indicate to continuous number rise and positive trend in the area of primary education of RE children. Based on data by school years, number of pupils of RE population attending primary education, was as follows: 2001/02 – 536; 2002/03 – 626; 2003/04 – 1006; 2004/05 – 1169; 2005/06 – 1195; 2010/11 – 1582. In 2011/2012 that number was:

Naročita podrška se pruža JU OŠ “Božidar Vuković Podgoričanin” u čijoj se neposrednoj blizini nalazi Kamp Konik. U JU OŠ „Božidar Vuković Podgoričanin” u matičnoj školi nalazi se 560 učenika/ca romske i egipćanske populacije, a u područnom odjeljenju na Kampu Konik se nalazi 237 učenika/ca romske i egipćanske populacije. Ministarstvo prosvjete i sporta i Zavod za školstvo, u saradnji sa Pedagoškim centrom Crne Gore i Univerzitetom Crne Gore – Filozofski Fakultet u Nikšiću, u ovoj školi radi na poboljšanju uspjeha učenika/ca, smanjenju jezičke barijere, podršci i pomoći u savladavanju socijalnih vještina i znanja, kao i pružanju podrške u razvoju većeg nivoa povjerenja i zadovoljstva. Zavod za školstvo prati sprovođenje zaduženja direktora škole i učitelja/ca iz područnog odjeljenja OŠ ”B.Vuković Podgoričanin”. Studenti volonteri su podijeljeni po odjeljenjima i napravljen je zajednički plan o radu volontera, učitelja/ca i pedagoga škole.

U prethodnih pet školskih godina svi učenici i učenice romske i egipćanske populacije su dobili udžbenike³, nastavnici prošli niz seminara⁴, dopunska nastava obavljala se redovno. U sklopu programa Romske obrazovne inicijative škola je uradila dopunu programa za I ciklus (I, II i III razred) iz Crnogorskog jezika i književnosti, prirode i društva i muzičke kulture sadržajima iz romske književnosti, istorije, tradicije i muzičke

3 Ministarstvo prosvjete i sporta, uz podršku Komisije za praćenje i implementaciju Strategije za poboljšanje RAE populacije u Crnoj Gori (2008-2012), preko Zavoda za udžbenike i nastavna sredstva, obezbijedilo udžbenike za prvi, drugi i treći razred osnovne škole u vrijednosti od 33.387,50 eura.

4 Indeks za inkluziju - (35 nastavnika), Mir i tolerancija - Kreativno rješavanje problema (32 nastavnika), Korak po korak, osnovni (28 nastavnika) i napredni (26 nastavnika), Razvoj kritičkog mišljenja (18 nastavnika); Obrazovanje za socijalnu pravdu - Protiv stereotipa i predrasuda (25 nastavnika), Aktivno učenje (48 nastavnika), Inovativne metode u obrazovanju za integraciju Roma (12 nastavnika), i dr.

Domicile RE population	Internally displaced persons from RE population (Kosovo)	Displaced persons from RE population (Former SFRY)
Total	Total	Total
842	720	20

Special support is being provided to *Božidar Vukovic Podgoricanin* Primary School, which is nearby Konik Camp (place where refugee and displaced persons from Kosovo are settled). The main unit of Primary School *Božidar Vukovic Podgoricanin* has 560 pupils of Roma and Egyptian population, while regional department of this school in Konik Camp has 237 pupils of this population. Team made of representatives of Ministry of Education and Sports, Institute of Education, Pedagogical Centre of Montenegro and University of Montenegro – Faculty of Philosophy form Niksic works together on advancement of pupils, reduction of linguistic barriers, provision of support and help in gaining social skills and knowledge, as well as on provision of support to development of higher level of trust and satisfaction of parents and children in this school. Institute of Education monitors over the implementation of responsibilities of school principal and teachers in regional department of Primary School *Božidar Vukovic Podgoricanin*. Student volunteers were divided by classes; common plan on the work of volunteers, school teachers and pedagogues was also developed.

During past five school years, all pupils from RE population were given textbooks³, teachers have passed a series of seminars⁴, and additional

3 Ministry of Education and Sports has thorough Instituted of Education and with support of Commission for Oversight and Implementation of Strategy for Improving the Position of RAE population in Montenegro 2008 – 2012, provided textbooks for pupils attending I, II and III class of primary education, in the total costs of € 33.387,50.

4 Inclusion Index (35 teachers), Peace and Tolerance – Creative Problem Solving

kulture⁵.

Od školske 2008/09 godine Ministarstvo prosvjete i sporta u saradnji sa Crvenim Krstom Crne Gore realizuje aktivnosti u cilju eliminisanja segregacije u obrazovanju Romske populacije iz Kampa Konik. Ministarstvo prosvjete i sporta obezbjeđuje besplatne udžbenike i prevoz do gradskih škola za ovu djecu.

Potom, postoji više projekata u okviru kojih su bili ili se i dalje angažuju romski asistenti u osnovnim školama:

- Program „Romska obrazovna inicijativa u Crnoj Gori“ realizovan u periodu januar 2006 – decembar 2008. godine, koji je podržan od strane Romskog obrazovnog fonda (REF).
- »Podrška RAE populaciji u kampovima Konik« koji realizuje Crveni krst Crne Gore.

Sva djeca do napunjene petnaeste godine treba da budu obuhvaćena osnovnim obrazovanjem. Problem u kontinuitetu školovanja se zapaža kod djece romske i egipćanske populacije. Naime, pojava napuštanja redovnog školovanja, proističe, najčešće, iz socio-ekonomskih i kulturoloških razloga. Kada se govori o djevojčicama, istraživanja nevladinih organizacija ukazuju da je glavni razlog što su prestale sa školovanjem, to što su roditelji Romi i Egipćani manje usmjereni na obrazovanje djevojčica, kako bi se brinule o kući ili mlađoj braći i sestrama, rani prisilni brakovi djevojčica i održavanje negativnih aspekata tradicije i td.

Kada škola konstatuje da učenik više ne dolazi u školu i nije u mogućnosti da ostvari kontakt sa roditeljima, ona o tome obavještava Sekreterijat za opštu upravu i društvene djelatnosti i nadležne inspeksijske organe. U svakom slučaju, neophodno je razviti jasne procedure i definisati odgovornosti, kako bi se informacija o eventualnom napuštanju školovanja dobila pravovremeno i u skladu sa tim zakonski reagovalo.

5 Predviđeno je da se ovi sadržaji obrađuju u okviru 20% gradiva planiranog za saradnju sa lokalnom zajednicom.

classes were regularly performed. Within the *Roma Educational Initiative Program* the school has made the supplement to the First Cycle Program (I, II and III class) for following subjects: Montenegrin language and literature, nature and society, music culture by adding up contents from Roma literature, history, tradition and music culture⁵.

Since 2008/09, Ministry of Education and Sports together with Red Cross of Montenegro, is regularly performing activities with the purpose of elimination of segregation in education of Roma children from Konik Camp. The Ministry provides these children with free of charge textbooks and transport to city schools.

Further, there are several projects within which Roma assistants in primary schools were or are still being engaged:

- *Roma Educational Initiative Program in Montenegro*, conducted in period January 2006 – December 2008, supported by Roma Education Fund (REF);
- *Support to RAE Population in Konik Camps*, implemented by the Red Cross of Montenegro.

All children until the age of 15 should be included in primary education. The problem with the continuity of education was especially noticed among children of Roma and Egyptian population. Namely, dropout of regular education phenomenon mostly derives from socio-economic and cultural reasons. Research surveys conducted by civil society organizations ERRC and CRI indicate that the main reasons

---

(32 teachers), Step by Step, basic course (28 teachers) and advanced course (26 teachers), Development of Critical Opinion (18 teachers); Education for Social Justice – Against Stereotypes and Prejudices (25 teachers), Active Learning (48 teachers); Innovative Ideas in Education for Roma Integration (12 teachers) etc.

5 It was anticipated that these topics are to be treated within 20% of curriculum planed for cooperation with the local community.

2.3 Srednješkolско obrazovanje i vaspitanje

Učenci romske i egipćanske populacije se upisuju u srednje škole u kojima se nastava izvodi na crnogorskom i ostalim jezicima u službenoj upotrebi u većini slučajeva po principu afirmativne akcije. Za upisane učenike srednjih škola ove populacije Ministarstvo prosvjete i sporta u saradnji sa Ministarstvom rada i socijalnog staranja obezbjeđuje besplatne udžbenike, a stipendije Ministarstvo za ljudska i manjinska prava.

U školskoj 2011/2012 broj upisanih srednjoškolaca je 72.

2.4 Ostali nivoi obrazovanja i vaspitanja

S obzirom na aktivnosti različitih aktera, poslednjih godina je značajno povećan i broj pripadnika romske i egipćanske populacije koji nastavljaju školovanje na visokoobrazovnim institucijama. Trenutno, na fakultetima u Crnoj Gori studira osam studenata pripadnika romske i egipćanske populacije. Dva studenta su na Pravnom fakultetu (opšti smjer i smjer bezbjednost i kriminalistika), dva studenta su na Fakultetu političkih nauka (smjer socijalni rad i smjer diplomatija), tri studenta su na Filozofskom fakultetu u Nikšiću (smjer psihologija, smjer predškolsko vaspitanje i obrazovanje i smjer pedagogija) i jedan student je na Fakultetu za fizičko vaspitanje i sport (smjer sportsko novinarstvo). Svi studenti dobijaju stipendije iz državnog budžeta.

Odrasli mogu sticati obrazovanje po javno važećim obrazovnim programima osnovnog, srednjeg opšteg i stručnog obrazovanja, kao i po programima obrazovanja odraslih, u skladu sa Zakonom o obrazovanju odraslih. Odrasli polaznici obrazovanja se oslobađaju troškova za sticanje osnovnog obrazovanja kao i za sticanje prve kvalifikacije.

Program funkcionalnog opismenjavanja i Program osnovne škole za odrasle realizuju osnovne škole i organizatori obrazovanja odraslih koje

for girls' drop out of school derives from fact that RE parents are less directed towards girls' education, so that girls can take care of family or younger brothers and sisters. Reasons for poor education of girls were also identified in early and forced marriages and maintenance of negative aspect of tradition.

When a school finds that the student is no longer coming to school and when it is unable to make contact with the parents, it shall inform the Secretariat – General for Administration and Social Services and the relevant inspection bodies. Anyway, in order to timely receive information on the possible drop out of school so that proper action in accordance with the law could be undertaken, it is necessary to develop clear procedures and defined responsibilities.

2.3 Secondary Education

Students of Roma and Egyptian population are being mostly enrolled in secondary schools where teaching is performed in Montenegrin and other official languages, under the principle of affirmative action. Ministry of Education and Sports in cooperation with Ministry of Labour and Social Welfare provides free textbooks, while scholarships are provided by Ministry for Human and Minority Rights.

In 2011/2012 number of enrolled students of RE population in secondary schools was 72.

2.4 Other Levels of Education

In recent years, number of members of Roma and Egyptian population attending high-educational institutions is significantly rose due to the activities of different actors. At the moments, there are 8 students of Roma and Egyptian population studying at different faculties in Montenegro. Two of them are law students (General Department and Security and

imaju licencu za rad izdatu od Ministarstva prosvjete i sporta.

Centar za stručno obrazovanje je na zahtjev Zavoda za zapošljavanje uradio standarde zanimanja i programe obuke za potrebe nekoliko projekarta. Centar, takođe, na zahtjev Fondacije za stipendiranje Roma (program koji finansira COSV) i Crvenog krsta Crne Gore (program koji finansira Evropska komisija i Danski Crveni krst), radi standarde, programe, prati realizaciju programa i za polaznike njihovih programa elementarnog funkcionalnog opismenjavanja sa Ispitnim centrom organizuje završni ispit. Takođe, realizuje se projekat "Korak po korak – PROMJENA", podržan od strane UNESCO-a. Cilj je da se kroz radionice sa roditeljima osnaži razumijevanje suštinskih motiva roditeljstva i zajedničke uloge roditelja u procesu podizanja i vaspitanja djece, razvoj budućih kvalitetnih odnosa roditelj-dijete, razvijanje vještina konstruktivne komunikacije u cilju adekvatnog rješavanja problemskih situacija i dr.

U toku je projekat »Podrška punom procesu socijalne inkluzije" koji je predložen kroz programe IPA 2010. Opšti cilj projekta je da se kroz usluge socijalnog staranja i kroz sistem obrazovanja omogući uključivanje ranjivih, socijalno isključenih grupa. Podciljevi projekta se odnose na pripremu vrtića za upis RE djece u osnovnu školu, prevencija napuštanja školovanja, identifikovanje organizacionih sredstava i kapaciteta za izbor RE asistenata: načini obezbjeđivanja finansijske podrške; selekcionni kriterijumi i proces; opis posla.

Ministarstvo prosvjete i sporta podržava aktivnosti nevladinog sektora koje imaju za cilj standardizaciju i kodifikaciju romskog jezika. Cilj je da se najprije standardizuje i kodifikuje romski jezik kako bi dobio formu književnog jezika i da se osposobi potreban stručni kadar za realizovanje nastave, nakon čega bi se romski jezik uveo u obrazovni sistem.

Criminology Department), two students study at Faculty of Political Science (Social Work Department and International Relations Department), three of them attend Faculty of Philosophy (Departments for: Psychology, Preschool Education and Pedagogy) and one of them studies at the Faculty of Physical Education and Sports (Department for Sports Journalism). All students receive scholarships from the state's budget.

In accordance with the Law on Education of Adults, adults may acquire education under applicable educational program for primary, secondary and vocational education, adjusted to educational program or some its part, as well as under the programs for education of adults. Adult educational attendees are exempt from primary education costs, as well as costs necessary for getting the first job qualification.

Functional Literacy Program and Program for Primary Education of Adults are being conducted by primary schools and adult education organizers, who have working licence issued by Ministry of Education and Sports.

Under the request of Employment Office of Montenegro, Centre for Vocational Education developed vocational standards and training programs for the implementation of the project *Creating equal opportunities for RAE population to access the job positions*. Under the requests of Roma Scholarship Foundation (supported by COSV) and Red Cross of Montenegro (program supported by EU Delegation to Montenegro and Red Cross of Denmark), Centre also develops standards, programs, monitors the implementation of programs and together with Examination Centre organizes final exam for attendees of basic *Functional Literacy Program*. Further, project *Step by Step – CHANGE* supported by UNESCO is also being implemented. The aim is to organize workshops with parents in order to encourage understanding of core motifs of parenting and common role of parents in upbringing and education of children, develop

Aktivnosti:

1. Omogućiti svoj djeci RE populacije (sa posebnim fokusom na djevojčice), po principima desegregacije, iz porodica koje se nalaze u stanju socijalne potrebe besplatan upis, boravak i ishranu u predškolskim ustanovama;
2. Razviti i primijeniti kraći program pripreme za polazak u osnovnu školu djece uzrasta od 5 godina do 6 godina kao i specijalizovani program psihosocijalne podrške; obučiti kadar;
3. Napraviti bazu podataka koja će uključiti podatke o upisu, kao i broju djece izvan vaspitnog i obrazovnog sistema;
4. Razviti mehanizam identifikacije djece, izvan sistema vaspitanja i obrazovanja sa ciljem uključivanja u školski sistem;
5. Razviti mehanizam kontinuiranog praćenja pohađanja nastave (redovno izvještavanje škola, formular za praćenje, detektovanje škola u kojima je najveći drop-out, jasno definisanje uloge Zavoda za školstvo: savjetodavno-instruktivna podrška, praćenje rada škola, stručnih službi i dr.); Akcenat staviti na mehanizam praćenja školovanja djevojčica RE populacije i shodno tome permanentno kontrolisati kvalitet stečenih znanja;
6. Sprovesti dopunsku nastavu za prevazilaženje jezičkih barijera, izradu domaćih zadataka, unaprijeđenja školskog postignuća zasnovanog na principima individualizacije;
7. Razviti podršku u nastavi od strane asistenata i studenata volontera; diferencirati ulogu romskih asistenata i medijatora;
8. Organizacija adekvatne psihosocijalne podrške za učenice RE populacije, sa posebnim fokusom na djevojčice;
9. Raditi sa roditeljima na jačanju motivacije za nastavak školovanja njihove djece, sa posebnim osvrtom na obrazovanje djevojčica, uključujući adekvatnu nastavu za roditelje djece RE populacije za

future good relations between parents and child, develop constructive communication skills for adequate problem solving, etc.

Project Support to Full Process of Social Inclusion, proposed through IPA 2010 programs is currently ongoing. General goal is to enable inclusion of vulnerable, social excluded groups through educational system and social care services. One of project's specific goals is an engagement of Roma assistants in preschool and primary school facilities.

Ministry of Education and Sports strongly encourages civil sector activities which are directed towards standardisation and codification of Roma language. First step is to standardize and codify Roma language so that it can obtain form of literary language and also, to provide adequately educated personnel for conduction of teaching. Second step includes introduction of Roma language into the education system.

Activities:

1. To provide all children (particularly the girls) coming from families in social need, with free enrolment, residence and food in preschool facilities, under the desegregation
2. To develop and implement short-term program of preparation for primary school for children aged from 5 to 6 years and special program of psycho-social support; to provide adequate education of personnel;
3. To develop data base including records on enrolment, as well as number of children outside the education system;
4. To develop mechanism for identification of children outside the education system with the purpose of their inclusion in schools;
5. To develop continuous monitoring mechanism over student attendance (regular reporting by schools, monitoring form, identification of schools with greatest drop-out, monitoring over

- korišćenje službenog jezika; Organizovati informativne radionice o zakonskoj obavezi završetka osnovnog obrazovanja;
10. Pripremati gradske škole za prihvata djece sa Kampa Konik RE populacije u cilju smanjenja segregacije i nastaviti obuku nastavnika (individualizovana nastava; prevencija nasilja, saradnja sa roditeljima, romska istorija, porijeklo, tradicija, običaji...);
  11. Razviti program profesionalne orijentacije (sa fokusom na djevojčice) i kontinuirano upoznavati i roditelje;
  12. Kontinuirano školovanje pripadnika RE populacije zainteresovanih za rad u vaspitno-obrazovnim ustanovama, uz obezbjeđivanje odgovarajućih stipendija za RE srednjoškolce i studente, sa akcentom na stimulisanje djevojčica, uz korišćenje „afirmativne akcije“ pri zapošljavanju;
  13. Povećati broj uključenih lica u programe obrazovanja i osposobljavanja odraslih sa akcentom na ravnopravno učešće žena: programi funkcionalnog opismenjavanja; programi za sticanje prve kvalifikacije za zanimanje; sertifikovani programi obrazovanja i osposobljavanja, za zanimanja koja su tražena na tržištu rada, a koja zadovoljavaju potrebe i interesovanje pripadnika RE populacije; programi obrazovanja i osposobljavanja za poznatog poslodavca; motivacione stipendije i dodatni sadržaji nakon stručnog osposobljavanja (npr. besplatna vozačka obuka, i sl.);
  14. Podizati nivo svijesti javnog mnjenja o neophodnosti i značaju uključivanja djece RE populacije u vaspitno-obrazovni sistem; koristiti pozitivne primjere afirmisanih i uspješnih, visokoobrazovanih pripadnika RE populacije kao uzor za motivaciju i integraciju roditelja i djece.
- schools' work and competent services, etc); to put emphasis on mechanism of monitoring over education of girls from RE population, followed by permanent control of the quality of acquired education;
6. To introduce additional classes in purpose of overcoming the language barriers, conduction of home works, improvement of educational success based on individualisation principles;
  7. To provide support in teaching to assistants and student volunteers; to differentiate between roles of Roma assistants and mediators;
  8. To organize and provide adequate psycho-social support to pupils/ students, particularly to girls;
  9. To work with parents on motivation building for continuation of their children's education, with specific focus on girls, including adequate teaching classes for the use of official language for parents of RE children;
  10. To prepare city schools for acceptance of RE children from Konik Camp in order to reduce segregation and continue with training of teachers (individualised classes, violence prevention, cooperation with parents, Roma history, origin, tradition, customs, etc.);
  11. To develop professional orientation program (with focus on girls) and continuously inform the parents;
  12. To continuously educate members of RE population interested in work in educational facilities and to provide appropriate scholarships for RE students, with particular emphasis on stimulation of girls inclusion and use of affirmative action during the employment process;
  13. To increase number of persons involved in programs for education and training of adults, with focus on gender equality: functional literacy programs; first professional qualification programs; certified

3. Zapošljavanje i prava iz radnog odnosa

Politika zapošljavanja u Crnoj Gori definiše se Nacionalnom strategijom zapošljavanja i ljudskih resursa, kojom se predviđa borba protiv dugoročne nezaposlenosti, kroz mjere aktivne politike zapošljavanja, sa težištem na grupe koje teže nalaze zaposlenje. Nacionalna strategija zapošljavanja i razvoja ljudskih resursa za period 2012-2015. godine, usvojena je u decembru 2011. godine.

U skladu sa Zakonom o zapošljavanju i ostvarivanju prava iz osiguranja od nezaposlenosti nosioci pojedinih poslova zapošljavanja su Zavod za zapošljavanje Crne Gore i agencija za zapošljavanje, koji obavljaju poslove pod uslovima propisanim tim zakonom. Osnovna djelatnost Zavoda za zapošljavanje je pružanje pomoći nezaposlenim licima, kroz posredovanje u zapošljavanju i radnom angažovanju, profesionalno savjetovanje i informisanje poslodavaca i nezaposlenih lica o mogućnostima zapošljavanja, vođenje propisanih evidencija iz oblasti zapošljavanja, obezbjeđivanje prava iz osiguranja za slučaj nezaposlenosti, sprovođenje ostalih mjera aktivne politike zapošljavanja (obrazovanje i osposobljavanje odraslih, javni radovi, podrška samozapošljavanju, subvencioniranje zapošljavanja, itd).

Osnovno obilježje društveno-ekonomskog položaja pripadnika romske i egipćanske populacije u Crnoj Gori je nizak stepen ekonomske aktivnosti i visoka nezaposlenost. Romska i egipćanska populacija je uglavnom isključena iz formalnih oblika zapošljavanja, dok se najveći broj lica bavi onim zanimanjima u kojima se ne traži profesionalna stručnost. Veliki broj je zaposlen u sivoj ekonomiji, uglavnom na sakupljanju sirovina za reciklažu. Stoga, romska i egipćanska populacija pripada kategoriji lica sa jako ograničenim mogućnostima zaposlenja, niskom konkurencijom i mobilnošću na tržištu rada.

educational and training programs for occupations currently needed at the labour market which further, meet the needs and interests of member of RE population; educational and training programs for well-known employer; motivational scholarships and additional contents after the vocational trainings (for example, free driver training, etc);

14. To raise public awareness on necessity and importance of inclusion of RE children into education system; to use positive cases of affirmed and successful, highly educated members of RE population as role models for motivation and integration of parents and children.

3. Employment and labour rights

Employment policy in Montenegro is defined by National Strategy for Employment and Human Resources, which envisages combat against long-term unemployment through measures of active employment policy oriented towards the most vulnerable groups in the area of employment. *National Strategy for Employment and Human Resources 2012 – 2016* was adopted in December 2011.

In accordance with the Law on Employment and Exercise of the Right to Unemployment Insurance (Article 8), bearers of certain employment issues are Employment Office of Montenegro and Employment Agency, which address these issues under conditions prescribed therein. Primary activity of Employment Office is to provide necessary assistance to unemployed persons through the mediation in employment and working engagement, professional counselling and informing of employers and unemployed persons on job opportunities, keeping required data in

Nedostatak obrazovanja i obrazovnih mogućnosti predstavlja jednu od najvećih prepreka prilikom zapošljavanja romske i egipćanske populacije. Ostale prepreke koje ovu populaciju dovode u nepovoljan položaj, prilikom ulaska na tržište rada i zadržavanja zaposlenja, su: nedostatak ličnih isprava (što je preduslov za dobijanje usluga u oblasti zapošljavanja); teška ekonomska i socijalna situacija, zbog koje nisu u prilici da prihvataju duže programe osposobljavanja i obrazovanja; diskriminacija i neprihvatanje od strane neroma i poslodavaca; život u nesigurnim i nestandardizovanim prebivalištima; nedostatak garancija u vidu nekretnina i žiranata za podizanje kredita; slaba informisanost; negativni aspekti sopstvene tradicije; nepostojanje povjerenja u institucije sistema; nedostatak kadrova za edukaciju pripadnika ove populacije; socijalna izolacija i nedostatak socijalnih vještina, itd.

Prosječno se, godišnje, na evidenciji Zavoda nalazi oko 1000 lica, koja se deklarišu kao pripadnici romske i egipćanske populacije. Učešće žena je oko 40%. U ukupnoj registrovanoj nezaposlenosti ova populacija učestvuje sa 3-4%. Ipak, ne postoje precizni podaci o registrovanoj nezaposlenosti ove populacije, s obzirom da propisima o evidencijama u oblasti nezaposlenosti i zapošljavanja nije predviđeno evidentiranje podataka o etničkoj pripadnosti lica koja traže zaposlenje. Osim toga, činjenica da najveći broj pripadnika ove populacije ne očekuje pomoć u zapošljavanju, uz posredovanje Zavoda za zapošljavanje, te da izlaz traže putem angažovanja u sivoj ekonomiji, predstavlja dodatni razlog odsustva preciznijih podataka o registrovanoj nezaposlenosti.

Preko 90% registrovanih pripadnika romske i egipćanske populacije čine lica bez zanimanja i stručne spreme. Oni, po pravilu, duže čekaju na zaposlenje. Manji dio ove populacije zapošljava se na sezonskim poslovima u građevinarstvu, poljoprivredi i turizmu i kroz programe javnih radova, gdje zasnivaju radni odnos na određeno vrijeme.

the employment area, providing the right to unemployment insurance, conducting of other measures of active employment policy (education and training of adults, public works, support to self-employment, subvention of employment, etc).

Basic characteristics of social-economic status of members of RE population in Montenegro are the low level of economic activity and high unemployment rate. RE population is mainly excluded from formal employment, whilst the greatest number of persons deals with occupations not requiring professional expertise. Major number is employed in *gray economy sector*, and mostly on collecting raw materials for recycling. Thus, RE population belongs to the category of persons with very limited possibilities for employment, low competition rate and mobility in labour market.

Lack of education and educational opportunities represents one of the biggest obstacles in terms of employment of Roma population. Other obstacles bringing RE population into disadvantaged position when entering the labour market and keeping the job, are as follows: lack of personal identity documents (which is prerequisite for enjoying services in employment area); difficult economic and social situation, due to which they are not able to accept long-term programs of training and education; discrimination and rejection by the non-Roma and employers; life in insecure and non-standardised dwellings; lack of guarantees in terms of real estates and guarantors for bank loans; lack of information; negative aspects of their own tradition; lack of confidence in public institutions; lack of cadre for education of members of this population; social exclusion and lack of social skills, etc.

Average number of persons declaring as members of RE population in the annual data base of Employment Office is 1000. Proportion of women is around 40%. This population is considered to participate with 3-4 %

Programi aktivne politike zapošljavanja, koje realizuje Zavod za zapošljavanje, namijenjeni su sistemskom smanjivanju nezaposlenosti teže zapošljivih lica. Na polju zapošljavanja lica romske i egipćanske populacije Zavod razvija partnerstva sa organizacijama civilnog društva i poslodavcima.

Rezultati uključivanja Roma i Egipćana u mjere aktivne politike zapošljavanja, u prethodnom periodu, su ohrabrujući i pokazuju da postoji sve veće interesovanje za unaprijeđivanje dosadašnjeg statusa i uključivanje u programe koji im se nude, posredstvom Zavoda. Ono što napore Zavoda i njegovih partnera na polju obrazovanja i stručnog obrazovanja ograničava jeste postojanje diskriminacije na tržištu rada, u smislu zapošljavanja Roma i Egipćana nakon završenih programa obrazovanja i stručnog osposobljavanja.

Opšti ciljevi Strategije u oblasti zapošljavanja su porast učešća pripadnika romske i egipćanske populacije u mjerama aktivne politike zapošljavanja, uz ravnopravno uključivanje žena; unaprijeđivanje mogućnosti za kvalitetnijim zaposlenjem; porast stope zaposlenosti i održavanje takvog trenda; unaprijeđivanje saradnje između socijalnih partnera i civilnog društva; smanjenje diskriminacije na tržištu rada.

Kroz obezbjeđivanje kvalitetnijeg obrazovanja i osposobljavanja za Rome i Egipćane, kao aktivne mjere zapošljavanja, podići će se nivo njihove zapošljivosti i generisati potencijal za stvaranje sopstvenih prihoda, što će biti početna osnova za razvoj socijalne ekonomije, oslobađanje od siromaštva i osiguranje punopravnog članstva u društvu.

Aktivnosti:

1. Organizovanje informacione kampanje o pravima i obavezama romske i egipćanske populacije u oblasti zapošljavanja, sa posebnim naglaskom na informisanje žena (aktivno učešće

in total registered unemployment rate. However, there are no précised records on registered unemployment of RE population, due to the fact that regulations on data bases in areas of unemployment and employment did not envisage tracking records based on ethnicity of persons seeking the job. Besides, given the fact that the greatest number of RE persons does not expect assistance from Employment Office during the employment process, and also the fact that they seek an exit through engagement in grey economy, précised data on unemployment rate of Roma people are even harder to get.

Over 90% of registered members of RE populations are persons with no occupational and professional skills. As a rule, they have to wait longer to get employed. Smaller part of this population finds seasonal jobs in construction, agriculture and tourism and through programs of public works, where they are being employed for specific period of time.

Programs of active employment policy conducted by Employment Office are oriented towards systemic reduction of unemployment rate of people with employment difficulties. In the area of the employment of RE persons, Employment Office builds partnerships with civil society organizations and employers.

Results of the social inclusion of RE population as part of the recent activities under active employment policy seem to be encouraging, since they have pointed to the existence of larger interest in improving the current situation and inclusion in programs which are offered to this population by Employment Office. However, what seems to be the limiting factor of the efforts put in the field of education and professional education is evident discrimination at the labour market in terms of employment of RE people, after the finish of aforementioned programs.

General objectives in area of employment are, as follows: increased number of members of RE population partaking in measures of active

- Romskog savjeta, romskih NVO i lidera);
2. Motivisanje Roma i Egipćana za aktivno traženje posla i uključivanje u mjere aktivne politike zapošljavanja, kroz uključivanje u informativne razgovore za novoprijavljena lica i informaciono-motivacione seminare; promovisanje polaznika programa u lokalnoj zajednici;
  3. Obezbjediavanje kurseva jezika za Rome i Egipćane koji ne govore crnogorski jezik, naročito za žene;
  4. Organizovanje programa koji uključuju i funkcionalno opismenjavanje i sve vidove obrazovanja;
  5. Organizovanje programa za sticanje prve kvalifikacije za zanimanje, za što veći broj lica koja nemaju stručnu spremu;
  6. Organizovanje sertifikovanih programa obrazovanja i osposobljavanja, za zanimanja koja su tražena na tržištu rada, a koja zadovoljavaju potrebe i interesovanje pripadnika romske i egipćanske populacije i imaju vezu sa budućim mogućnostima za zaposlenje;
  7. Organizovanje programa obrazovanja i osposobljavanja za poznatog poslodavca;
  8. Uvođenje motivacionih stipendija i dodatnih sadržaja nakon stručnog osposobljavanja (besplatne vozačke obuke, i sl.);
  9. Uključivanje Roma i Egipćana u programe javnih radova i sezonsko zapošljavanje, sa posebnim akcentom na obezbjeđenje ravnopravnog učešća žena;
  10. Uključivanje Roma i Egipćana u programe izgradnje stanova za romsku zajednicu;
  11. Iniciranje izrade novih standarda zanimanja - medijator socijalne inkluzije i romski asistent- i organizovanje programa obuka za iste;
  12. Angažovanje medijatora socijalne inkluzije i romskih asistenata sa dobrim poznavanjem romskog i ostalih jezika u službenoj upotrebi,

employment policy, with equal participation of women; improvement of quality job opportunities; increase of employment rate and maintenance of such trend; improvement of cooperation between social partners and civil society and reduction of discrimination in the labour market.

Provision of quality education and training of RE population as an active employment measure shall raise the level of their employability and generate the potential for creating their own incomes. This will be the starting point in development of social economy, free from poverty, together with secured full membership in society.

Activities:

1. To organize information campaigns on rights and obligations of RE population in the employment area, with special emphasis on informing the women (active participation of Roma Council, Roma CSOs and leaders);
2. To increase motivational level of RE persons for active job search and inclusion into measures of active employment policy;
3. To organize language courses for RE persons not speaking Montenegrin language, with emphasis to women;
4. To organize functional literacy and other forms of educational programs;
5. To organize first professional qualification programs for as many of people with no professional qualifications;
6. To organize certified educational and training programs for occupations currently needed at the labour market, in line with needs and interests of RE persons and related to future job opportunities;
7. To organize educational and training programs for well-known employers;

- lokalnih prilika, razvijenim vještinama i stečenim kvalifikacijama, kroz projektne aktivnosti i program javnih radova;
13. Iniciranje posebnog programa zapošljavanja pripadnika romske i egipćanske populacije za rad kod kuće;
  14. Podrška razvoju porodičnog biznisa;
  15. Podrška očuvanju i razvoju tradicionalnih zanata romskih zajednica (kroz razvoj zadruga i dodjelu grantova);
  16. Formiranje posebnog fonda za kreditiranje preduzetništva i samozapošljavanja lica romske nacionalnosti po povoljnijim uslovima od tržišnih (beskamatni krediti, krediti sa veoma niskim kamatama, krediti sa dužim rokovima otplate, i sl);
  17. Legalizovanje postojećeg poslovanja iz sfere sive ekonomije, kroz uvođenje posebnih poslovnih i poreskih olakšica;
  18. Utvrđivanje kvota po principu afirmativne akcije za određene poslove za Rome i Egipćane;
  19. Sprovođenje istraživanja o stepenu diskriminacije i mobingu pripadnika/ca romske i egipćanske populacije prilikom zapošljavanja i u toku trajanja radnog odnosa;
  20. Sprovođenje informacione kampanje kod poslodavaca za prevazilaženje stereotipa i predrasuda pri zapošljavanju romske i egipćanske populacije;
  21. Stimulisanje poslodavaca za zapošljavanje pripadnika RE populacije, kroz sistem poslovnih i poreskih olakšica i subvencija za Rome i Egipćane preduzetnike i poslodavce koji zapošljavaju radnike romske i egipćanske nacionalnosti;
  22. Aktivno zapošljavanje pripadnika romske i egipćanske populacije u javnom sektoru;
  23. Iniciranje izrade zakonske regulative za razvoj socijalne ekonomije;
  24. Dodatno razvijanje znanja i vještina NVO sektora i njihovih
8. To introduce motivational scholarships and additional incentives after training (free driver training, etc);
  9. To include RE persons into programs of public works and seasonal employment, with special emphasis on equal participation of women;
  10. To include RE persons into programs of apartments building for Roma community;
  11. To initiate creation of new occupational standards – mediator for social inclusion and Roma assistant – and to organize training for the named;
  12. To engage mediators for social inclusion and Roma assistants with good knowledge of Roma and other official languages, local situation, developed skills and acquired qualifications, through project activities and program of public works;
  13. To initiate special employment program for female members of RE population for work at home;
  14. To provide support to development of family business;
  15. To provide support to maintenance and development of traditional crafts in Roma communities (through development of cooperatives and allocation of grants);
  16. To establish special fund for financing the entrepreneurship and self-employment of persons with Roma nationality under more favourable conditions than those of market (interest-free loans, loans with very low interest rates, loans with longer repayment periods, etc);
  17. To legalize current businesses in the area of grey economy through introduction of special business and taxation incentives;
  18. To determine quotas under principle of affirmative action for certain jobs for RE population;

- predstavnik u zvaničnim tijelima za poslove monitoringa procesa inkluzije i javnog zastupanja, u cilju djelotvornije primjene nacionalnih i lokalnih politika prema Romima i Egipćanima;
25. Jačanje socijalnog partnerstva - uključivanje i povezivanje postojećih institucija i lokalne zajednice;
  26. Jačanje koordinacije i partnerstava između centara za socijalni rad, biroa rada, romskih NVO i lidera, Romskog savjeta i međunarodnih organizacija, u kontekstu pripreme i implementacije projekata koje finansira EU u socijalnom sektoru;

4. Zdravlje i zdravstvena zaštita

U zdravstvenom sistemu se ne vode evidencije koje su zasnovane na etičkoj, nacionalnoj ili nekoj drugoj pripadnosti korisnika zdravstvene zaštite. Ipak, indirektno, uvidom u kategoriju „uplatioca doprinosa“ i „svojstvo osiguranika“ se može doći do podataka da li pripadnici romske i egipćanske populacije dobijaju usluge u zdravstvenom sistemu Crne Gore.

Uvidom u dnevne evidencije rada izabranih doktora, centara i jedinica za podršku je evidentno da pripadnici romske i egipćanske populacije (koji imaju status interno raseljenih ili izbjeglih lica ili lica koja traže azil ili posebnu zaštitu) dobijaju usluge koje dobijaju i ostali korisnici zdravstvene zaštite.

Reformom sistema zdravstva uveden je izabrani doktor preko koga osiguranici ostvaruju primarnu zdravstvenu zaštitu i koji im omogućava upućivanje i na sekundarni i tercijarni nivo zdravstvene zaštite.

Zakon o zdravstvenom osiguranju je obezbijedio da socijalno ugrožene kategorije, nezaposleni, djeca do osnovne škole, a ako se školuju dok završavaju srednje i visoko obrazovanje, žene u toku trudnoće i godinu

19. To conduct research survey on the level of discrimination and mobbing of members of RE population during both, the employment process and the working period;
20. To organize information campaign for employers to overcome the stereotypes and prejudices when employing RE persons;
21. To establish system of business and tax incentives and subventions for Roma entrepreneurs and employers who employ workers with Roma nationality;
22. To actively employ members of RE population in public sector;
23. To initiate drafting legislation for development of social economy;
24. To additionally develop knowledge and skills of CSO sector and its representatives in official bodies for tasks of monitoring over inclusion processes and public advocating in order to provide more effective implementation of national and local policies towards RE population / reporting included;
25. To enhance social partnership – inclusion and connection of existing institutions and local community;
26. To enhance coordination and partnerships between centres for social work, labour offices, Roma CSO and leaders, Roma Council and international organizations, in terms of preparation and implementation of social projects funded by the EU.

4. Health and health care

The health system institutions do not keep records based on ethnic, national or some other affiliation of beneficiaries of health care. Nevertheless, by an indirect insight in the category of *contributor* or *feature of the insured person*, one can come to the data whether members

dana nakon porođaja, stariji od 65 godine i oboljeli od raznih bolesti, ne učestvuju u troškovima liječenja (imaju besplatnu zdravstvenu zaštitu). Uredba o načinu ostvarivanja zdravstvene zaštite stranaca je pripadnike romske i egipćanske populacije izjednačila u pravima na zdravstvenu zaštitu sa osiguranicima (na koga se odnosi zakon o zdravstvenom osiguranju). Sada nema normativnih prepreka da pripadnik romske i egipćanske populacije koji nema dokumenta (lična karta, pasoš ili neki drugi identifikacioni dokument, izvod iz knjige rođenih, jedinstveni matični broj) ostvari pravo na zdravstvenu zaštitu, kako u obimu tako i po sadržaju usluga kao i redovni osiguranici. Slučajevi lica koja se suočavaju sa preprekama u ostvarivanju prava na zdravstvenu zaštitu će biti pojedinačno rješavani u saradnji sa UNHCR-om i DEU.

U periodu od ustanovljenja Kampa I i Kampa II u Podgorici je razvijena ambulanta za odrasle i ambulanta za djecu, u kojoj 2 sata dnevno rade doktori za odrasle i djecu (ranije je ambulanta radila 2 sata prije i 2 sata poslije podne). U periodu van radnog vremena pomenutih ambulanti zdravstvenu zaštitu pripadnici romske i egipćanske populacije mogu ostvariti u ambulantama doma zdravlja Podgorica (na svim lokacijama, a najbliža lokacija je zdravstveni objekat Konik).

Pripadnice romske i egipćanske populacije se za usluge reproduktivnog i seksualnog zdravlja mogu javiti izabranim ginekolozima u domovima zdravlja, a porođaj mogu ostvariti u svakom porodilištu u Crnoj Gori.

Vakcinacija djece pripadnika romske i egipćanske populacije, koji nemaju svog izabranog pedijatra i koja ne idu u školu se sprovodi u naseljima u kojima je obezbijeđen kolektivni smještaj pripadnika ove populacije. Institut za javno zdravlje organizuje povremene kampanje vakcinacije romske i egipćanske djece na Koniku, što rezultira visokim procentom pokrivenosti (za pojedine bolesti i do 98%).

of Roma and Egyptian population enjoy health services in the health system of Montenegro.

Based on the insight in daily work of elected doctors, centres and units for support, it is evident that members of RE population (with the status of internally displaced or refugee persons or persons seeking for an asylum or special protection) enjoy services same as other beneficiaries of health care.

Institute of elected doctor was introduced as part of health system reform. This doctor provides them with primary health care and directs them to secondary and tertiary level of health care.

Law on Health Insurance stipulates that socially vulnerable categories – unemployed, children up to primary school, and if they go to school until the end of secondary and high education, women during the pregnancy and one year after the child birth, people elder than 65 and those suffering from various diseases do not participate in treatment costs (they enjoy free health care). Regulation on the implementation of health care for foreigners equalised the rights of members of RE population with the rights of those insured (to whom Law on Health Insurance relates to). At the moment, there are no normative obstacles for member of RE population with no identity documents (identity card, passport or some other identity document - birth certificate, personal identification number) to enjoy right to health care as regular insured citizens, both in terms of scope and content of health services. Cases of persons facing with problems in achieving the right to health care shall be equally processed in cooperation with UNHCR and DEU.

Since the establishment of Camp I and Camp II in Podgorica, clinic for adults and children has been developed, where adults and children doctors now work two hours a day (in the past, the ambulance was operating two hours before and two hours after noon). During the off time of referred

Veoma važan dio aktivnosti u cilju informisanja Roma i Egipćana u vezi sa sistemom zdravstvene zaštite jeste obavještanje o značaju i prednostima korišćenja usluga centara podrške u zdravstvenim ustanovama, u kojima se sprovode prevencija, zaštita i unaprijeđenje zdravlja. U cilju zaštite zdravlja majke i djeteta, postoji potreba za medijatorima koji će, u direktnom kontaktu sa ovim licima, prenijeti potrebne informacije o značaju i unaprijeđenju reproduktivnog zdravlja, na za njih na razumljiv i odgovarajući način.

Aktivnosti:

1. Utvrditi zdravstveni status Roma i Egipćana na osnovu utvrđivanja relevantnih pokazatelja zdravlja, kako bi se definisale specifične mjere zdravstvene zaštite ove ranjive kategorije;
2. Obezbijediti stalni monitoring zdravstvenog stanja i zdravstvenih potreba Roma i Egipćana;
3. Povećati dostupnost i pristupačnost zdravstvene zaštite sa svih aspekata - teritorijalne, kulturološke i ekonomske dostupnosti;
4. Podsticati i usmjeravati pripadnike romske i egipćanske populacije da izaberu svog doktora (svi oni koji imaju riješen status u Crnoj Gori: državljani Crne Gore ili stranci sa privremenim i trajnim boravkom);
5. Pripadnicima romske i egipćanske populacije koji nemaju riješen status, zdravstvenu zaštitu obezbijediti u skladu sa Uredbom o načinu ostvarivanja prava raseljenih lica iz bivših jugoslovenskih republika i interno raseljenih lica sa Kosova koja borave u Crnoj Gori;
6. Potpisati sporazume o saradnji sa NVO koji se bave pitanjima zdravlja Roma i Egipćana u smislu pružanja stručnih, provjerenih i specifičnih informacija i adekvatnih intervencija;
7. Edukovati pripadnike Roma i Egipćana o pravima na zdravstvenu

ambulances, members of Roma and Egyptian population can get health services in ambulances of Podgorica Health Care Centres (in all locations, and the nearest location is in Konik).

When it comes to reproductive and sexual health services, female members of RE populations can contact the elected gynaecologists in health care centres, while child delivery may be done in every maternity hospital in Montenegro.

Vaccination of children of RE population who have not elected their paediatrician and do not go to school is conducted in settlements where this population lives. Institute for Public Health periodically organizes vaccination campaigns for RE children in Konik, which results in high percent of coverage (for some diseases, that percent is over 98).

Very important part of activities in education of Roma and Egyptians on health care system is raising awareness and information sharing on importance and advantages stemming from use of services provided by health facilities' support centres, wherein prevention, protection and improvement of health is being promoted and practiced. With the purpose of protecting mother and child health, there is a need for mediators who shall directly and in specific and appropriate way transfer important information to these persons with regard to relevance and importance of reproductive health.

Activities:

1. To determine health status of Roma and Egyptians on the basis of identifying relevant health indicators, so that specific measures for health care of this vulnerable category could be defined;
2. To provide permanent oversight of health status and needs of Roma and Egyptians;
3. To increase availability and accessibility to health care having in mind all aspects – territorial, cultural and economic availability;

zaštitu, načinu ostvarivanja prava kao i zdravstvene radnike koji im trebaju obezbijediti ostvarivanje prava na zdravstvenu zaštitu;

8. Obezbijediti adekvatne mjere edukacije za zdravstvene radnike zbog specifičnosti ove populacione grupe;

5. Socijalna i dječija zaštita

U sistemu socijalne i dječije zaštite ne vodi se evidencija koja je zasnovana na etničkoj, nacionalnoj ili nekoj drugoj pripadnosti korisnika socijalne zaštite.

S obzirom na ranije izrečen problem neposjedovanja ličnih dokumenata, a samim tim i nemogućnost pristupa različitim pravima, veoma mali broj romskih i egipćanskih porodica prima materijalno obezbjeđenje porodice, dječiji dodatak i druge socijalne benefite koji se ostvaruju na osnovu zakonskih rješenja iz ove oblasti.

Osnovni cilj Strategije u ovom domenu je olakšanje pristupa romskoj i egipćanskoj populaciji u sistemu socijalne i dječije zaštite. Ovo će se postići određenim aktivnostima u narednom četvorogodišnjem periodu.

Aktivnosti:

1. Poboljšanje dostupnosti i kvaliteta usluga centara za socijalni rad;
2. Organizovanje informativne kampanje u romskim i egipćanskim naseljima o pravima i načinu ostvarivanja socijalne i dječije zaštite;
3. Angažovanje romskih medijatora za potrebe stručnih timova u centrima za socijalni rad i drugim ustanovama socijalne zaštite;
4. Posebnim programima i aktivnostima pružiti zaštitu licima sa posebnim potrebama romske i egipćanske populacije;
5. Formiranje mobilnih timova sačinjenih od predstavnika/ca centara za socijalni rad, romskih medijatora, predstavnika/ca romskih i

4. To encourage and direct members of Roma and Egyptian population towards electing their doctor (referring to all those with resolved status in Montenegro: citizen of Montenegro or foreigners with permanent or temporary residence);
5. To provide health care to members of Roma and Egyptian population with unresolved status in accordance with the Regulation on the implementation of health care for foreigners;
6. To sign agreements on cooperation with CSO dealing with Roma and Egyptian health issues in sense of providing competent, reliable and specific information and adequate interventions;
7. To educate members of RE population on right to health care, manners of exercise of this right; to educate health care workers who are supposed to provide them the exercise of right to health care;
8. To provide adequate measures for education of health care workers because of the particularity of this populating group.

5. Social and child protection

In the system of social and child protection there is lack of track records based on ethnic, national or some other affiliation of social protection beneficiaries.

Having in mind previously stated problem of dispossessing personal identity documents and thus, unavailability to access different rights, very few Roma families receive family allowance, child allowance and other social benefits which may be achieved based on legal solution in this area.

Basic goal of the Strategy in this field is to provide Roma population with eased access to system of social and child protection. This may be achieved through certain activities in future four-year-period.

- egipćanskih NVO, predstavnika/ca domova zdravlja, predstavnika/ca Uprave policije za pružanje servisa socijalne podrške;
6. Preduzimanje nadzora i brige nad djecom koja prekidaju redovno školovanje, sa naglaskom na djevojčice;
  7. Prevencija maloljetničkih i prisilnih/ugovorenih brakova kroz rad multi-disciplinarnih timova pri centrima za socijalni rad i unaprijeđenje saradnje sa školskim ustanovama;
  8. Donijeti novi Zakon o socijalnoj i dječijoj zaštiti i prateća podzakonska akta;

6. Nasilje nad ženama i nasilje u porodici

Nasilje u porodici je specifičan oblik rodno zasnovanog nasilja koji ugrožava ostvarivanje osnovnih ljudskih prava i sloboda žena.

Iako Crna Gora vodi politiku baziranu na principima nediskriminacije i poštovanja ljudskih prava, postojeći normativni i institucionalni okvir još uvijek ne garantuju efektivne mehanizme zaštite od nasilja nad ženama koji obezbjeđuju jednaku zaštitu pripadnicama romske i egipćanske populacije u skladu sa usvojenim međunarodnim standardima. Kao mogući razlozi prepoznaju se: odsustvo sistemskih rješenja u oblasti porodične zaštite, nedostatak jednoobraznih pravila i procedura u postupanju sa žrtvama nasilja, nedovoljno razvijena saradnja i koordinacija među nadležnim institucijama, nedovoljna razmjena relevantnih podataka. Osim toga, praksa sistematskog prikupljanja i analiziranja podataka o nasilju u porodici i nasilju nad ženama u okviru romske i egipćanske populacije nije dovoljno razvijena. Shodno tome, nije moguće precizno i dokumentovano sagledati kolika je rasprostranjenost nasilja u porodici na nivou ove populacije, niti analizirati kvalitet i obim preventivnih i zaštitnih mjera koje se preduzimaju u slučajevima nasilja u okviru ove populacije. Do

Activities:

1. To improve availability and quality of services of centres for social work;
2. To organize information campaign in Roma and Egyptian settlements on rights to social and child protection and how to exercise them;
3. To engage RE mediators in expert teams in centres for social work and other facilities of social protection;
4. To provide protection to RE persons with special needs through special programs and activities;
5. To establish mobile teams consisting of representatives of centres for social work, RE mediators, RE CSOs, medical centres and Police Department in order to provide social support services;
6. To undertake special activities in coordination with centres for social work in order to strengthen the level of supervision and care of Roma and Egyptian children, especially in the field of eliminating street begging;
7. To take over the supervision and care over children who drop out of regular education, with special emphasis to RE girls;
8. To prevent minor and forced / arranged marriages through work of multi-disciplinary teams within centres for social work and through improvement of cooperation with school facilities;
9. To undertake activities of permanent supervision and evidencing the changes in social status of RE population.

6. Violence against women and domestic violence

Domestic violence is specific gender-based violence which threatens the achievement of basic human rights and freedoms.

usvajanja Zakona o besplatnoj pravnoj pomoći, nije postojala razvijena besplatna pravna pomoć za žrtve nasilja u porodici i drugih oblika rodno zasnovanog nasilja. Informacije o pravnoj, psihološkoj i socijalnoj podršci nisu dostupne svim pripadnicima romske i egipćanske populacije. Specijalizovane usluge za žrtve nasilja u porodici, kao što su SOS telefoni za žene i djecu-žrtve nasilja postoje samo u nekoliko lokalnih samouprava, a rehabilitacioni i savjetodavni programi za počiniocje nasilja se ne praktikuju.

Istraživanje koje je su radile organizacije SOS Nikšić i CRI pokazuje da su 70% ispitanica⁶ bile žrtve porodičnog nasilja od strane svojih muževa, rođaka i drugih članova porodice. Većina (67%) je u tom momentu živjela u situaciji u kojoj su izložene nasilju. Međutim, žrtve su kontaktirale policiju u svega u 13% slučajeva. Samo u jednom od šest prijavljenih slučajeva žena je smatrala da joj je policija pružila odgovarajuću pomoć. U tom smislu prepoznat je nedostatak obučenosti i prisutnost stereotipa i predrasuda kod predstavnika administracije u ophođenju sa žrtvama nasilja u porodici, pripadnicama romske i egipćanske populacije.

Pripadnice romske i egipćanske populacije su samom marginalizovanošću i zatvorenošću zajednice kojoj pripadaju, već na određen način društveno izolovane. Njihov položaj dodatno otežava održavanje tradicionalnih normi i patrijahalnih običaja. Istraživanje SOS telefona Nikšić pokazalo je da u 75% slučajeva odluke u porodici donose muškarci, dok više od 1/3 pripadnica ove populacije ne može samostalno odlučivati ni o slobodnom vremenu. Već od uzrasta od 10 godina, djevojčice se upućuju na brigu o porodici, mlađoj braći i sestrama i pripremaju za brak. U odnosu na dječake svojih godina, djevojčice su u mnogo većoj mjeri društveno izolovane.⁷

6 Istraživanje SoS Nikšić, CRI

7 Istraživanje Koalicija Romski krug, Uključenost mladih RAE populacije 2010

Although Montenegro pursues policy based on principles of anti-discrimination and respect for human rights, the existing normative and institutional frameworks still do not guarantee effective safeguards for protecting women against violence which would, further, provide equal protection of women from RE population, as in accordance with adopted international standards. Possible reasons behind this could be: lack of systemic solutions in the area of family protection, lack of uniform rules and procedures in the treatment of victims of violence, insufficiently developed cooperation and coordination among competent institutions, insufficient exchange of relevant data. In addition, the practice of systemic collection and analysis of data on domestic violence and violence against women among RE population in insufficiently developed. Hence, it is impossible to precisely and accurately measure the incidence of domestic violence, neither it is possible to analyse quality and scope of preventive and protective measures undertaken in cases of violence among this population. Until the adoption of Law on Free Legal Aid, victims of domestic violence and other forms of gender-based violence did not have access to developed system of the legal free assistance. Information on legal, physiologic and social support is not available to all members of RE population. Specialised services for victims of domestic violence, such as SOS phone for women and children – victims of violence, exist only in some municipalities, while rehabilitation and advisory programs for perpetrators of violence are not being practiced.

Research conducted by organizations SOS Niksic and CRI has shown that 70% of female respondents⁶ were in some time victims of domestic violence perpetrated by their husbands, relatives or other family members. In that particular moment, most of them (67%) were living in situation where they have been exposed to violence. However, in only 13% of

6 Research by SOS Niksic, CRI

Najveći broj udatih Romkinja i Egipćanki nije samostalno birao bračnog partnera, već je o njihovom braku odlučivao otac ili rodbina. U brak stupaju veoma rano, što pokazuje i podatak da je više od 51% njih, prvo dijete rodilo prije punoljetstva. Više od polovine brakova u romskoj zajednici nije zakonski sklopljeno, a istraživanje pokazuje da u jednom dijelu romske populacije još uvijek opstaje tradicija po kojoj je muškarcu dozvoljena poligamija. Ipak, iako zakonom nije dozvoljena, poligamija je u romskoj i egipćanskoj zajednici prihvaćena kao dio tradicije. Udajom pripadnice ove populacije gube vezu sa svojom rodbinom, a ukoliko žele da se razvedu od muža, na osnovu običajnog prava su primorane da djecu ostave mužu i njegovoj porodici.

Treba imati u vidu i činjenicu da pripadnice romske i egipćanske populacije uglavnom ostaju u vezama u kojima su trpjele nasilje, zato što nemaju vlastitih izvora prihoda niti podršku porodice. Nizak nivo stečenog obrazovanja, visoke stope nezaposlenosti, rasprostranjeno siromaštvo i nedostatak alternativnog smještaja, pripadnice ove populacije ostavljaju praktično bez mogućnosti izbora. U takvim okolnostima, posebno zabrinjava nepostojanje državnih sigurnih kuća u Crnoj Gori, kao i nedovoljna obaviještenost žrtava o takvim mogućnostima i centrima koje osnivaju nevladine ženske organizacije, što mnogim ženama onemogućava da pronađu utočište kada su izložene porodičnom nasilju.⁸

Imajući u vidu sve činjenice, veoma je važno planiranje, priprema i sprovođenje mjera i aktivnosti u cilju sprečavanja i suzbijanja rizika od nasilja kojoj su pripadnice ove populacije izložene.⁹

---

8 Izvor CERD

9 Izvor, Položaj Romkinja i romske manjine u porodici i zajednici, preuzeto sa http://www.sosnk.org/wp-content/uploads/2010/05/Položaj_romske_manjine_i_položaj_Romkinja_u_zajednici.pdf

such cases victims have contacted the police. Only one woman out of six reported cases felt that police gave her the appropriate help. In that regard, research identified an obvious lack of education and existence of stereotypes and prejudices among public administration representatives in dealing with victims of domestic violence from RE population.

Due to the marginalization and closeness of RE community itself, its female members are in certain way already socially isolated. Their position is additionally aggravated by maintenance of traditional norms and patriarchal costumes. Research conducted by SOS Phone from Niksic showed that in 75% of cases family decisions are made by men, while more than 1/3 female members are not even allowed to independently decide on their free time activities. Starting from the age of 10, girls are already directed towards care of family, younger brothers and sisters and towards marriage preparations. In comparison to boys of the same age, girls are much more socially isolated.⁷

The largest number of married Roma women did not independently choose their spouse; their broom has already been chosen by their father or relatives. Roma girls step into marriage at an early age, which is further confirmed by the fact that more than 51% of them get their first child before reaching the adulthood. More than half marriages in Roma community are not legally concluded and the research shows that in some parts of community still persists a tradition whereby man is allowed the practice of polygamy. However, although polygamy is prohibited under the law, in RE community it is accepted as the part of the tradition. Once they get married, female RE members lose touch with their relatives. In accordance with the custom law, if woman wants to divorce from her husband, she is forced to leave her children with the husband and his family.

---

7 Research by Coalition Roma Circle, Inclusion of Young RAE population, 2010

Opšti cilj u dijelu prevencije i sprječavanja nasilja nad ženama i nasilja u porodici je eliminacija svih oblika nasilja nad ženama i djevojčicama romske i egipćanske populacije. Specifični ciljevi su sljedeći: unaprijeđenje strateškog okvira za sprječavanje i suzbijanje nasilja nad ženama i porodičnog nasilja u okviru romske i egipćanske populacije; jačanje kapaciteta sistema prevencije i zaštite žena romske i egipćanske populacije od nasilja i porodičnog nasilja; unaprijeđenje dostupnosti statističkih podataka o nasilju nad ženama i porodičnog nasilja, razvrstanih po etničkoj pripadnosti; podizanje svijesti javnosti o problemu nasilja nad ženama romske i egipćanske populacije; unaprijeđenje socio-ekonomskog položaja samohranih i neudatih majki iz romske i egipćanske populacije; jačanje prevencije nasilja nad ženama romske i egipćanske populacije; unaprijeđenje saradnje državnih institucija i nevladinih organizacija koje se bave pitanjima romske i egipćanske populacije u oblasti sprječavanja nasilja i trgovine ljudima i dr.

Aktivnosti:

1. Usvajanje lokalnih akcionih planova za uključivanje romske i egipćanske populacije sa mjerama za sprečavanje i suzbijanje nasilja nad ženama i nasilja u porodici;
2. Istraživanje i prikupljanje podataka o slučajevima uznemiravanja, seksualnog uznemiravanja i seksualnog zlostavljanja;
3. Uključivanje predstavnica romske i egipćanske populacije u lokalne timove na terenu koji će biti formirani/koji su već formirani;
4. Uključivanje predstavnica romske i egipćanske populacije u implementaciju i sprovođenje mjera i aktivnosti utvrđenih lokalnim akcionim planovima za postizanje rodne ravnopravnosti;
5. Uključivanje prevencije nasilja u sve lokalne akcione planove za uključivanje romske i egipćanske populacije;

It should be borne in mind that female members of RE population often stay in relationships in which they suffered violence, due to the lack of their own incomes and family support. Law level of education, high unemployment rate, widespread poverty and lack of alternative accommodation all together practically leave female RE members with no possibility of choice. In such circumstances, particularly concerning is the lack of public safe houses in Montenegro and insufficiently informed victims on such possibilities and centres founded by women's civil society organizations. All this further contributes to difficulties these women face with when they try to find the shelter after being exposed to domestic violence.⁸

With the purpose of prevention and suppression of risk of violence these women face with, and having in mind all the facts, it is very important to plan, prepare and conduct adequate measures and activities in that regard.⁹

General objective in terms of prevention and suppression of violence against women and domestic violence is the elimination of all forms of violence against women and girls from RE population. **Specific goals** are as follows: Improvement of strategic framework for prevention and suppression of violence against women and domestic violence among RE population; Capacity building of the system of prevention and protection of women from RE population against violence and domestic violence; Improvement of availability of the statistical data on violence against women and domestic violence, based on ethnic affiliation; Raising public awareness on the issue of violence against women from RE population;

---

8 Source CERD

9 Source: Position of Roma women and Roma minority in the family and community, available at http://www.sosnk.org/wp-content/uploads/2010/05/Polozaj_romske_manjine_i_polozaj_Romkinja_u_zajednici.pdf

6. Zaštita od maloljetničkih prisilnih brakova i sprječavanje takvih postupaka kroz edukaciju, kampanje i primjenu zakonskih propisa;
7. Edukacija pripadnica romske i egipćanske populacije o Zakonu o besplatnoj pravnoj pomoći;
8. Edukacija pripadnica romske i egipćanske populacije o Zakonu o zaštiti od nasilja u porodici i Strategiji zaštite od nasilja u porodici;
9. Edukacija žena romske i egipćanske populacije, zaposlenih u centrima za socijalni rad i pripadnika/ce policije, kao i zaposlenih u zdravstvu, u oblasti zabrane diskriminacije i sprečavanja i suzbijanja nasilja u porodici;
10. Razvoj novih i osnaživanje postojećih servisa za podršku žrtvama nasilja u porodici na lokalnom nivou, sa posebnom obukom za rad sa pripadnicima romske i egipćanske populacije i drugim ranjivim grupama;
11. Edukacija djevojaka i žena romske i egipćanske populacije o zaštitnim mjerama;
12. Integrisanje znanja o nasilju nad ženama, rodnoj ravnopravnosti i nenasilnoj komunikaciji u školskim ustanovama za osnovno i srednje obrazovanje;
13. Uključivanje podataka o specifičnim grupama u sva istraživanja o nasilju u porodici i rodno zasnovanom nasilju i razvrstavanje dobijenih podataka po rodnoj i etničkoj osnovi;

7. Kulturni i jezički identitet

Jezik, usmena kultura, muzika i tradicionalna materijalna kultura Roma imaju istaknuto mjesto u planovima i programima gotovo svih evropskih zemalja, u kojima su već stvorene odgovarajuće institucije i ustanove. Po

Improvement of socio-economic position of single mothers from RE population; Strengthening the prevention from violence against women from RE population; Building and improving cooperation between state institutions and civil society organizations dealing with the issues of RE population in the area of prevention and suppression of violence and human trafficking.

Activities:

1. To adopt local action plans for inclusion of RE population, containing measures for prevention and suppression of violence against women and domestic violence;
2. To research and collect data on the cases of harassment, sexual harassment and sexual abuse;
3. To include female RE members in local field teams that are to be formed / that are already formed;
4. To include female RE members in implementation and conduction of measures and activities set forth in local action plans for achievement of gender equality;
5. To incorporate prevention from violence in all local action plans for inclusion of RE population;
6. To protect girls from juvenile forced marriages and prevention of such practices through education, campaigns and application of legislation;
7. To educate female RE members on Law on Free Legal Aid;
8. To educate female RE members on Law on Protection from Domestic Violence and Strategy for Protection from Domestic Violence;
9. To educate female RE members, employees in centres for social work, police representatives, as well as employees in health system

uzoru na te zemlje i u Crnoj Gori treba stvarati takve programe, institucije i ustanove za pripadnike romske i egipćanske populacije.

Putem garantovanih kolektivnih prava Romi mogu neposredno ili preko svojih posrednika da učestvuju u odlučivanju o pojedinim pitanjima u vezi sa njegovanjem svoje kulture, ostvarivanjem prava na obrazovanje, informisanje i službenu upotrebu jezika i pisma u skladu sa zakonom. Pravo na očuvanje posebnosti predviđa pravo na izražavanje, čuvanje, njegovanje, razvijanje i javno izražavanje nacionalne, etničke, kulturne i vjerske posebnosti, zatim veze i saradnje sa sunarodnicima izvan teritorije Crne Gore i td.

Shodno Zakonu o manjinskim pravima i slobodama, Romski savjet učestvuje u kreiranju politike u oblasti kulture. Savjet učestvuje u donošenju odluka, o načinu predstavljanja kulturne i istorijske baštine i dr. Kultura i njeno izražavanje, očuvanje, njegovanje, unaprijeđivanje, naslijeđe i javno ispoljavanje shvataju se kao integralni zadatak romske i egipćanske zajednice. Kultura je dvostruko pitanje i to, s jedne strane instrument za afirmaciju identiteta romske i egipćanske zajednice, a s druge instrument za unaprijeđivanje međuetničke komunikacije i integracije Roma i Egipćana u društvo.

Polazeći od predviđenih prava i imajući u vidu značaj i ulogu kulture koja, po definiciji, prožima sve segmente života ljudi jedne zajednice (počev od proizvodnje, preko znanja, njihove upotrebe, zatim ideja i vrijednosti, zaključno s metodama i institucijama koje se staraju o njenom razvoju), može se reći da Romi i Egipćani još nemaju obezbijeđene elementarne uslove za razvoj svoje kulture.

Kultura, koju čini srž identiteta Roma i Egipćana, ima dva ključna aspekta: tradicionalni i savremeni. Da bi se ona izražavala, čuvala, njegovala, razvijala, kao i da bi se održavale veze i uspostavila saradnja sa sunarodnicima iz dijaspore neophodno je obezbijediti uslove za

on the issues of prohibition of discrimination and prevention and suppression of domestic violence;

10. To develop new and encouraging of existing local services for support of victims of domestic violence, including specific training for working with the female members of RE population and other vulnerable groups;
11. To educate girls and women from RE population on protective measures;
12. To integrate knowledge on violence against women, gender equality and non-violent communication in educational facilities for primary and secondary education;
13. To include data on specific groups in all research surveys on domestic violence and gender-based violence and classification of collected data on the basis of gender and ethnic affiliation.

7. Cultural and linguistic identity

Language, oral culture, music and traditional material culture of Roma are priority issues in plans and programs of most every European country, wherein certain institutions and facilities have already been established. Following examples of these countries, Montenegro should also develop such programs, institutions and facilities for Roma and Egyptian population.

Based on guaranteed collective rights, Roma people can directly or indirectly participate in decision-making process on certain issues regarding nutrition of their culture, exercising the rights to education, information and official use of their language and alphabet in accordance with law. The right to preservation of particularities refers to the right to exercise, protect, develop and publicly express national, ethnic, cultural and religious particularities,

malobrojne postojeće kulturne institucije i udruženja i osnivati i razvijati nove institucije i organizacije koje su neophodne za savremeno kulturno stvaralaštvo Roma i Egipćana.

Stvaranje sistemskih održivih preduslova za očuvanje i razvoj romskog jezika, kao dobra od izuzetnog značaja, je veoma bitan segment u očuvanju ukupnog kulturnog i nacionalnog identiteta.

Aktivnosti:

Organizacija ljetnjih kampova romskog jezika uz podršku institucija;

14. Izdavanje romskog rječnika, prevođenje literature na romski i sa romskog jezika;
15. Podrška i partnerstvo u regionalnoj inicijativi standardizacije romskog jezika;
16. Ojačati kapacitete i pospješiti kulturno-izdavačku djelatnost Roma u okviru Centra za očuvanje i razvoj kulture manjina;
17. Podržati projektnu saradnju kulturnih udruženja i ustanova sa mnogobrojnim romskim ustanovama van Crne Gore u cilju unaprijeđenja kulturnog života Roma i Egipćana u Crnoj Gori;
18. Podrška etnološkim istraživanjima u vezi sa životom i običajima Roma i Egipćana u Crnoj Gori;
19. Promovisanje romske kulture u okviru manifestacije „Dani kulture manjinskih naroda u Crnoj Gori“;

as well as right to preserve relationship and develop cooperation with their compatriots outside the territory of Montenegro, and so on.

According to the Law on Human and Minority Rights, Roma Council partakes in policy making in the field of culture. The Council participates in decision-making on the way of presenting of cultural and historical heritage, etc. Culture and its expression, preservation, nutrition, advancement, heritage and public expression are the integral tasks of Roma and Egyptian community. Culture is two-folded issue i.e. on the one hand, it is an instrument for affirmation of identity of RE community; on the other hand, and it is an instrument for advancement of interethnic communication and integration of Roma and Egyptians into society.

Stemming from the envisaged rights and having in mind significance and role of the culture, which by definition pervades all segments of life of people from one community (starting from production, through knowledge, its use, than ideas and values, to methods and institutions dealing with its development), it can be concluded that Roma and Egyptians still have no fundamental conditions for development of their culture.

Culture, which is the core of Roma and Egyptian identity, has two key aspects: traditional and contemporary. In order to enable expression, preservation, nutrition and development of culture as well as to keep and develop cooperation with compatriots from abroad, it is necessary to provide operating conditions for few existing cultural institutions and associations and to establish and develop new institutions and organizations which are necessary for contemporary cultural creativity of Roma and Egyptians.

Activities:

1. To organize summer camps for Roma language learning, with the support of institutions;

8. Informisanje

Sloboda izražavanja i informisanja je jedno od temeljnih ljudskih prava svakog demokratskog društva i proklamovana je međunarodnim dokumentima, kao i domaćim zakonodavstvom u Crnoj Gori.

Informisanje romske populacije u Crnoj Gori realizuje se kroz programe nacionalnih javnih radio-difuznih servisa Radio Crne Gore i Televizija Crne Gore, zatim lokalnih javnih servisa, kao i komercijalnih elektronskih medija gdje, uglavnom, postoje specijalističke emisije bilo na romskom (uz titlovan prevod), bilo na crnogorskom jeziku. Emisije su posvećene pitanjima socijalne integracije romskog stanovništva u Crnoj Gori.

Ostvarivanje prava na informisanje Roma i Egipćana je važno pitanje njihove socijalne integracije u crnogorsko društvo i jedan od pokazatelja uspješnosti politike usmjerene na obezbjeđivanje boljeg kvaliteta života. Može se reći da je projekat “Dekada uključenja Roma 2005-2015” bio podsticajan za pozitivne promjene koje su se desile na planu informisanja Roma. Zastupljenost tematike “Dekade” medijski se unaprijedila, a mediji postaju aktivno mjesto za razmjenu informacija i sadržaja koji doprinose ostvarenju ciljeva ovog projekta.

Odredbе zakona prema kojima su javni radio-difuzni servisi na nacionalnom i lokalnom nivou dužni proizvoditi i emitovati programe za manjine na njihovom jeziku još uvijek se nedovoljno sprovode kada je riječ o informisanju Roma i Egipćana, iz objektivnih razloga, prije svega nepoznavanja romskog jezika. Pri tome, važno pitanje je edukacija novinara za prepoznavanje manjinskih tema i za kvalitetno izvještavanje o manjinskim pitanjima, za razumijevanje problematike manjina u savremenim pluralnim društvima i za njihovo potpuno integrisanje. Sa društvenog stanovišta važno je, umjesto medijske getoizacije manjina, stvoriti praksu koja bi manjinska pitanja uvrstila u redovne programe,

2. To creation of systemically sustainable preconditions for preservation and development of Roma language, as good of an exclusive importance for cultural and national identity of Roma people;
3. To provide support and partnership to regional initiative for standardization of Roma language;
4. To build capacities and improve cultural-publishing activities of Roma within the Centre for Preservation and Development of Minority Culture;
5. To provide support for project cooperation between cultural associations and institutions with number of Roma facilities outside Montenegro, with the purpose of improving cultural lives of Roma and Egyptians in Montenegro;
6. To provide support to ethnological research surveys regarding to life and customs of Roma and Egyptians in Montenegro;
7. To promote Roma culture within the manifestation *Minority Cultures Days in Montenegro*;

8. Access to information

Both, freedom of expression and access to information represent fundamental human rights in each democratic society. These rights are proclaimed and guaranteed under international, as well as national legislation in Montenegro.

Providing information to Roma population in Montenegro is realised through programs of national public broadcasting services of Radio and Television of Montenegro, followed by local public services, as well as commercial electronic media, where special shows are being broadcasted

prije svega informativne i kulturne. Potrebno je stvarati programe koji bi manjinama dali odgovore na brojna egzistencijalna pitanja (na njihovom jeziku) a s druge strane intenzivirati medijske sadržaje koji trebaju vrijednosti manjina prikazati ostalim slušaocima/gledaocima. Uz sve ovo potrebno je personalno uključivanje manjina u redovne programe javnih servisa koji bi informisali ne samo za svoju manjinu. Takođe, važna je kontinuirana edukacija Roma i Egipćana kako bi se, uz neophodnu podršku samih medija, uključili u njihov rad, a daljim ulaganjima u svoje obrazovanje mogli značajno doprinijeti da se promijeni stereotipna slika o njima.

Uz sredstva opredijeljena budžetom Crne Gore, koja predstavljaju značajan podsticaj unaprijeđenju informisanja Roma i Egipćana, za poboljšanje stanja u ovoj oblasti u narednom periodu od značaja je uloga i djelovanje Romskog savjeta koji, preko sredstava Fonda za manjine, znatno više nego do sada može pokretati određene medijske inicijative i projekte u vezi sa informisanjem na svom jeziku. Pri tome, važno je naglasiti i potrebu njihove edukacije kako bi aplicirali kvalitetnim medijskim programima/projektima.

Pored podrške u osnivanju prvog romskog radija ostvareni su solidni rezultati u informisanju Roma i Egipćana uopšte. Zapažen je napredak u pogledu obima, sadržaja i kvaliteta informacija u odnosu na prethodni period, a u informisanju se sve više prepoznaje javni interes kada je riječ o ovoj manjinskoj zajednici. No, neophodno je dodatno unapređivati ovu materiju u cilju potpune integracije ove manjinske zajednice u društveni život.

whether in Roma (subtitle included) or in Montenegrin language. The TV and radio shows are dedicated to issues of social Roma integration into Montenegrin society.

Realization of right to access to information is an issue of huge importance to Roma people. It is the question of their social integration into Montenegrin society and one of the indicators of success of the policy oriented towards provision of better quality of life for Roma community. It seems that project *Decade for Roma inclusion 2005 – 2015* was pretty incentive for positive changes that occurred in the field of informing the Roma. Advocating for *Decade* matters became more media-covered, and again, media became active place for exchange of information and contents contributing to realization of this project's objectives.

In terms of informing the Roma, law provisions according to which public broadcasting services on national and local level are obliged to produce and broadcast programs in minority languages are still insufficiently implemented. However, this due to the objective reasons, first of all, due to unfamiliarity with Roma language. In addition to this, an important issue is education of journalists on recognizing and quality reporting on minority-important issues, in order to raise the level of understanding problems minorities often face with in contemporary plural societies which limit their full integration. Socially put, instead of media *ghettoization* of minorities, the society should establish practice of introducing minority issues into regular programs, above all, informative and culture ones. It is necessary to create programs (in their language) which could provide minorities with answers to number of their vital issues; on the other hand, it is important to intensify media contents representing the minority values to the other listeners / viewers. In addition, individual inclusion of minorities into regular programs of public service is also necessary in sense of reporting on issues of all minorities.

Aktivnosti:

1. Ministarstvo kulture da:
  - sredstvima iz budžeta Crne Gore planiranim za proizvodnju i emitovanje zakonom utvrđenih programskih sadržaja javnih servisa Radio Crne Gore i Televizija Crne Gore obezbijedi, u cilju očuvanja jezičke posebnosti i identiteta, ostvarivanje prava na informisanje romske i egipćanske zajednica;
  - shodno pitanjima socijalne integracije Roma u Crnoj Gori, obezbijedi programsku produkciju i sadržaje od značaja za realizaciju ciljeva definisanih Akcionim planom za implementaciju "Dekade uključenja Roma 2005-2015";
  - sufinansira medijske tematske programe o socijalnoj integraciji Roma u Crnoj Gori sa akcentom na sadržaje koji afirmišu multikulturalnost, multijezičnost i medijsku pismenost, u cilju medijske prezentacije Akcionog plana za implementaciju "Dekade uključenja Roma 2005-2015", kao i da shodno sektorskim politikama i oblastima djelovanja obezbijedi njegovu medijsku prezentaciju putem TV spota, radijskog džingla i drugih oblika i sadržaja vizuelne komunikacije; raspisuje godišnji konkurs za izbor najboljeg priloga o socijalnoj integraciji Roma u CG za koji se dodjeljuje plaketa i novčani iznos u visini od jedne prosječne neto zarade;
2. Lokalne samouprave u kojima funkcionišu lokalni radio-difuzni servisi obezbijediće da u godišnjim ugovorima obaveznih programskih sadržaja od javnog interesa budu precizno navedeni i programi Dekade Roma.
3. Nacionalni i lokalni javni radio-difuzni servisi će, posebno u sredinama gdje žive Romi i Egipćani, u skladu sa mogućnostima, radno angažovati medijski edukovane novinare ove populacije.

Also, the continuous education of RE population with the help of media seems necessary in order to include these persons in their work. By further investment in their education, these RE persons could significantly contribute to change of stereotyped images of them existing in society.

In order to improve the situation of Roma in the promotion of information issues, activities and role of National Roma Council shall be strongly appreciated, together with funding envisaged by Budget of Montenegro, which also represents significant encouragement. By using funding from Minority Fund, National Roma Council can now initiate more media initiatives and projects relating to the right to information in their language. However, their education seems necessary so that they could apply for quality media programs / projects.

In addition to activation of first Roma media (hence, in Roma language) – Roma Radio, solid results have been achieved in informing the Roma and Egyptian population. Quality and quantity progress has been noted in terms of scope, contents and quality of information in relation to the previous period in this regard. It also seems that this issue is more and more recognized as issue of public interest. Nevertheless, in order to achieve full integration of this minority into social life, further promotion of these matters is required.

Activities:

1. Ministry of Culture to:
  - Provide exercising of right to access to information for RE community, as well as their right to be informed in Roma language with the goal to preserve uniqueness of language identity through means of Budget of Montenegro and by broadcasting legally determined program of public service – Radio and Television of Montenegro;
  - provide program production and contents of importance for

4. Stimulisati partnerstvo Vlade, NVO sektora i medijskih udruženja i medija na planu medijske prezentacije Dekade Roma putem programa edukacije, treninga i strateškog definisanja medijskih prioriteta iz ove oblasti.
5. Komisija za raspodjelu dijela prihoda od igara na sreću da obezbijedi da se dio ovih prihoda usmjeri za proizvodnju programskih sadržaja komercijalnih emitera koji su od javnog interesa, a posebno su značajni za pripadnike romske i egipćanske populacije u Crnoj Gori, tako što će proizvodnju ovog programa posebno vrednovati prilikom selekcije prijavljenih projekata.
6. Pokretanje časopisa na romskom i crnogorskom jeziku;

9. Stanovanje

Uslovi stanovanja predstavljaju jedno od najbitnijih mjerila životnog standarda. Ne postoje precizni podaci o objektima u kojima stanuje romska i egipćanska populacija, bilo da se radi o uslovnim ili neuslovnim objektima. Opšte je zapažanje da su uslovi stanovanja većine Roma i Egipćana u Crnoj Gori ispod minimalnih nacionalnih i međunarodnih standarda stanovanja. Pojedini Romi i Egipćani nemaju skoro nikakav stalan smještaj, a mnogi borave u prostoru koji ni približno nije adekvatan za stanovanje. Posebno su loši i krajnje zabrinjavajući higijensko-zdravstveni uslovi stanovanja velikog broja ove populacije.

U slučaju ne malog broja pripadnika romske i egipćanske zajednice radi se primarno o problemu opstanka – de facto prava na život – usljed nedostupnosti, odnosno nedostatka čiste pijaće vode, činjenice da su stambeni objekti privremenog karaktera, često od slabog, nedovoljno čvrstog materijala, male površine, bez sanitarnih i kanalizacionih čvorova, ne rijetko smješteni u blizini deponija komunalnog otpada.

- realization of goals set out in the Action Plan for implementing Decade of Roma inclusion 2005 – 2015, which are in line with issues of social integration of Roma in Montenegro;
  - Co-finance media themed programs and contents on social integration of Roma people in Montenegro through vacancies, especially in areas of health, education, employment and housing, as well as media contents affirming multiculturalism, multilingualism and media literacy;
2. provide media presentation of Action Plan for implementing *Decade of Roma inclusion 2005 – 2015* in accordance with policies and fields of action in relation to this issue, through TV video, radio jingle or some other forms and contents of visual communication;
  3. Local self-governments with local broadcasting services to ensure that programs of *Decade of Roma* are properly represented in annual contracts on obligatory program contents of public interest;
  4. National and local public broadcasting services to, where possible, professionally engage media-educated journalists from RE population, especially in areas where these persons live;
  5. To stimulate partnership between Government, CSO sector and media associations in the field of media presentation of *Decade of Roma* through educational programs, trainings and strategic defining of media priorities in this area;
  6. Commission for allocation of revenue from games of chance to provide redirection of allocation of some part of extra revenue towards production of program contents of commercial broadcasters of public interest and of special significance to members of RE population in Montenegro; production of this program shall be specifically valued during selection of submitted project proposals.
  7. Starting magazine on Roma and Montenegrin language

Neriješeno pitanje stanovanja posebno predstavlja prepreku za I/RL koja žele da se integrišu u Crnu Goru U **Studiji o održivim rješenjima za stanovnike Konika** (maj 2011.godine) koja je rađena za potrebe UN u Crnoj Gori navodi se:

- Pokrivenost električnom energijom među ne-RAE domaćinstvima je skoro potpuna dok je registrovana nešto manja pokrivenost kod RAE domaćinstava.
- Slično stanje se zapaža i sa snabdjevenošću pijaćom vodom preko gradskog vodovoda. Procenat pokrivenosti pijaćom vodom preko gradskog vodovoda među ne-RAE populacijom je malo veći u odnosu na procenat pokrivenosti RAE domaćinstava. Ovdje je važno napomenuti da su domaćinstva koja žive u izbjegličkim kampovima povezana na gradski vodovod preko česmi koje se nalaze ispred montažnih baraka u kojima žive.
- Najveći procenat slučajeva u kojima posmatrano domaćinstvo ne dijeli nužnik sa drugim domaćinstvima registrovan je kod domicilnih ne RAE domaćinstava a najmanji kod RAE raseljeničkih domaćinstava.
- Takođe, raseljenička RAE domaćinstva najlošije stoje po uslovima stanovanja u koje spadaju prosječna površina smještaja, broj soba u stanu, broj osoba po jednoj sobi i prosječna površina po članu domaćinstva. Od posmatranih populacija po ovim kriterijuma najbolje uslove stanovanja ima ne-RAE domicilno stanovništvo
- Čvrsti energenti (drvo) se kao vid grijanja najčešće koriste kod domicilnih domaćinstava. Struja kao izvor energije za grijanje je takođe visoko zastupljena dok su ostali izvori energenata izuzetno malo u upotrebi.
- Uočene su i velike razlike između posmatranih populacija u pogledu posjedovanja trajnih dobara...

9. Housing

Housing conditions are one of the most important measuring criteria of living standards. There are no précised data on facilities in which RE population lives, whether they are habitable or inhabitable. There is general impression that housing conditions of most RE people in Montenegro are below minimal national and international standards. Some of these persons have almost no permanent accommodation, and many of them reside in premises which are far from being adequate for living. Health and sanitary conditions of great number of RE persons are extremely bad and deeply concerning.

Many members of RE community face with problem of pure survival – de facto right to life, due to the lack of clean drinking water, fact that housing facilities are of temporary character which are often made of poor, insufficiently solid materials, small-scaled facilities without sanitary and sewage nodes, and the fact they often live near municipal waste landfills.

Unsolved housing issues are in particular an obstacle for internally displaced persons wanting to integrate into society of Montenegro. *Study on sustainable solutions for Konik residents (May 2011)* conducted for needs of UN mission to Montenegro stated following:

- Electricity coverage among non-RE households is almost complete, while slightly less coverage was registered in case of RE households.
- Similar situation was registered in case of availability of drinking water over city water supply system. Percent of water coverage from city water supply system is a bit higher among non-RE population in relation to percent of water coverage of RE households. It is important to note that households located in refugee camps are connected to

- Problemi vezani za kvalitet smještaja najizraženiji su kod RAE raseljeničkih domaćinstava a najmanje su prisutni kod ne-RAE domicilnih domaćinstava. Takođe, uočene su i značajne razlike po naseljima pa se domaćinstva koja žive u izbjegličkim kampovima u mnogo većoj mjeri susreću sa problemima izazvanim lošijim kvalitetom smještaja u kom žive.

U rješavanju problema stanovanja ove populacije posebno će se preduzeti aktivnosti na planu suzbijanja svakog vida segregacije i getoizacije romskog i egipćanskog stanovništva.

Definisanje načina i uslova legalizacije nelegalnih objekata (izrada zakona u toku) stvoriće se pretpostavke legalizacije nelegalno sagrađenih objekata čiji vlasnici su pripadnici romske i egipćanske zajednice.

Rješavanje pitanja stanovanja ove populacije odvijaće se i u skladu **sa Strategijom za trajno rješavanje pitanja raseljenih i interno raseljenih lica u Crnoj Gori sa posebnim osvrtom na oblast Konik.**

Aktivnosti:

1. Usvajanje odgovarajućih zakonskih i podzakonskih akata koji regulišu oblast socijalnog stanovanja (normativni okvir);
2. Izgradnja stambenih objekata namijenjenih ovoj populaciji;
3. Legalizovanje pojedinih objekata ili čitavih naselja, kao i pomoć u rješavanju spornih slučajeva u vezi sa imovinom i omogućavanjem posjedovanja i mirnog uživanja imovine od strane Roma i Egipćana;
4. Priključenje stambenih objekata na infrastrukturu (vodovod, kanalizacija, električna mreža, putna mreža idr.);
5. Pružanje pomoći za saniranje i poboljšanje uslova stanovanja u objektima od trošnog materijala u kojima žive romske i egipćanske porodice a koji su iz bezbjednosnih razloga problematični.

city water supply system through taps placed in front of prefabricated barracks which RE persons live in.

- The majority of observed households, which do not share toilet with other households, was registered among domicile non-RE residents, while the households of displaced RE people often do so.
- Nonetheless, households of displaced RE persons are in the poorest housing conditions with regards to average size of accommodation, number of rooms, number of persons in one room and average accommodation surface per household member. Based on observation, the best housing conditions under these criteria were noted among domicile non-RE population.
- Solid fuels (wood) are most often used for heating purposes among domicile households. Electricity as heating source is also highly present, while other fuel sources are not in frequent use.
- Huge differences were also noted with regard to possession of durable goods.
- Problems related to quality of accommodation are mostly evident among displaced RE households, and are least present among domicile non-RE households. Significant differences were also recorded with regard to residing area; hence, households located in refugee camps face more frequently with problems caused by poor accommodation conditions they live in.

Activities will be taken in order to solve housing issues of RE population and suppressing of any type of segregation and ghettoization of Roma and Egyptians.

Defining the methodology and conditions of legalisation illegally built objects (the activities on drafting law is current) will provide pre-conditions for legalisation of illegally built houses owned by members of Roma and Egyptian community.

6. Izmještanje naselja ili deponija za otpad u blizini naselja romske i egipćanske populacije u skladu sa prostorno planskom dokumentacijom.
7. Izrada i kandidovanje projekata sa lokalnim samoupravama i romskim nevladinim organizacijama prema međunarodnim institucijama i donatorima za dobijanje sredstava međunarodne pomoći za ove namjene.

10. Učešće u političkom i javnom životu

Osnovni cilj Strategije, poboljšanje položaja romske i egipćanske populacije i njeno uključenje u društvene tokove nije moguće ostvariti bez adekvatnog učešća Roma i Egipćana u javnom i političkom životu, odnosno bez političke prezentacije romske zajednice kao specifičnog kulturnog i političkog entiteta i kolektiviteta. To je važan i neophodan segment ukupne kulturne i socijalne emancipacije romske i egipćanske zajednice, ali i vrlo bitan i konkretan činilac borbe protiv diskriminacije, za jednakopravan i ravnopravan tretman Roma i Egipćana kao građana i kao kolektiviteta.

U ovom pogledu je postignut određeni pomak koji se ogleda u formiranju i djelovanju različitih nevladinih organizacija, koje se sve više uključuju u rješavanje prethodno pomenutih egzistencijalnih pitanja ove grupacije. Međutim, ove organizacije još uvijek nemaju potrebnu podršku crnogorskog društva i države, ni u materijalnom, ni u stručnom pogledu. Takođe, s obzirom na značajnu ulogu i ingerencije date Zakonom o manjinskim pravima i slobodama, od velike važnosti je konstituisanje i djelovanje Romskog savjeta. Političko predstavljanje romske populacije je sastavni dio ostvarenja prethodno predloženih mjera i aktivnosti rješavanja

Resolving social housing issues shall be conducted in compliance with **Strategy for Permanent Resolution of Status of Displaced and Internally Displaced Persons in Montenegro, with special reference to the Konik area.**

Activities:

1. To adopt relevant laws and bylaws (legal framework). that regulate social housing
2. To build housing objects for this population
3. To solve disputes in relation to assets and enable RE population to exercise right to peaceful possession of property; these activities also include legalization of certain facilities and entire settlements, particularly their legal connection to infrastructure;
4. Connection of the Roma housing objects to connect them to water supply system, sewage and other essential urban infrastructure (electricity, sewage system, road);
5. To provide assistance in reconstruction of housing objects for RE families still living in facilities made of friable materials, which jeopardise surrounding environment and are problematic for safety reasons;
6. To relocate the settlements or waste landfills in the vicinity of Roma settlements;
7. To draft and submit projects by local self-governments and Roma CSOs to international organizations and donors for allocation of funds in this area.

egzistencijalnih pitanja romske zajednice, kako bi se stvorili uslovi za uživanje osnovnih ljudskih prava Roma i Egipćana i njihovu postepenu integraciju u društvene tokove Crne Gore.

Osnovni cilj Strategije u ovom domenu je stručno, funkcionalno i kadrovsko osposobljavanje romske i egipćanske zajednice za punopravno učešće u javnom i političkom životu radi uživanja osnovnih ljudskih prava, integracije u građansko društvo i zaštite egzistencijalnih potreba i interesa.

Aktivnosti:

1. Stvaranje normativnih uslova za političko predstavljanje Roma i Egipćana - na državnom i lokalnom nivou;
2. Omogućiti prisustvo predstavnika romskih nevladinih organizacija u radu lokalnih skupština po sistemu *prazne stolice*, sa pravom obraćanja, ali bez prava glasanja, posebno kada se raspravljaju pitanja od značaja za romsku manjinu;
3. Uspostaviti saradnju sa lokalnim samoupravama na polju izrade i sprovođenja lokalnih akcionih planova za Rome i Egipćane;
4. Izrada i primjena programa dugoročne stručne i finansijske pomoći romskom i egipćanskom nevladinom sektoru;
5. Izgradnja odgovarajućih administrativnih i organizacionih kapaciteta u Ministarstvu za ljudska i manjinska prava za ove namjene;
6. Preduzimanje niza medijsko-marketinških i edukativno-informativnih aktivnosti, posebno na javnom servisu, radi afirmacije i širenja svijesti o položaju i potrebama romske i egipćanske populacije, što uključuje i organizovanje stručnih seminara, javnih debata, okruglih stolova itd. o ovim pitanjima;
7. Obezbjedenje poštovanja definisanih zakonskih mjera afirmativne akcije prilikom zapošljavanja lica romske i egipćanske nacionalnosti u svim organima državne uprave, lokalne samouprave i javnim službama;

10. Participation of Roma minority in political and public life

Basic goal of the *Strategy* – improvement of position of Roma population and their inclusion in social life is hardly achievable without appropriate participation of Roma and Egyptians in public and political life. In this regard, political representation of Roma community as specific cultural and political entity and collective seems more than necessary. It is important and essential segment of total cultural and social emancipation of Roma community, but is also concrete factor of combat against discrimination, which requires equal legal treatment of RE persons as citizens and of Roma community as collective.

Certain progress was made in this regard given the establishing and acting of different Roma CSOs, which are more and more included in solving aforementioned vital issues of this population. However, these organizations seem to still lack necessary support from society and state of Montenegro, both in substantive and financing sense. Further, given the significant role and competences prescribed under Law on Minority Rights and Freedoms, establishment and operation of the Roma Council is also very important. In order to create conditions for Roma to enjoy fundamental human rights and for them to gradually integrate in social life of Montenegro, political representation of Roma population must become an integral part of accomplishment of previously proposed measures and activities for resolving Roma vital issues.

Basic goal of *Strategy* in this area is professional, operational and capacity training of Roma community for full participation in public and political life. This in order to create environment for Roma to enjoy fundamental human rights, integrate into civil society and provide protection of their vital needs and interests.

Activities:

1. To create normative conditions for political representation of Roma and Egyptians at state and local level, which shall require certain

8. Osposobljavanje žena iz romske i egipćanske populacije za učešće u javnom i političkom životu, radi uživanja osnovnih ljudskih prava, tj. prava na rodnu ravnopravnost;
9. Komisija za raspodjelu dijela prihoda od igara na sreću da obezbijedi da se dio ovih prihoda usmjeri za programe/projekte od značaja za pripadnike romske i egipćanske populacije, tako što će ove programe/projekte posebno vrednovati prilikom selekcije prijavljenih projekata.

- amendments to and adjustments of Law on Election of MPs and Councillors;
2. To provide attendance of representatives of Roma CSOs in the work of local assemblies when issues of specific interests to Roma are discussed under the *empty chair system* i.e. with right to address, but no right to vote;
3. To establish cooperation with local self-governments in the area of drafting and implementing local action plans for Roma and Egyptians;
4. To prepare and implement long-term technical and financial help programs for Roma CSOs;
5. To build adequate human resource capacities in Ministry for Human and Minority Rights for these purposes;
6. To undertake set of media, marketing, educational and informative activities, particularly in public service, for purpose of affirmation and raising awareness on position and needs of Roma population; this also includes organizing of seminars, public debates and round tables on this topic;
7. To provide respect for and implementation of legally defined measures of affirmative action in the purpose of employing certain number of Roma and Egyptian nationals in all bodies of state administration, local self-government and public services;
8. To educate women from RE population for participation in public and political life, for the purpose of exercising the fundamental human right – right to gender equality;
9. Commission for allocation of revenue from games of chance to provide redirection of allocation of some part of extra revenue towards programs / projects of special significance to members of RE population in Montenegro; these programs / projects shall be specifically valued during selection of submitted project proposals.

VI INDIKATORI ZA MJERENJE USPJEŠNOSTI

Oblast: Pravni status		
r/b	Aktivnosti	Indikatori
1.	Nastaviti sa akcijom informisanja o mogućnostima rješavanja statusnih pitanja IRL i domicilnog stanovništva;	broj radionica broj tekstova u novinama i objava u medijima
2.	Nastaviti sa akcijom odlaska u opštine porijekla radi dobijanja ličnih dokumenta potrebnih za regulisanje statusa u Crnoj Gori;	broj odlazaka u opštine porijekla broj riješenih dokumenata
3.	Posvećivanje pažnje ranjivim grupama koje nisu u mogućnosti da pribave dokumenta potrebna za podnošenje zahtjeva za sticanje statusa, naročito za lica sa posebnim potrebama i onima koji žive ispod granice siromaštva;	broj osoba koje su dobila svoja prva dokumenta broj osoba koja su dobila dokumenta u odnosu na socijalni status
4.	Ubrzati aktivnosti na definisanju procedure naknadnog upisa u matične knjige rođenih za djecu rođenu u Crnoj Gori, izvan zdravstvenih ustanova, u skladu sa "Strategijom za trajno rješavanje pitanja raseljenih i interno raseljenih lica u Crnoj Gori, sa posebnim osvrtom na oblast Konik";	broj djece upisane u matične knjige u odnosu na postojeće stanje
5.	Preduzeti mjere na identifikaciji i pomaganju svih osoba u riziku od apatridije;	registrovan broj osoba u riziku od apatridije
6.	Pokrenuti informativnu kampanju među Romima i Egipćanima o važnosti ličnih dokumenata i upisa djece u matične registre rođenih i matične registre državljana;	broj radionica za roditelje romske i egipćanske djece broj roditelja koji je pratio radionice
7.	Unapređenje baze podataka za Rome i Egipćane, koji imaju status interno raseljenih lica, a ne posjeduju izvod iz matične knjige rođenih, uvjerenje o državljanstvu i pasoš radi regulisanja statusa u Crnoj Gori	broj osoba koja su dobila dokumenta u odnosu na rezultate istraživanja o pravnom statusu
8.	Informisanje predstavnika lokalne administracije o specifičnim potrebama populacije obuhvaćene Strategijom i obezbjeđivanje više informacija i podrške u pristupu dokumentima.	broj radionica za RE populaciju na lokalnom nivou o statusnim pitanjima

VI INDICATORS

Area of implementation: Legal status		
No	Activities	Indicators
1.	To continue with action of informing on possibilities for resolution of status issues of internally displaced persons and domicile population;	number of informational workshops number of information in broadcasting and printed media on this issue
2.	To continue with action of going to municipalities of origin in order to gain personal documents necessary for regulation of status in Montenegro;	number of organised activities to municipalities in order to gain personal documents number of obtained documents
3.	To dedicate special attention to vulnerable groups which are not able to obtain documents necessary for submission of request for gaining the status, especially for persons with special needs and those living below poverty line.	number of persons which obtained first personal documents number of persons which obtained personal documents in relation to their social status
4.	To speed up activities in order to define procedure of subsequent registering of children born in Montenegro out of the health institutions in compliance with "Strategy for durable solutions for DPs and IDPs in Montenegro" with special attention on Konik area.	number of children registered in comparison to current situation
5.	To take steps in order to identify and assist all persons in risk of statelessness	Registered number of persons in risk of statelessness.
6.	Introducing informational campaign among Roma and Egyptians concerning importance of obtaining personal documents and registering children in birth books and register of citizens.	number of workshops for parents Roma and Egyptians number of parents attended workshops
7.	Improvement of the database for Roma and Egyptians with IDP status and has no birth certificates, citizenship certificate passport in order to regulate status in Montenegro	Number of persons who obtained documents in relation to the results of data collection concerning legal status
8.	Ensuring more assistance and information on obtaining documents for administration at local level concerning targeted RE population	number of workshops concerning RE status issues at local level

Oblast: Obrazovanje		
r/b	Aktivnosti	Indikatori
1.	Uključivanje djece RE populacije (sa posebnim fokusom na djevojčice), u predškolske ustanove po principima desegregacije, iz porodica koje se nalaze u stanju socijalne potrebe (besplatan upis, boravak i ishrana);	broj djece kojoj je omogućen besplatan upis
2.	Razvoj i primijena kraćeg programa pripreme za polazak u osnovnu školu djece uzrasta od 5 godina do 6 godina kao i specijalizovanog programa psihosocijalne podrške; obuka kadra;	program za pripremu za školu razvijen broj obučenog kadra za primjenu programa broj djece koji je prošao program
3.	Izrada baze podataka koja će uključiti podatke o upisu, kao i broju djece izvan vaspitnog i obrazovnog sistema;	baza podataka razvijena, efektivna i stavljena u upotrebu
4.	Razvoj mehanizma identifikacije djece, izvan sistema vaspitanja i obrazovanja i uključivanje u školski sistem;	razvijen mehanizam za identifikovanje djece izvan sistema vaspitanja i obrazovanja; broj djece uključene u proces obrazovanja i vaspitanja nakon sprovedenog postupka identifikacije
5.	Razvoj mehanizma kontinuiranog praćenja pohađanja nastave (redovno izvještavanje škola, formular za praćenje, detektovanje škola u kojima je najveći drop-out, jasno definisanje uloge Zavoda za školstvo: savjetodavno-instruktivna podrška, praćenje rada škola, stručnih službi i dr.); Akcenat staviti na mehanizam praćenja školovanja djevojčica RE populacije i shodno tome permanentno kontrolisati kvalitet stečenih znanja;	razvijen formular za praćenje detektovane škole sa najvećim drop outom broj izvještaja škola broj uvedenih promjena u odnosu na izvještaje škola
6.	Dopunska nastava za prevazilaženje jezičkih barijera, izradu domaćih zadataka, unaprijeđenja školskog postignuća zasnovanog na principima individualizacije;	broj časova dopunske nastave po školama i po predmetima broj podrške za izradu domaćih zadataka. školsko postignuće učenika - broj učenika sa unaprijeđenim postignućima
7.	Podrška u nastavi od strane asistenata i studenata volontera; diferenciranje uloge romskih asistenata i medijatora;	urađen opis posla asistenata u nastavi i mehanizam angažovanja definisana uloga medijatora u odnosu na saradnju sa obrazovnim ustanovama broj obučenih i angažovanih asistenata broj obučenih i angažovanih medijatora broj uključenih ustaova visokoškolskog obrazovanja i broj studenata volontera

Area of implementation: Education		
No	Activities	Indicators
1.	To provide all children (particularly the girls) coming from families in social need, with free enrolment, under the desegregation principles, residence and food in preschool facilities,	number of children provide with free enrolment
2.	To develop and implement short-term program of preparation for primary school for children aged from 5 to 6 years and special program of psycho-social support; to provide adequate education of personnel;;	programme developed number of staff trained for programme implementation number of children completed programme
3.	To develop data base including records on enrolment, as well as number of children outside the education system;	Database developed, effective and ready for use
4.	To develop mechanism for identification of children outside the education system with the purpose of their inclusion in schools;	Mechanism developed and in use Number of identified and subsequently enrolled children using new mechanism
5.	To develop continuous monitoring mechanism over student attendance (regular reporting by schools, monitoring form, identification of schools with greatest drop-out, monitoring over schools' work and competent services, etc); to put emphasis on mechanism of monitoring over education of girls from RE population, followed by permanent control of the quality of acquired education;	attendance form for monitoring developed detected school with highest drop out Number of school reports on this issue Number of introduced new measures regarding issues in school reports
6.	To introduce additional classes in purpose of overcoming the language barriers, conduction of home works, improvement of educational success based on individualisation principles;	Number of additional classes by the schools and by subject Number of assistances in doing homework number of pupils who improved pupils while attend classes,
7.	To provide support in teaching to assistants and student volunteers; to differentiate between roles of Roma assistants and mediators;	Description of the position of the Assistant in education developed as well as mechanism of introducing them in school system Role of the Mediator defined in relation to the cooperation with educational institutions Number of trained and employed assistants Number of trained and employed mediators Number of high education institutions and number of students volunteers

8.	Organizacija adekvatne psihosocijalne podrške za učenice RE populacije, sa posebnim fokusom na djevojčice;	razvijen program psihosocijalne podrške broj realizovanih aktivnosti psihosocijalne podrške za djevojčice
9.	Rad sa roditeljima na jačanju motivacije za nastavak školovanja njihove djece, sa posebnim osvrtom na obrazovanje djevojčica, uključujući adekvatnu nastavu za roditelje djece RE populacije za korišćenje službenog jezika; Organizacija informativnih radionica o zakonskoj obavezi završetka osnovnog obrazovanja;	broj motivacionih radionica za nastavak školovanja i broj uključenih roditelja broj informativnih radionica za nastavak školovanja i broj polaznika
10.	Priprema gradskih škola za prihvata djece sa Kampa Konik RE populacije u cilju smanjenja segregacije i nastavak obuke nastavnika (individualizovana nastava, prevencija nasilja, saradnja sa roditeljima, romska istorija, porijeklo, tradicija, običaji...);	broj gradskih škola u koje se uključuju RE učenici broj obuka za nastavnike, broj obučenih, broj tema, rezultati evaluacije broj djece upisanih u gradske škole u odnosu na postojeći (stopa povećanja upisa)
11.	Razvoj programa profesionalne orijentacije (sa fokusom na djevojčice) i kontinuirano upoznavati i roditelje;	broj informativnih punktova za roditelje broj korisnika/ca savjetovanja u programu profesionalne orijentacije
12.	Školovanje pripadnika RE populacije zainteresovanih za rad u vaspitno-obrazovnim ustanovama; obezbjediti odgovarajuće stipendije za RE srednjoškolce i studente, sa akcentom na stimulisanje djevojčica; korišćenje „afirmativne akcije“ pri zapošljavanju;	broj stipendija za srednjoškolce i studente broj stipendija za djevojčice broj zaposlenih uz korišćenje afirmativne akcije
13.	Sprovođenje programa funkcionalnog opismenjavanja; programa za sticanje prve kvalifikacije za zanimanje; sertifikovanih programa obrazovanja i osposobljavanja, za zanimanja koja su tražena na tržištu rada, a koja zadovoljavaju potrebe i interesovanje pripadnika RE populacije; programa obrazovanja i osposobljavanja za poznatog poslodavca; obezbjeđivanje motivacionih stipendija i dodatnih sadržaja nakon stručnog osposobljavanja (npr. besplatna vozačka obuka, i sl.);	procenat povećanja uključenih lica u programe obrazovanja i osposobljavanja odraslih u odnosu na svaku oblast pojedinačno broj programa funkcionalnog opismenjavanja broj programa za sticanje prve kvalifikacije za zanimanje broj sertifikovanih programa obrazovanja i osposobljavanja za zanimanja koja su tražena na tržištu rada broj programa obrazovanja i osposobljavanja za poznatog poslodavca broj dodijeljenih motivacionih stipendija

8.	To organize and provide adequate psycho-social support to pupils/students, particularly to girls;	Program of psycho-social assistance developed ; Number of implemented activities of psycho-social assistance for girls
9.	To work with parents on motivation building for continuation of their children's education, with specific focus on girls, including adequate teaching classes for the use of official language for parents of RE children;	Number of motivation workshops for continuing of schooling and number of involved parents Number of information workshops for continuing of schooling and number of participants
10.	To prepare city schools for acceptance of RE children from Konik Camp in order to reduce segregation and continue with training of teachers (individualised classes, violence prevention, cooperation with parents, Roma history, origin, tradition, customs, etc);	Number of city schools in which RE pupils enrol Number of training for teachers , number of trainees, number of topics and evaluation results Percent of increasing of enrollment of RE children in city schools in relation to current
11.	To develop professional orientation program (with focus on girls) and continuously inform the parents;	Number of information points for parents Number of users of advising programme in professional orientation
12.	To continuously educate members of RE population interested in work in educational facilities and to provide appropriate scholarships for RE students, with particular emphasis on stimulation of girls inclusion and use of affirmative action during the employment process;	Number of scholarships for students Number of scholarships for girls Number of employed trough affirmative action
13.	To increase number of persons involved in programs for education and training of adults, with focus on gender equality: functional literacy programs; first professional qualification programs; certified educational and training programs for occupations currently needed at the labour market which further, meet the needs and interests of member of RE population; educational and training programs for well-known employer; motivational scholarships and additional contents after the vocational trainings (for example, free driver training, etc);	percentage of the number of involved persons in programme of education and vacation in regard to the each area of education: Number of programs of the functional literacy Number of vocational trainings for first vacation Number of certified programs of education and vocational trainings for vacation available on the labour market Number of programs of education and vocational training for known employer Number of provided motivation scholarships

14.	Podizanje nivoa svijesti javnog mnjenja o neophodnosti i značaju uključivanja djece RE populacije u vaspitno-obrazovni sistem; korišćenje pozitivnih primjera afirmisanih i uspješnih, visokoobrazovanih pripadnika RE populacije kao uzor za motivaciju i integraciju roditelja i djece.	broj emisija (TV i radio) na temu afirmacije školovanja RE populacije
		broj prezentacija visokoobrazovanih pripadnika RE populacije za školsku djecu
		broj prezentacija visokoobrazovanih pripadnika RE populacije za roditelje
Oblast: Zapošljavanje i prava iz radnog odnosa		
r/b	Aktivnosti	Indikatori
1.	Organizovanje informacione kampanje o pravima i obavezama romske i egipćanske populacije u oblasti zapošljavanja, sa posebnim naglaskom na informisanje žena (aktivno učešće Romskog savjeta, romskih NVO i lidera);	broj objava u elektronskim medijima broj informativnih radionica
2.	Motivisanje Roma i Egipćana za aktivno traženje posla i uključivanje u mjere aktivne politike zapošljavanja, kroz uključivanje u informativne razgovore za novoprijavljena lica i informaciono-motivacione seminare; promovisanje polaznika programa u lokalnoj zajednici;	broj informativnih razgovora broj učesnika na motivacionim radionicama
3.	Obezbjeđivanje kurseva jezika za Rome i Egipćane koji ne govore crnogorski jezik, naročito za žene;	broj organizovanih kurseva broj učesnika/ca na kursevima
4.	Organizovanje programa koji uključuju i funkcionalno opismenjavanje i sve vidove obrazovanja;	broj i teritorijalna razuđenost programa broj osoba koje su učestvovala u programu
5.	Organizovanje programa za sticanje prve kvalifikacije za zanimanje, za što veći broj lica koja nemaju stručnu spremu;	broj osoba koje su učestvovala u programu
6.	Organizovanje sertifikovanih programa obrazovanja i osposobljavanja, za zanimanja koja su tražena na tržištu rada, a koja zadovoljavaju potrebe i interesovanje pripadnika romske i egipćanske populacije i imaju vezu sa budućim mogućnostima za zaposlenje;	broj osoba koje su učestvovala u programu
7.	Organizovanje programa obrazovanja i osposobljavanja za poznatog poslodavca;	broj osoba koje su učestvovala u programu broj zaposlenih nakon obuke
8.	Uvođenje motivacionih stipendija i dodatnih sadržaja nakon stručnog osposobljavanja (besplatne vozačke obuke, i sl.);	broj podijeljenih motivacionih stipendija

14.	To raise public awareness on necessity and importance of inclusion of RE children into education system; to use positive cases of affirmed and successful, highly educated members of RE population as role models for motivation and integration of parents and children.	Number of shows (TV i radio) on the theme of affirmation of the education of the RE population Number of presentation representatives of the RE population in schools for children in primary education Number of presentation representatives of the RE population for parents
Oblast: Employment and labour rights		
No	Activities	Indicators
1.	To organize information campaigns on rights and obligations of RE population in the employment area, with special emphasis on informing the women (active participation of Roma Council, Roma CSOs and leaders);	Number of advertisements in media Number of informative workshops
2.	To increase motivational level of RE persons for active job search and inclusion into measures of active employment policy;	Number of informative meetings with beneficiaries Number of participants in motivation workshops
3.	To organize language courses for RE persons not speaking Montenegrin language, with emphasis to women;	Number of organised courses Number of participants at courses
4.	To organize functional literacy and other forms of educational programs;	Number and territorial coverage of the programme Number of participants in programme
5.	To organize first professional qualification programs for as many of people with no professional qualifications;	Number of participants in programme
6.	To organize certified educational and training programs for occupations currently needed at the labour market, in line with needs and interests of RE persons and related to future job opportunities;	Number of participants in programme
7.	To organize educational and training programs for well-known employers;	Number of participants in programme Number of employed persons after completion of training
8.	To introduce motivational scholarships and additional incentives after training (free driver training, etc);	Number of designed and provided motivation scholarships
9.	To include RE persons into programs of public works and seasonal employment, with special emphasis on equal participation of women;	Number of persons hired trough public works programme Number of persons employed as seasonal workers
10.	To include RE persons into programs of apartments building for Roma community;	Number of participants in programme

9.	Uključivanje Roma i Egipćana u programe javnih radova i sezonsko zapošljavanje, sa posebnim akcentom na obezbjeđenje ravnopravnog učešća žena;	broj osoba koje su radile kroz program javnih radova broj osoba koje su radile tokom sezone
10.	Uključivanje Roma i Egipćana u programe izgradnje stanova za romsku zajednicu;	broj osoba koje su učestvovalе u programu
11.	Iniciranje izrade novih standarda zanimanja - medijator socijalne inkluzije i romski asistent- i organizovanje programa obuka za iste;	izrađen standard zanimanja i program obuke za zanimanje medijator socijalne inkluzije izrađen standard zanimanja i program obuke za zanimanje romski asistent
12.	Angažovanje medijatora socijalne inkluzije i romskih asistenata sa dobrim poznavanjem romskog i ostalih jezika u službenoj upotrebi, lokalnih prilika, razvijenim vještinama i stečenim kvalifikacijama, kroz projektne aktivnosti i program javnih radova;	broj osoba koje su angažovane u svojstvu medijatora broj osoba koje su angažovane u svojstvu asistenta
13.	Iniciranje posebnog programa zapošljavanja pripadnica romske i egipćanske populacije za rad kod kuće;	broj osoba koje su zaposlene kroz ovaj program
14.	Podrška razvoju porodičnog biznisa;	broj porodica koji je koristio ovaj program
15.	Podrška očuvanju i razvoju tradicionalnih zanata romskih zajednica (kroz razvoj zadruga i dodjelu grantova);	broj osnovanih zadruga broj podijeljenih grantova
16.	Formiranje posebnog fonda za kreditiranje preduzetništva i samozapošljavanja lica romske nacionalnosti po povoljnijim uslovima od tržišnih (beskamatni krediti, krediti sa niskim kamatama, krediti sa dužim rokovima otplate, i sl);	Fond formiran i operativan broj dodijeljenih kredita
17.	Legalizovanje postojećeg poslovanja iz sfere sive ekonomije, kroz uvođenje posebnih poslovnih i poreskih olakšica;	usvojen zakonski okvir za poreske olakšice broj legalizovanih poslova
18.	Utvrđivanje kvota po principu afirmativne akcije za određene poslove za Rome i Egipćane;	kvote utvrđene i primjenjuju se
19.	Sprovođenje istraživanja o stepenu diskriminacije i mobingu pripadnika/ca romske i egipćanske populacije prilikom zapošljavanja i u toku trajanja radnog odnosa;	istraživanje sprovedeno i rezultati poznati

11.	To initiate creation of new occupational standards – mediator for social inclusion and Roma assistant – and to organize training for the named;	Standard for vacation completed for vacation of Roma mediator for social inclusion Standard for vacation completed for vacation of Roma Assistant
12.	To engage mediators for social inclusion and Roma assistants with good knowledge of Roma and other official languages, local situation, developed skills and acquired qualifications, through project activities and program of public works;	Number of persons hired as mediators Number of persons hired as Assistants
13.	To initiate special employment program for female members of RE population for work at home;	Number of persons employed through this programme
14.	To provide support to development of family business;	Number of families who used this programme
15.	To provide support to maintenance and development of traditional crafts in Roma communities (through development of cooperatives and allocation of grants);	Number of established cooperatives Number of grants provided
16.	To establish special fund for financing the entrepreneurship and self-employment of persons with Roma nationality under more favourable conditions than those of market (interest-free loans, loans with very low interest rates, loans with longer repayment periods, etc);	Fund established and operative Number of provided loans
17.	To legalize current businesses in the area of grey economy through introduction of special business and taxation incentives;	Adopted legal framework including tax incentives Number of legalised jobs
18.	To determine quotas under principle of affirmative action for certain jobs for RE population;	Introducing quota and applying them
19.	To conduct research survey on the level of discrimination and mobbing of members of RE population during both, the employment process and the working period;	Research completed, results known
20.	To organize information campaign for employers to overcome the stereotypes and prejudices when employing RE persons;	Number of informative workshops Number of information in electronic media
21.	To establish system of business and tax incentives and subventions for Roma entrepreneurs and employers who employ workers with Roma nationality;	System of business propitiousness and tax exemptions established and applied Number of employers users of the subventions
22.	To actively employ members of RE population in public sector;	Number of employed RE in public sector

20.	Sprovođenje informacione kampanje kod poslodavaca za prevazilaženje stereotipa i predrasuda pri zapošljavanju romske i egipćanske populacije;	broj informativnih radionica broj informacija /najava u elektronskim medijima
21.	Stimulisanje poslodavaca za zapošljavanje pripadnika RE populacije, kroz sistem poslovnih i poreskih olakšica i subvencija za Rome i Egipćane preduzetnike i poslodavce koji zapošljavaju radnike romske i egipćanske nacionalnosti;	sistem poslovnih i poreskih olakšica i subvencija ustanovljen i primjenjuje se broj poslodavaca koji koriste subvencije
22.	Aktivno zapošljavanje pripadnika romske i egipćanske populacije u javnom sektoru;	broj zaposlenih pripadnika RE u javnom sektoru
23.	Iniciranje izrade zakonske regulative za razvoj socijalne ekonomije;	regulativa predložena i usvojena
24.	Dodatno razvijanje znanja i vještina NVO sektora i njihovih predstavnika u zvaničnim tijelima za poslove monitoringa procesa inkluzije i javnog zastupanja, u cilju djelotvornije primjene nacionalnih i lokalnih politika prema Romima i Egipćanima;	broj obavljenih obuka broj polaznika obuke
25.	Jačanje socijalnog partnerstva - uključivanje i povezivanje postojećih institucija i lokalne zajednice;	broj institucija i lokalnih zajednica povezanih u socijalno partnerstvo
26.	Jačanje koordinacije i partnerstava između centara za socijalni rad, biroa rada, romskih NVO i lidera, Romskog savjeta i međunarodnih organizacija, u kontekstu pripreme i implementacije projekata koje finansira EU u socijalnom sektoru;	broj koordinacionih sastanaka između centara za socijalni rad, biroa rada, romskih NVO i lidera, Romskog savjeta i međunarodnih organizacija broj razvijenih zajedničkih projekata
Oblast: Zdravlje i zdravstvena zaštita		
r/b	Aktivnosti	Indikatori
1.	Utvrđiti zdravstveni status Roma i Egipćana na osnovu utvrđivanja relevantnih pokazatelja zdravlja, kako bi se definisale specifične mjere zdravstvene zaštite ove ranjive kategorije;	istraživanje zasnovano na utvrđivanju pokazatelja zdravlja obavljeno / rezultati poznati
2.	Obezbijediti stalni monitoring zdravstvenog stanja i zdravstvenih potreba Roma i Egipćana;	broj prvih i kontrolnih pregleda, broj preventivnih pregleda
3.	Povećati dostupnost i pristupačnost zdravstvene zaštite sa svih aspekata - teritorijalne, kulturološke i ekonomske dostupnosti;	udaljenost zdravstvenih ustanova prilagođenost zdravstvenih usluga ekonomskom stanju

23.	To initiate drafting legislation for development of social economy;	Laws and regulations proposed and adopted
24.	To additionally develop knowledge and skills of CSO sector and its representatives in official bodies for tasks of monitoring over inclusion processes and public advocating in order to provide more effective implementation of national and local policies towards RE population / reporting included;	Number of implemented trainings
		Number of trainees
25.	To enhance social partnership – inclusion and connection of existing institutions and local community;	Number of institutions and local communities connected in social partnership
26.	Enhancing coordination and partnership between social protection centre, employment bureaus Roma CSO and leaders, Roma Council and international organisations in context of preparation projects for EU funding in area of social inclusion	Number of coordinating meetings between centres for social work, employment agencies, RE NVO and leaders , Roma and Egyptian Council and international organisations
		Number of joint projects developed
Area of implementation: Health and health protection		
No	Activities	Indicators
1.	To determine health status of Roma and Egyptians on the basis of identifying relevant health indicators, so that specific measures for health care of this vulnerable category could be defined;	Research based on established indicators, implemented and results known
2.	To provide permanent oversight of health status and needs of Roma and Egyptians;	Number of first controlling examinations
		Number of preventive examinations
3.	To increase availability and accessibility to health care having in mind all aspects – territorial, cultural and economic availability;	Distance of health centres
		Adjustment of health services to the economic status
4.	To encourage and direct members of Roma and Egyptian population towards selecting their doctor (referring to all those with resolved status in Montenegro: citizen of Montenegro or foreigners with permanent or temporary residence);	Number of persons who selected doctor trough the implementation of programme
5.	To provide health care to members of Roma and Egyptian population with unresolved status in accordance with the Regulation on the implementation of health care for foreigners;	Number of persons to whom health services are provided trough the implementation of programme
6.	To sign agreements on cooperation with CSO dealing with Roma and Egyptian health issues in sense of providing competent, reliable and specific information and adequate interventions;	Agreements signed

4.	Podsticati i usmjeravati pripadnike romske i egipćanske populacije da izaberu svog doktora (svi oni koji imaju riješen status u Crnoj Gori: državljani Crne Gore ili stranci sa privremenim i trajnim boravkom);	broj osoba koja su u toku primjene izabrale doktora
5.	Pripadnicima romske i egipćanske populacije koji nemaju riješen status, zdravstvenu zaštitu obezbijediti u skladu sa Uredbom o načinu ostvarivanja prava raseljenih lica iz bivših jugoslovenskih republika i interno raseljenih lica sa Kosova koja borave u Crnoj Gori;	broj osoba kojima je u toku primjene obezbijedena zdravstvena zaštita
6.	Potpisati sporazume o saradnji sa NVO koji se bave pitanjima zdravlja Roma i Egipćana u smislu pružanja stručnih, provjerenih i specifičnih informacija i adekvatnih intervencija;	sporazumi potpisani
7.	Edukaovati pripadnike Roma i Egipćana o pravima na zdravstvenu zaštitu, načinu ostvarivanja prava kao i zdravstvene radnike koji im trebaju obezbijediti ostvarivanje prava na zdravstvenu zaštitu;	broj informativnih radionica
		broj informacija/najava u elektronskim medijima
8.	Obezbijediti adekvatne mjere edukacije za zdravstvene radnike zbog specifičnosti ove populacione grupe;	broj obuka
		broj polaznika
Oblast: Socijalna i dječija zaštita		
r/b	Aktivnosti	Indikatori
1.	Poboljšanje dostupnosti i kvaliteta usluga centara za socijalni rad;	povećana dostupnost usluga CRS RE populaciji
2.	Organizovanje informativne kampanje u romskim i egipćanskim naseljima o pravima i načinu ostvarivanja socijalne i dječije zaštite;	broj radionica na godišnjem nivou u svakom naselju
		broj godišnjih najava u elektronskim medijima
3.	Angažovanje romskih medijatora za potrebe stručnih timova u centrima za socijalni rad i drugim ustanovama socijalne zaštite;	broj angažovanih RE medijatora
4.	Posebnim programima i aktivnostima pružiti zaštitu licima sa posebnim potrebama romske i egipćanske populacije;	utvrđen posebni program za zaštitu lica sa posebnim potrebama RE broj lica koja su evidentirana od strane CRS, romskih medijatora, predstavnika/ca romskih i egipćanskih NVO, domova zdravlja, za pružanje servisa socijalne podrške programa za zaštitu licima sa posebnim potrebama RE

7.	To educate members of RE population on right to health care, manners of exercise of this right; to educate health care workers who are supposed to provide them the exercise of right to health care;	Number of informative workshops Number of information/ announcements in media
8.	To provide adequate measures for education of health care workers because of the particularity of this populating group.	Number of training Number of trainees
Area of implementation: Social and child protection		
No	Activities	Indicators
1.	To improve availability and quality of services of centres for social work;	Increased accessibility of CSP services to RE population
2.	To organize information campaign in Roma and Egyptian settlements on rights to social and child protection and how to exercise them;;	Number of workshops at annual level in every settlement Number of annual announcement in electronic media
3.	To engage RE mediators in expert teams in centres for social work and other facilities of social protection;	Number of hired RE mediators
4.	To provide protection to RE persons with special needs through special programs and activities;	Established program for protection of RE persons with special needs Number of persons registered for provision of services of the programme by CSP , RE mediators , representatives of RE CSOs, health centres
5.	To establish mobile teams consisting of representatives of centres for social work, RE mediators, RE CSOs, medical centres and Police Department in order to provide social support services;	Number of formed mobile teams Number of RE representatives in every team
6.	To take over the supervision and care over children who drop out of regular education, with special emphasis to RE girls;	Number of cases
7.	To prevent minor and forced / arranged marriages through work of multi-disciplinary teams within centres for social work and through improvement of cooperation with school facilities;	Number of classes in schools on the theme of prevention of juvenile marriages
8.	To bring new Law on social and child protection and related by laws	Law adopted By laws adopted

5.	Formiranje mobilnih timova sačinjenih od predstavnika/ca centara za socijalni rad, romskih medijatora, predstavnika/ca romskih i egipćanskih NVO, predstavnika/ca domova zdravlja, predstavnika/ca Uprave policije za pružanje servisa socijalne podrške;	broj formiranih mobilnih timova broj predstavnika RE u svakom mobilnom timu
6.	Preduzimanje nadzora i brige nad djecom koja prekidaju redovno školovanje, sa naglaskom na djevojčice;	broj slučajeva
7.	Prevenција maloljetničkih i prisilnih/ugovorenih brakova kroz rad multi-disciplinarnih timova pri centrima za socijalni rad i unaprjeđenje saradnje sa školskim ustanovama;	broj predavanja u školama na temu prevencije maloljetničkih brakova
8.	Dinijeti novi Zakon o socijalnoj i dječijoj zaštiti i prateća podzakonska akta;	donijet Zakon donijeta podzakonska akta
Oblast: Nasilje nad ženama i nasilje u porodici		
r/b	Aktivnosti	Indikatori
1.	Usvajanje lokalnih akcionih planova za uključivanje romske i egipćanske populacije sa mjerama za sprečavanje i suzbijanje nasilja nad ženama i nasilja u porodici;	broj opština u kojima su planovi usvojeni
2.	Istraživanje i kontinuirano prikupljanje i razmjena podataka o slučajevima uznemiravanja, seksualnog uznemiravanja i seksualnog zlostavljanja;	broj registrovanih slučajeva
3.	Uključivanje predstavnica romske i egipćanske populacije u lokalne timove na terenu koji će biti formirani/koji su već formirani;	broj uključenih predstavnica RE u lokalne timove
4.	Uključivanje predstavnica romske i egipćanske populacije u implementaciju i sprovođenje mjera i aktivnosti utvrđenih lokalnim akcionim planovima za postizanje rodne ravnopravnosti;	broj uključenih predstavnica RE u lokalne timove
5.	Uključivanje prevencije nasilja u sve lokalne akcione planove za uključenje romske i egipćanske populacije;	prevencije nasilja uključena u sve lokalne akcione planove za uključenje romske i egipćanske populacije
6.	Zaštita od maloljetničkih prisilnih brakova i spriječavanje takvih postupaka kroz edukaciju, kampanje i primjenu zakonskih propisa;	broj informativnih radionica na temu maloljetničkih prisilnih brakova
7.	Edukacija pripadnica romske i egipćanske populacije o Zakonu o besplatnoj pravnoj pomoći;	broj pripadnica RE koje su prošle edukaciju o Zakonu o besplatnoj pravnoj pomoći

Area of implementation : Violence against women and domestic violence		
No	Activities	Indicators
1.	To adopt local action plans for inclusion of RE population, containing measures for prevention and suppression of violence against women and domestic violence;	Number of municipalities in which LPA are adopted
2.	To research and collect data on the cases of harassment, sexual harassment and sexual abuse;	Number of registered cases
3.	To include female RE members in local field teams that are to be formed / that are already formed;	Number of RE representatives in local teams
4.	To include female RE members in implementation and conduction of measures and activities set forth in local action plans for achievement of gender equality;	Number of RE representatives included in local teams
5.	To incorporate prevention from violence in all local action plans for inclusion of RE population;	Prevention of the violence included in all LPA for RE inclusion
6.	To protect girls from juvenile forced marriages and prevention of such practices through education, campaigns and application of legislation;	Number of informative workshops on the them of juvenile forced marriages
7.	To educate female RE members on Law on Free Legal Aid;	Number RE women passed training on Law on free legal aid
8.	To educate female RE members on Law on Protection from Domestic Violence and Strategy for Protection from domestic Violence;	Number of RE women passed education on Law on Protection from Domestic Violence and Strategy for Protection from domestic Violence and Strategy for protection of domestic violence
9.	To educate female RE members, employees in centres for social work, police representatives, as well as employees in health system on the issues of prohibition of discrimination and prevention and suppression of domestic violence;	Number RE women passed training in area of anti discrimination and prevention of the family violence
10.	To develop new and encouraging of existing local services for support of victims of domestic violence, including specific training for working with the female members of RE population and other vulnerable groups;	Number of developed services
11.	To educate girls and women from RE population on protective measures;	Number of women and girls completed training
12.	To integrate knowledge on violence against women, gender equality and non-violent communication in educational facilities for primary and secondary education;	Number of classes in schools concerning gender equality, family violence and non violence communication

8.	Edukacija pripadnica romske i egipćanske populacije o Zakonu o zaštiti od nasilja u porodici i Strategiji zaštite od nasilja u porodici;	broj pripadnica RE koje su prošle edukaciju o Zakonu o zaštiti od nasilja u porodici i Strategiji zaštite od nasilja u porodici
9.	Edukacija žena romske i egipćanske populacije, zaposlenih u centrima za socijalni rad i pripadnika/ce policije, kao i zaposlenih u zdravstvu, u oblasti zabrane diskriminacije i sprečavanja i suzbijanja nasilja u porodici;	broj pripadnica RE i drugih koje su prošle edukaciju u oblasti zabrane diskriminacije i sprečavanja i suzbijanja nasilja u porodici
10.	Razvoj novih i osnaživanje postojećih servisa za podršku žrtvama nasilja u porodici na lokalnom nivou, sa posebnom obukom za rad sa pripadnicima romske i egipćanske populacije i drugim ranjivim grupama;	broj razvijenih servisa
11.	Edukacija djevojaka i žena romske i egipćanske populacije o zaštitnim mjerama;	broj djevojaka i žena koje su prošle obuku
12.	Integrisanje znanja o nasilju nad ženama, rodnoj ravnopravnosti i nenasilnoj komunikaciji u školskim ustanovama za osnovno i srednje obrazovanje;	broj predavanja u školama o nasilju nad ženama, rodnoj ravnopravnosti i nenasilnoj komunikaciji
13.	Uključivanje podataka o specifičnim grupama u sva istraživanja o nasilju u porodici i rodno zasnovanom nasilju i razvrstavanje dobijenih podataka po rodnoj i etničkoj osnovi;	broj izvještaja sa razvrstanim podacima
Oblast: Kulturni i jezički identitet		
r/b	Aktivnosti	Indikatori
1.	Organizacija ljetnjih kampova romskog jezika uz podršku institucija;	broj radionica za učenje romskog jezika na ljetnjim kampovima
2.	Izdavanje romskog rječnika, prevođenje literature na romski i sa romskog jezika;	izdat rječnik romskog jezika
		broj prevedenih knjiga na romski i sa romskog jezika
3.	Podrška i partnerstvo u regionalnoj inicijativi standardizacije romskog jezika;	predstavnic Crne Gore uključeni u regionalnu inicijativu standardizacije romskog jezika
4.	Ojačati kapacitete i pospješiti kulturno-izdavačku djelatnost Roma u okviru Centra za očuvanje i razvoj kulture manjina	kapaciteti ojačani
		pospješena kulturno-izdavačka djelatnost Roma
		broj izdatih naslova
5.	Podržati projektnu saradnju kulturnih udruženja i ustanova sa mnogobrojnim romskim ustanovama van Crne Gore u cilju unapređenja kulturnog života Roma i Egipćana u Crnoj Gori;	broj podržanih kulturnih udruženja

13.	To include data on specific groups in all research surveys on domestic violence and gender-based violence and classification of collected data on the basis of gender and ethnic affiliation.	Number of reports with desegregated data
Area of implementation : Cultural and language identity		
No	Activities	Indicators
1.	To organize summer camps for Roma language learning, with the support of institutions;	Number of workshops for Roma language learning in summer camps
2.	To creation of systemically sustainable preconditions for preservation and development of Roma language, as good of an exclusive importance for cultural and national identity of Roma people;	Dictionary of Roma language published Number of translated books to Roma and from Roma language
3.	To provide support and partnership to regional initiative for standardization of Roma language;	Representatives of Montenegro included in regional initiative of standardization of Roma language
4.	To build capacities and improve cultural-publishing activities of Roma within the Centre for Preservation and Development of Minority Culture;	Capacities built Improved cultural and publishing activities Number of published titles
5.	To provide support for project cooperation between cultural associations and institutions with number of Roma facilities outside Montenegro, with the purpose of improving cultural lives of Roma and Egyptians in Montenegro;	Number of supported cultural associations
6.	To provide support to ethnological research surveys regarding to life and customs of Roma and Egyptians in Montenegro;	Number of supported ethnological researches
7.	To promote Roma culture within the manifestation Minority Cultures Days in Montenegro	Participation of RE representatives in „Days of cultures of national minorities in MNE“
Area of implementation : Access to information		
No	Activities	Indicators
1.	Provide exercising of right to access to information for RE community, as well as their right to be informed in Roma language with the goal to preserve uniqueness of language identity through means of Budget of Montenegro and by broadcasting legally determined program of public service – Radio and Television of Montenegro;	Number of items on Roma language at public service radio Montenegro Number of items on Roma language at public service TV Montenegro

6.	Podrška etnološkim istraživanjima u vezi sa životom i običajima Roma i Egipćana u Crnoj Gori;	broj podržanih etnoloških istraživanja
7.	Promovisanje romske kulture u okviru manifestacije „Dani kulture manjinskih naroda u Crnoj Gori“;	učešće predstavnika romskih udruženja na manifestaciji „Dani kulture manjinskih naroda u Crnoj Gori“;
Oblast: Informisanje		
r/b	Aktivnosti	Indikatori
1.	sredstvima iz budžeta Crne Gore planiranim za proizvodnju i emitovanje zakonom utvrđenih programskih sadržaja javnih servisa Radio Crne Gore i Televizija Crne Gore obezbijediti, u cilju očuvanja jezičke posebnosti i identiteta, ostvarivanje prava na informisanje romske i egipćanske zajednica;	broj priloga na romskom jeziku na javnim servisu RadioCG broj priloga na romskom jeziku na javnim servisu TV CG
2.	shodno pitanjima socijalne integracije Roma u Crnoj Gori, obezbijediti programsku produkciju i sadržaje od značaja za realizaciju ciljeva definisanih Akcionim planom za implementaciju “Dekade uključenja Roma 2005-2015”;	broj priloga koji obraduju oblasti obuhvacene Akcionim planom za implementaciju “Dekade uključenja Roma 2005-2015”
3.	sufinansirati medijske tematske programe o socijalnoj integraciji Roma u Crnoj Gori sa akcentom na sadržaje koji afirmišu multikulturalnost, multijezičnost i medijsku pismenost, u cilju medijske prezentacije Akcionog plana za implementaciju “Dekade uključenja Roma 2005-2015”, kao i da shodno sektorskim politikama i oblastima djelovanja obezbijediti njegovu medijsku prezentaciju putem TV spota, radijskog džingla i drugih oblika i sadržaja vizuelne komunikacije; raspisati godišnji konkurs za izbor najboljeg priloga o socijalnoj integraciji Roma u CG za koji se dodjeljuje plaketa i novčani iznos u visini od jedne prosječne neto zarade;	broj promotivnih sadržaja (spotova, džinglova, drugih sadržaja) broj emitovanja promotivnih sadržaja
4.	Lokalne samouprave u kojima funkcionišu lokalni radio-difuzni servisi obezbijediće da u godišnjim ugovorima obaveznih programskih sadržaja od javnog interesa budu precizno navedeni i programi Dekade Roma;	broj ugovora sa precizno navedenim programima Dekade Roma
5.	Nacionalni i lokalni javni radio-difuzni servisi će, posebno u sredinama gdje žive Romi i Egipćani, u skladu sa mogućnostima, radno angažovati medijski edukovane novinare ove populacije;	broj priloga koji obrađuju oblasti obuhvacene Akcionim planom za implementaciju Dekade
6.	Stimulisati partnerstvo Vlade, NVO sektora i medijskih udruženja i medija na planu medijske prezentacije Dekade Roma putem programa edukacije, treninga i strateškog definisanja medijskih prioriteta iz ove oblasti;	broj obuka u oblasti medijske prezentacije prioriteta Dekate i Strategije

2.	provide program production and contents of importance for realization of goals set out in the Action Plan for implementing Decade of Roma inclusion 2005 – 2015, which are in line with issues of social integration of Roma in Montenegro;	Number of items which covers themes included in Action plan for „Decade of Roma inclusion 2005-2015“
3.	provide co-financing media presentation of Action Plan for implementing Decade of Roma inclusion 2005 – 2015 in accordance with policies and fields of action in relation to this issue, through TV video, radio jingle or some other forms and contents of visual communication; publish annual call for best story concerning social integration of RE and provide Certificate and financial award in amount of one average salary	Number of promotional contents (videos, jingles or other contents)
		Number of promotional contents beams
4.	Local self-governments with local broadcasting services to ensure that programs of Decade of Roma are properly represented in annual contracts on obligatory program contents of public interest;	Number of contracts with precisely itemised programme of Roma Decade
5.	National and local public broadcasting services to, where possible, professionally engage media-educated journalists from RE population, especially in areas where these persons live;	Number of content which covers area of Decade action plan implementation
6.	To stimulate partnership between Government, CSO sector and media associations in the field of media presentation of Decade of Roma through educational programs, trainings and strategic defining of media priorities in this area;	Number of training in area of media presentation priorities Decade and Strategy
7.	Commission for allocation of revenue from games of chance to provide redirection of allocation of some part of extra revenue towards production of program contents of commercial broadcasters of public interest and of specially significance to members of RE population in Montenegro; production of this program shall be specifically valued during selection of submitted project proposals.	Number of projects of commercial media important for RE population
8.	Starting magazine on Roma and Montenegrin language	Magazine started and published
Area of implementation : Housing		
No	Activities	Indicators
1.	To adopt relevant laws and bylaws (legal framework). that regulate social housing	Adoption by the end of 2012
2.	To build housing objects for this population	Number of newly built objects

7.	Komisija za raspodjelu dijela prihoda od igara na sreću da obezbijedi da se dio ovih prihoda usmjeri za proizvodnju programskih sadržaja komercijalnih emitera koji su od javnog interesa, a posebno su značajni za pripadnike romske i egipćanske populacije u Crnoj Gori, tako što će proizvodnju ovog programa posebno vrednovati prilikom selekcije prijavljenih projekata;	broj projekata komercijalnih emitera značajni za pripadnike romske i egipćanske populacije
8.	Pokretanje časopisa na romskom i crnogorskom jeziku;	časopis pokrenut i počeo sa izlaženjem
Oblast: Stanovanje		
r/b	Aktivnosti	Indikatori
1.	Usvajanje odgovarajućih zakonskih i podzakonskih akata koji regulišu oblast socijalnog stanovanja (normativni okvir);	rokovi usvajanja kraj 2012. godine)
2.	Izgradnja stambenih objekata namijenjenih ovoj populaciji;	broj novosagrađenih objekata
3.	Legalizovanje pojedinih objekata ili čitavih naselja, kao i pomoć u rješavanju spornih slučajeva u vezi sa imovinom i omogućavanjem posjedovanja i mirnog uživanja imovine od strane Roma i Egipćana;	broj legalizovanih objekata
		broj priključenih objekata na infrastrukturu
		broj pomoći u rješavanju spornih slučajeva
4.	Priključenje stambenih objekata na infrastrukturu (vodovod, kanalizacija, električna mreža, putna mreža idr.);	broj priključenih stambenih objekata na infrastrukturu
5.	Pružanje pomoći za saniranje i poboljšanje uslova stanovanja u objektima od trošnog materijala u kojima žive romske i egipćanske porodice a koji su iz bezbjednosnih razloga problematični;	broj stambenih jedinica u kojima su poboljšani uslovi stanovanja
6.	Izmještanje naselja ili deponija za otpad u blizini naselja romske i egipćanske populacije u skladu sa prostorno planskom dokumentacijom;	naselja izmještena/broj izmještenih naselja i broj preostalih
7.	Izrada i kandidovanje projekata sa lokalnim samoupravama i romskim nevladinim organizacijama prema međunarodnim institucijama i donatorima za dobijanje sredstava međunarodne pomoći za ove namjene;	broj podnesenih projekata donatorima

3.	To solve disputes in relation to assets and enable RE population to exercise right to peaceful possession of property; these activities also include legalization of certain facilities and entire settlements, particularly their legal connection to infrastructure;	Number of legalised objects Number of objects connected to infrastructure Number of assistances in solving problematic cases
4.	Connection of the Roma housing objects to connect them to water supply system, sewage and other essential urban infrastructure (electricity, sewage system, road);	Number of residential objects connected to infrastructure
5.	To provide assistance in reconstruction of housing objects for RE families still living in facilities made of friable materials, which jeopardize surrounding environment and are problematic for safety reasons;	Number of residential objects with improved housing conditions
6.	To relocate the settlements or waste landfills in the vicinity of Roma settlements in accordance with urban plans;	Number of settlements for resettlement, number of resettled settlements and number of settlements remain for resettlement
7.	To draft and submit projects by local self-governments and Roma CSOs to international organizations and donors for allocation of funds in this area	Number of submitted project applications
Area of implementation: Participation in public and political life		
No	Activities	Indicators
1.	To create normative conditions for political representation of Roma and Egyptians at state and local level, which shall require certain amendments to and adjustments of Law on Election of MPs and Councillors;	Law on election changed /adjusted
2.	Ensure presence of representatives of the RE CSOs in the work of local assemblies through the model of „empty chair“ including right to addressing issues of RE interest and without right to;	Model of „empty chair“ applied
3.	To establish cooperation with local self-governments in the area of drafting and implementing local action plans for Roma and Egyptians;	Established cooperation with local self governments Number of adopted LPA
4.	To prepare and implement long-term technical and financial help programs for Roma CSOs;	Programme prepared and operative
5.	To build adequate human resource capacities in Ministry for Human and Minority Rights for these purposes;	Number of training for Ministries employees

Oblast: Učešće u političkom i javnom životu		
r/b	Aktivnosti	Indikatori
1.	Stvaranje normativnih uslova za političko predstavljanje Roma i Egipćana - na državnom i lokalnom nivou;	Zakon o izboru poslanika i odbornika izmjenjen
2.	Omogućiti prisustvo predstavnika romskih nevladinih organizacija u radu lokalnih skupština po sistemu prazne stolice, sa pravom obraćanja, ali bez prava glasanja, posebno kada se raspravljaju pitanja od značaja za romsku manjinu;	primjenjen model prazne stolice za predstavnika romskih NVO
3.	Uspostaviti saradnju sa lokalnim samoupravama na polju izrade i sprovođenja lokalnih akcionih planova za Rome i Egipćane;	uspostavljena saradnja sa lokalnim samoupravama broj usvojenih akcionih planova u opštinama
4.	Izrada i primjena programa dugoročne stručne i finansijske pomoći romskom i egipćanskom nevladinom sektoru;	program pripremljen i operativan
5.	Izgradnja odgovarajućih administrativnih i organizacionih kapaciteta u Ministarstvu za ljudska i manjinska prava za ove namjene;	broj obuka za službenike Ministarstva
6.	Preduzimanje niza medijsko-marketinških i edukativno-informativnih aktivnosti, posebno na javnom servisu, radi afirmacije i širenja svijesti o položaju i potrebama romske i egipćanske populacije, što uključuje i organizovanje stručnih seminara, javnih debata, okruglih stolova itd. o ovim pitanjima;	broj medijskih najava
		broj tv emisija - broj učesnika/ca
		broj radio emisija - broj učesnika/ca
		broj seminara - broj učesnika/ca
7.	Obezbjedenje poštovanja definisanih zakonskih mjera afirmativne akcije prilikom zapošljavanja lica romske i egipćanske nacionalnosti u svim organima državne uprave, lokalne samouprave i javnim službama;	broj zasnovanih radnih odnosa u organima državne uprave, lokalne samouprave i javnim službama;
8.	Osposobljavanje žena iz romske i egipćanske populacije za učešće u javnom i političkom životu, radi uživanja osnovnih ljudskih prava, tj. prava na rodnu ravnopravnost;	broj obuka i broj polaznica za učešće u javnom i političkom životu
9.	Komisija za raspodjelu dijela prihoda od igara na sreću da obezbijedi da se dio ovih prihoda usmjeri za programe/projekte od značaja za pripadnike romske i egipćanske populacije, tako što će ove programe/projekte posebno vrednovati prilikom selekcije prijavljenih projekata.	broj podržanih projekata i ukupna finansijska sredstva

6.	To undertake set of media, marketing, educational and informative activities, particularly in public service, for purpose of affirmation and raising awareness on position and needs of Roma population; this also includes organizing of seminars, public debates and round tables on this topic;	Number of media announcements Number of tv shows number of participants Number of radio shows number of participants Number of seminars - number of participants
7.	To provide respect for and implementation of legally defined measures of affirmative action in the purpose of employing certain number of Roma and Egyptian nationals in all bodies of state administration, local self-government and public services;	Number of newly employed in state administration, local self governments and public services
8.	To educate women from RE population for participation in public and political life, for the purpose of exercising the fundamental human right – right to gender equality;	Number of training for participation in public and political life Number of trainees
9.	Commission for allocation of revenue from games of chance to provide redirection of allocation of some part of extra revenue towards programs / projects of special significance to members of RE population in Montenegro; these programs / projects shall be specifically valued during selection of submitted project proposals.	Number of supported projects and total amount of funding

L I L H H A R N J A R U T N A N G O

MVMH - Ministrije vaš manuškane thaj minoritende hakaja
MAB - Ministrije e androne bučengo
MBSP - Ministrije e bučako thaj socijalune phurederipesko
MSS - Ministrije sikavdipesko thaj sportesko
MS - Ministrije sastimasko
MK - Ministrije kulturako
MF - Ministrije finansijengo
MIBT - Ministrije inčardune bararipesko thaj turizmesko
MĆ - Ministrije hakajengo
ZVBCG - Zavodo vaš bučardipe e Crna Gorako
DVAN - Direkcija vaš arakhavipe e našaldengo
ZVS - Zavodo vaš sikavnipe
MVPS - Maškaripe vaš profesionaluno sikavdipe
MVEIVF - Maškaripe vaš edukacija e indarutne vortokrisune funkcijende
MVABKM - Maškaripe vaš arakhajpe thaj bararipe kulturako e minoritengo
IVŠS - Instituti vaš putaruno sastipe
FVSA - Fondo vaš sastarikano arakhavipe
ĆS - E Čera sastimases

• DP - Direkcija policijači
• DVK - Direkcija vaš kadrore
• AVBCMF - Agencija vaš bararipe e cikne thaj maškarune firmengo
• LTCG - Lolo trušul e Crna Gorako
• MVS - Maškaripe vaš socijaluni buči
• LK - Lokaluno korkorrovortope
• EU - Evropači Unija
• DEU - Delegacija e Evropače unijako
• JN - Jekhutne nacije
• UKJNVN - Učo komesarijato e Jekhutne nacijengo vaš e našalde
• ČFJN - Čhavorrengo fondo e Jekhutne nacijengo
• PJNVB - Programi e Jekhutne nacijengo vaš bararipe
• PE - Phurederipe Evropako
• OVEAK - Organizacija vaš evropako arakhavipe thaj kupatebuči
• FVPA - Fondacija vaš putardo amalipe
• RRE - E Rroma thaj e Egipčanore
• TĐ - E tradine dene
• ATĐ - Andraluno tradipe e denengo

I ANDRIPE

Vaš uladipe katar e aver minoritende etnosura thaj minoritende nacionalune khetana, save si phandine ane adivesutne thavdimata e crnogoraće amalipesko, e Rroma thaj e Egipcánore si majdaradune thaj majmarginalizime minoritendi nacionaluni khetani ane Crna Gora. Tele ekonomikako zuraljipe, teluni grada sikavdimasi, but cikno đindo e bućardengo, naadekvatune thanbešimase kišle, socijaluno naistardipe e siklipende etnikane stereotipenca thaj anglalkrisimata, specifikuno čhand đuvdimasko thaj aver karakteristike, numa si nesave katar e motivore ljende phare pozitako ano amalipe.

Ane berša čhordimase e jugoslavijaće federacijako, kana etnikane inspirime marimata resena e kulminacija ano amaro direktno trujalipe, e Crna Gora resla te aračhol piro andruno šandipe thaj multietnikano khetano đuvdipe. Na numa kaj reslope ano arakhadipe e androne šandimasko, aj e Crna Gora an kala phare vaktore putarda buhljune pire vudara thaj sasa than arakhadipe e kolonende našalde thaj tradine đenengo. An jekh momenti, e našaldendi thaj e tradinendi populacija pašilji ječe štartune saćidune thanutnende e Crna Goraće. Čhutindoj sama pe pindarde marimase ćerimata ane Kosova thaj avipe bare đindesko e tradine đenengo e rromende thaj egipcánonđe populacijako, e saćiduni socio-ekonomikaći situacija akalje populacijako pherdune đungardilji.

Sistematikano irisaripe po phućipe e Thagarnako e Crna Gorako problemonende e rromane thaj egipcánonđe populacijako lija vađe pala e regionalnuni konferencija „E Rroma ane buhljuni Evropa”, pala goda vi e Crna Gora aćhilji po projekto „**Dekada e rromende inkluzijako 2005-2015**”. E Thagarni Crna Goraći ano januar 2005. berše anda piro Akciono plano vaš implementacija e Dekadaći, mangljimasa kaj projektenca andar e umalina sikavdimase, bućardimase, thanbešimase thaj sastarimase arakhavimasko te ćhinavol o mađijikano ćerko e ćorrimasko thaj aćhavimasko e Rromengo andar o amalikano đuvdipe e Crna Gorako. Čhutindoj sama po napherduno ćeripe e Akcione planesko pe štar prioritetune umalina, e Thagarni Crna Goraći ano agor e 2007. beršesko anda **Strategija vaš laćharipe pozitako e RRAE populacijako ane Crna Gora 2008-2012**. E Strategija anglalthethoda ćidipe e konkretune napengo thaj aktivitetore ano štareberšengo periodo, juridikako, politikako, ekonomikako, socijaluno, urbanistikako-komunaluno, sikavdimasko, sastarimasko, kulturako-informativuno thaj sarsavo aver prekal trubuno karakteri. Strategijasa sesa definisime e inćarutne aktivitetengo, e vaktura thaj finansijaće hardimata, sar vi o čhand dikhljarimasko thaj realizimasko e projektongo thaj obligacia ječeberšesko informisipe e Thagarnako e Crna Gorako.

Đi akana ljinde napore thaj aktivitetore ano resipe anglaljimasko e pozitako e Rromengo thaj Egipcánongo rezultirisarde but moldine thaj dičhune, aj na vi sa trubune, pozitivune paruvimatengo. Vi te resilije varsave rezultatore ano trubujipe e Akcione planosko e Dekadako e Rromane inkluzijako ane Crna Gora thaj e Strategijako vaš lačharipe e pozitako e RRAE populacijako ane Crna Gora 2008-2012, e ašudarde miškomata ano dičhipe lačharimasko e sačidune pozitako e rromende thaj egipcánonde khetanako sar kolektiviteto ačhilje palal. Ulavde finansijače vastušeja vaš štareberšengo nakhavdipe e Strategijako sesa 1.700.000 EURO-re, a ulavde si po fundo e putarune konkursengo. E Komisija, savi vi ulavola e vastušeja vaš nakhavdipe e projektengo, sarsavone beršese alosarda e prioritutore. Prioritetune umalina finansirimase vaš 2008. berš sesa sikavdipe(sičope) thaj e baza generalijendi, vaš 2009. beršese sikavdipe thaj thanbešipe, vaš 2010. berš sikavdipe thaj personalune dokumentore, a vaš 2011. berš geja vi sikavdipe thaj personalune dokumentore.

Karing e akanutne thaj dičhimase generalije andar o registripe e thanutnengo, čerutnengo thaj čerengo ane Crna Gora (1), 6251 đeno mothodilo(deklarisisajlo) kaj perol e rromane nacionalitetese ja 1,01 % katar e sačidune thanutne. E populacija Egipcánondi đinol 2054 đene, ja 0,33% katar e sačidune thanutne, đikaj rromane sar dejače čhibasa vačarol 5169 đene. Majbaro đindo e Rromengo đuvdisarol pe teritorija e Podgoricači (3988), napal Berane (531), Nikšić (483), Bijelo Polje (334), Herceg Novi (258), a majbaro đindo e Egipcánongo arakhadol ane Podgorica (685), Nikšić (446), Tivto (335) thaj ano Berane (170).

Karing e generalije Zavodose vaš arakhavdipe e našaldengo po anglaregistripe e andralune tradine đenengo katar e Kosova save bešen ane Crna Gora, savo si mothodino 2009. berše, 43 đene mothodilje(deklarisisajlje) sar Aškalije. Lindoj po cikno đindo e perutnengo

akalje etnikače khetanako thaj o fakti kaj ni mothodon sar uladuni grupa po registripe e thanutnengo 2011. berše e Aškalije ni ljipardon sar uladuni etnikači grupa an kaja strategija. Palje, e perutne akalje etnososko pherdune ka aven astarde sa e aktivitetenca anglaldikhlarde akalje Strategijasa save inkljen andar ljengo juridikako statusi.

O Zavodo vaš e statistika, ano resipe nakhavdimasko e Strategijako vaš lačharipe e pozitako e RRAE populacijako ane Crna Gora 2008-2012, ano kupačeripe e Rromende Phurederimasa (konsilesa) thaj BTO e Koalicija „Rromano ramo” (Rromani rrota; „Rromski krug”), ano agor e 2008. beršesko, nakhavda rodinipe thaj čerda statistikano dokumenti telo alav: „Fundo generalijengo e RRAE populacijako ane Crna Gora”. E publikacija pherda duj fundune resimata: čačuno đindo e RRAE populacijako ane Crna Gora thaj čačavdipe(čačuno) e socio-ekonomikače situacijako RRAE populacijako. Publikacijasa si čerde (lačharde) 9943 đene, save sar ano nacionaluno gnd mothodepe (deklarisisajlje) sar Rrom, Aškalija ja Egipcáno, a čerde (lačharde) si:

- demografikane karakteristike (đenipe, phuripe, prandomasko statuso)
- geografikane karakteristike (than thanardimasko, than bešimasko)
- sikavdimase(sičimase) karakteristike (formaluno thaj naformaluno sikavdipe (sičope), agorisardi sikavni (škola), vaj li o đeno đal ane sikavni (škola), savi klasa thaj aver.)
- etnikane-kultorologikane karakteristike (nacionaluno ja etnikano perutnipe, e dejači čhib, e aver čhib savasa kandel pe (vačarol), konfesija thaj aver.
- migracionune karakteristike (paluno avipe, kana thaj katar thaj aver.)
- ekonomikane karakteristike (bučardipe, buči(so čerol), bibučardipe-evidencija e bibučardendi, đene pire ljipeimasa (počindasa), therdipe e čerutnengo)

- čerutnipe, e bijanduni(familia) (lista e đenengi e čerutnendi thaj maškarpeste ane bijanduni(familia)
- čer(stani) thaj e kišle bešimase (pirutno e čeresko(stanesko) gatisardipe e čeresko (stanesko) pajese kanalizacijasa, elektro instalacijasa, pašipe e čhudipesko, e droma thaj aver.)

Analizasa e ljinde generalijengo šajil te konstatilpe kaj vađe o majbaro đindo e perutnengo e rromane thaj egipčanonđe khetanako đuvdisarol ane kišle ekstremune čorrimasko thaj but đungalje standardesko, uladune ano sastarimasko-higijenako gindipe, baro đindo naj len pire dokumentore, najljen sastarimasko thaj socijaluno arakhavipe(osiguripe), uladune si đungalje sikavdimasko. Mandaino (baro) đindo ni pinđarol e sevikani čhib, a cikno đindo silje agorisardo funduno sikavdipe, bute čhinadune šajimatenca te resel učo sikavdipe (sičo)pe katar o funduno. Majbut si bibučarde, a e bučarde čeren majcikne kvalifikime thaj počinde buča ja minimalune therdina (počinda) ikalen čerindoj korkoropestar đanimata thaj zanatore, so ljen anol ano agoruno bilačo thaj nakonkurentuno than (pozita) po trgo bučako. Lindoj kaj o registripe e thanutnengo ane Crna Gora nakhavdo 2011. berše, o Zavodo vaš statistikaće ano 2012. thaj 2013. berš ka lundarol te inkaljol e generalije andar o Registripe, geja kaj gode generalije, karing e dinamika inkaljimasi, ka aven trubujime sar nakhlijimasi funda vaš čeripe beršune akcione planengo.

Vaš paruvipe gasave, situacijako, ja anglaljipe pozitako e Rromengo thaj e Egipčanongo, sar vi pherdune phandimasko ano amalikano, ekonomikano, kulturako thaj politikako đuvdipe trubune si sistematikane čhinaduna(agorisaruna) save ljenđe ka lundaren majefikasuno pašipe ane umalina an save si majdaradune(majrrezikime).

II E RESIMATA THAJ PRINCIPORE E STRATEGIJAĆE

Strateguno resipe savo thodolpe akalje dokumentesa definisime si sar lačharipe thaj anglaljisaripe pozitako e Rromengo thaj Egipčanongo ano crnogorengo amalipe, so trubul te anol đi ko ciknjaripe uladimasko save akana si maškar lendi pozita thaj e pozita ačhune thanutnengo. Lindoj po but kvalitetuno normativuno ramo garantime manuškane thaj minoritende hakaja ane Crna Gora, funduno resipe akalje Strategijako šajil te definisilpe sar vi čeripe kišlengo vaš trubujipe thaj trubujipe fundune manuškane thaj minoritende hakaja po phandipe pe rromani thaj egipčajendi populacija, individualune thaj kolektivune, sar ka ma fundune thaj kvalitativune lačhardola sačiduno amalikano, kulturako, socio-ekonomikano thaj sarsavo aver than (pozita) akalje grupako e forutnendi e Crna Goraći. Pe godo čhand ka čerdol pocarruni integracija e rromane thaj egipčanonđe khetanako ane amalikane thavdine e Crna Goraće, so ka avol lungotrajuno thaj pharo procesi. E integracija e rromane thaj e egipčanonđe populacijako phandol vi nevljardipe e neve amalikane-kulturologikane phandimata karing e rromani thaj egipčanonđi khetani, anglaldikhlje ano specifikuno dičhipe e šandinekamune koegzistencijako e majbarune thanutnenca thaj eliminisipe e tradicionalune anglalkrisimatengo thaj stereotipengo karakteristikune vaš phandipe karing kaja populacija, bibahhtaće na numa ane Crna Gora.

E principore čhinadimase diskriminacijaće thaj jekhutnimase(barabarimase) anglal o kanuni si fundune anglalkišle vaš hačaripe sa e manuškane thaj minoritende hakaja, aj naj sode trubun vaš arakhavipe faktikune barabarunevortomasko e minoritesko e butimasa, uladune vaš arakhajpe uladune minoritesko identiteto. Ando goda vi maškarthemutnevortomase standardore thaj nacionaluno

kanutnipe angladikhljaren instito dindimasko pherdune setosko e hakajengo e perutnende minoritende, savo akhardolpe **afirmativuni akcija-preferencijaluno tretmano-pozitivuni diskriminacija**. Kava koncepti, sar madkarthemutno-juridikano standardi, uladune ane ramore e Phurederimasko(Konsilesko) e Evropako, indardol pe nacionalune, etnikane, rasune, konfesijaće, čhibaće, kulturaće minoritetore. Čerdolpe po dindipe nesave hakajengo ano majbaro gačipe katar e hakaja save dindon e majbare thanutnende po fundo buhljune rregulengo e maškarthemutne hakajengo katar o aradipe e manušenđe hakajengo. E napore (mere) afirmativune akcijako indardon pe perutne e minoritende, varekaj pe thanutne save katar e majbutune ulavdon pe objektivune kriterijumore (e čhib, konfesija, avipe(vica; njamo), kultura, nacionalnuno peripe), đindune si ano minoriteto, ane nadominantnuni amalikani pozita, a kase đene mothon mangljipe taj soljidaripe kaj peren gode minoritese taj te aračhen pire pala pe.

Pherdipe(realizipe) e fundune manuškane hakajengo taj saćiduno lačharipe e pozitako e Rromengo taj Egipčanongo silje majbutđutuno lačhipe vaš saćiduno crnogorengo amaljipe. Rrindosardo(šandino; lačardo) ekonomikano taj socijaluno bararipe, pherduno si stimulansi vaš mangljipe e Crna Gorako sar multietnikane demokratikane raštrako karing buhljune integrativune procesore.

Čerdipe taj pherdipe e Strategijako fundosavol pe avune bazikune principore, averčhande bararune ane praksa arakhajmase manuškane taj minoritende hakajengo, uladune rrezikime, ačhavune taj marginalizime grupe taj populacije:

- principi jekhimasko(barabarimasko), ja jekhune šajmata taj nadiskriminacija;
- principi integracijako bi asimilacijako;
- principi afirmativune ja pozitivune akcijako;
- principi paćivalimasko, moldisarimasko (dindipe sama) taj promocije averčhandimase;
- principi bijanune barabarimasko;
- principi ažitimasko taj korkorroažitimasko e rrezikime forutnende taj grupende ane bilači socijaluni pozita;
- principi udilimase partnerimasko e Thagarnako, lokalune baripende, maškarthemutne organizacijende, civilune amalimasko taj Rromengo taj Egipčanongo ta participacija e rromende taj egipčanonde organizacijengo ano čerdipe taj pherdipe (realizipe) e Strategijako;
- principi socijalune solidarimasko ja šandunekamune kooegzistencijako e minoritese taj majbutende;
- principi ulavdune obligacijako e šorune akterengo čerdimasko taj pherdimasko (realizimasko) e Strategijako.

Sa kala principore si maškarpeste phanglje, maškarumblavde, ane situacija uće udžilimase korelacijako, so mandail kaj e resimata taj e čerimata Strategijaće šajin te realizinpe numa ljende integralune pherdimasa (realizimasa). Goda si pherdune logikane taj čačavdune godolese pe faktikuni situacija e rromane populacijako ane Crna Gora taj trubupe anglaljimasko e sigune taj efektivnune naponengo ano resipe sanirimasko gasave situacijako taj čeripe lundeavtune kišlengo kaj e Roma taj e Egipčanore ljen te realizin fundune manuškane taj minoritende hakaja, sar vi savore aver forutne e Crna Goraće.

III JURIDIKAKO RAMO

E Crna Gora si , palo nevljardipe pire biumblavdimasko, ano but hharrno vaktesko periodo čerdili đenutni mandaine maškarmhemutne organizacijengo. Geja, e Crna Gora pašili sabuhljune procesese sukcesijako e maškarmhemutne vačarimatende, savendi sa đeni ane angleder raštraće aranžmanenca (SFRJ, SR, Raštraći khetani Srbija thaj Crna Gora). An godo gnd, arakhavipe thaj anglaljisaripe e Rromende thaj Egipcánonde pozitako sar uladune rrezikime minoritetore, inkljel andar e obligacie save anol o Maškarmhemutno pakti katar e forutnende thaj politikane hakaja, Maškarmhemutno pakti katar e ekonomikane, socijalnune thaj kulturaće hakaja, E Evropaći konvencija katar e manušende hakaja thaj fundune mukljipengo, Evropaći socijaluni povelja, Ramosi konvencija Phurederipesi (Konsilesi) e Evropaći vaš arakhavipe e nacionalune minoritengo, Povelja katar o regionaluno ja minoritende čhiba e butune konvencije katar o čhinadipe savetane formengo e diskriminacijako – rasune, ano sikavdipe (sićope) mamuj e đuvlja, čhavorre, pe bući thaj ano phandipe e bućaće maškarpesko, savetane vorte geja akharde **kovlje hakaja** andar o kotor ramosko JN, OEAS-se, Phurederipe(Konsili) Evropako, sar kaj si e Deklaracija JN katar e hakaja e perutnende nacionalune, etnikane, konfesijaće ja čhiba minoritende andar o 1992. berš, JN Konvencija katar e apatridija thaj Konvencija PE katar e apatridija, Kopenhagose principore andar o kotor ramosko OEAS-se savetane anglabičhalimata Phurederimase (Konsilese) e Evropako andar kaja problematika.

Díčhindo po alosaripe e Crna Gorako karing pherdojuridikano đenipe ane Evropaći unija, but importantno dokumenti si vi o Evropako ramo vaš nacionalune strategije integracija e Rromendi đi o 2020. (2) Kava Evropako ramo rodol te čerdolpe jačhencadikhlo paruvipe ane đuvdimata

e Rromende. Goda si irisaripe e EU pe ađivesutni situacija thaj o jekhuno ni arisarol obligacie e phuvende đenutna thaj ljende fundune obligacie. Akaljese e EU ramosa e Evropaći komisija zurarol e phuva đenutna kaj, ano phandipe e Rromende đindesa save đuvdisaren(trajin) pe ljendi teritorija, ljen savetane anglimase pozicije pašo mukljisaripe(anipe) thaj bararipe e sabuhljune pašimasko e Rromende integracijaće sar ka ma realizin angladikhljine resimate. Kaja Strategija sala ano díchipe e resimate thodine akalje ramosa, uladune ane umalina pašimase ano sikavdipe(sićope), bućardipe, sastarimase lunđarimatende thaj hakaj po thanbešipe thaj fundune kišle e đuvdimase.

(2) Usvojen od strane Evropskog Savjeta, Komisije evropskog parlamenta, Evropske ekonomske i socijalne komisije i Komiteta regiona, o5.o4. 2011. Godine.

O Konstitucionalo e Crna Gorako jekhutnisarol (inkorporil) sa e liparde maškarmhemutne-juridikane standardore katar o arakhavipe e manušikane thaj minoritende hakajengo ano andruno juridikako sistemi e Crna Gorako. Goda uladune inđardolpe pe decizije katar o čhinadipe sa e formengo e diskriminacijaće, barabarimasko anglal o kanuni, barabarimasko šajimasko – šansako, čhinadimasko e buhljarimasko sa e formengo rritopese (mrzomase) thaj uladune e decizije katar o turvinjipe pherdune – pherde hakajengo vaš perutnende e nacionalune, etnikane, čhibaće thaj ciknimata thaj minoritende khetana, po politikako, ekonomikako, konfesijako, kulturako, socijaluno thaj sikavdimasko (sićopesko) plano. Geja, Konstitucionalosa si definisime kaj „*sabuhljune ande decizije e maškarmhemutne juridipese čeren phanduno(jekhuno) kotor andrune juridikaće rindosarimasko, kaj siljen angljipe upral nacionalune kanunidinutnesko thaj kaj trubujisavon direktnune kana lenca rindosavon(regulinpe) e relacije averčhande sar ano nacionaluno kanunidinipe.*”

Bute kanunenca, savenca definisilpe o kišlo e realizimasko uladune hakajengo, šajisardo si jekhunojuridipe thaj čhinadipe diskriminacijako pe fije savo fundo:

- e čhanda agordimase phućimatengo e statutesko definisime si Kanunesa katar o crnagorako raštripe, Kanunesa katar e avrutne, Kanunesa katar o azili thaj Kanunesa katar e matikune registre;
- e procesore sikavdipese (sićopese) thaj edukimase tretirime si: Sabuhljune kanunesa katar o edukipe thaj sikavdipe (sićope), Kanunesa katar o anglasikavnako edukipe thaj sikavdipe (sićope), Kanunesa katar o funduno sikavdipe (sićope) thaj edukipe, Kanunesa katar o edukipe thaj sikavdipe (sićope) e čhavorrengo uladune sikavdimase trubumasa, Kanunesa katar e gimnazija, Kanunesa katar o profesionaluno sikavdipe (sićope), Kanunesa katar o sikavdipe (sićope) e barengo;
- juridikako ramo andar e umalin bućardimasi, realizipe e hakajengo pe bući thaj bućardipe, ćerol bute kanunore, Laćhardipe thaj regulatora, uladune o Kanuni katar e bući, o Kanuni katar o bućardipe thaj realizipe e hakajengo andar o siguripe katar o bibućardipe, Laćhardipe katar e subvencije vaš bućardipe varsave kategorijengo e bibuće đenengo;
- normativuno ramo vaš realizipe e hakajengo pe sastarimasko arakhavipe definisime si, maškar aver, Kanunesa katar o sastarimasko arakhavipe thaj Kanunesa katar o sastarimasko osiguripe;
- Kanunesa katar o socialuno thaj čhavorrengo arakhavipe laćhardon e phućimata materijalune arakhavipesko e bijandunako (familijako), e đene ane situacija socialune trubumase, čhavorrende, čhavorrende ano rreziko thaj gja majdur.
- e principore realizimase e kulturaće po fundo e mukljune

ćerutnimasko thaj paćivalipe hakajengo pe kultura, uzal barabaruno arakhipe sa e kulturaće identitetengo thaj paćivalipe e kulturaće averćhandengo, definisime si, maškar aver, Kanunesa katar e kultura;

- O Kanuni katar e medijore, o Kanuni katar e putarune radio-difuzne servitore e Crno Goraće, o Kanuni katar e elektronikane medijore, o Kanuni katar o čačavdipe e evropaće konvencijako katar o prekalhudutese televizijako – si majsamaline aktore andar e umalin realizimase hakajengo po informisipe;
- realizipe e principesko e bijanune barabarimasko definisime si Kanunesa katar o bijano barabaripe;
- O Kanuni katar o čhinadipe diskriminacijako čhinafol sarsavo dićhipe diskriminacijako thaj definisil mehanizmore vaš arakhavipe katar e diskriminacija;
- O Kanuni katar e minoritende hakaja thaj mukljimata po pašuno čhand laćharol turvinjipe e minoritende hakajengo thaj mehanizmore arakhavimase gode hakajengo, a uladune inđardolpe po arakhipe nacionalune identitetesko e minoritengo, gv. arakhavipe katar e asimilacija e minoritendi, sar vi šajisaripe efikasuno lipe e minoritengo ano putaruno đuvdipe.

Bute strategune dokumentenca andar e nesave umalina definisimo si o čhand realizimase e normativune ramosko thaj lesko praktikuno nakhavdipe.

IV NAKHAVDIPE, DIKHLJARIBE THAJ FINANSIRIPE E STRATEGIJAKO

E Strategija astarol o periodi katar 2012 di o 2016. berš, a ka avol realizimi andar jekhberšende akcionune planore. Angluno akciono plano ka astarol periodo katar o anipe e Strategijako di o agor 2012. beršesko, a beršese akcionune planore ka aven gatime ano phiruno paluno kvartali e akale beršesko vaš avuno berš. Beršune akcionune planonencia ka precizirilpe prioritete napore(mere) thaj aktivitetore save trubun te nakhavdon an godo berš.

Vaš realizipe e aktivitetengo angladikhle e Strategijasa thaj akcione planonencia udžilime (obligime) si:

- Ministripe vaš manuškane thaj minoritende hakaja,
- Ministripe e andrune bučengo,
- Ministripe sikavdipesko thaj sportesko,
- Ministripe kulturako,
- Ministripe bućako thaj socialune phurederipesko,
- Ministripe sastimasko,
- Ministripe inčardune bararipesko thaj turizmesko,
- Zavodo vaš bućardipe e Crna Gorako,
- Direkcija vaš arakhavipe e našaldengo,
- Maškarimata vaš socialuni bući, thaj aver.

Ane realizacija e aktivitetengo šajin te ljen lipe vi e:

- lokalune korkorovastaruna,
- bithagarutne organizacije,
- avera juridikane thaj fizikune đene.

Ano resipe phodimasko e realizime aktivitetengo e Thagarni ka

formiril Komisija vaš dikhlaripe nakhavdimasko e Strategijako. E Komisija ka čeren e anglalthoutne e institucijende save si anglapindarde e Strategijasa thaj Akcione planosa sar inčardutne pokhaječe aktivitetengo, sar vi e anglalthoutne e Rromane phurederipesko(konsilesko) ane Crna Gora thaj e rromende thaj e egipcānōnde bithagarune organizacijende. Komisijasa anglalbešutnil o Ministri vaš manuškane thaj minoritende hakaja. Čeripe e Komisijako si čerdipe(zurardipe) e akcione planonengo vaš nakhavdipe e Strategijako, upraldichipe ljende realizimasko, e nota resune rezultatnengo po fundo nakhavdimasko e ande indikatorenego, anglapropozipe paruvipende thaj pherdipe e Strategijako po beršesko niveli thaj informisipe e Thagarnako e Crna Gorako katar o nakhavdipe e Strategijako. Ano resipe e efikasune čerimasko pire aktivitetengo, e Komisija šajil te akharol e anglalthoutnen e organese raštrače direkcijako thaj aver institucije, e anglalthoutnen e bithagarune organizacijende, sar vi anglalthoutnen e lokalune direkcijende, te ljen ljipe ane bući e Komisijako.

E vastušeja vaš e realizacija e Strategijači ka arakhavdon:

- budžetesa e Crna Gorako,
- budžetesa e lokalune khetanango,
- donacijenca,
- avralune finansijače inčardimasa.

E Thagarni ka arachol(siguril) budžeti vaš sarsavo berš nakhavdimasko e Strategijako andar pire hhajinga thaj andar e trubune fondore e maškarthemutne khetanako. Vaš angluno berš e implementacijako akale dokumentesko, e Thagarni, ano phandipe e vastušejenca mekljune Kanunesa katar o budžeto e Crna Gorako vaš 2012. beršese, arakhla vastušeja ane sačiduni suma katar e 473.080,00 eurore, katar save e vastušeja ane suma katar e 230.000 eurore arakhadine prekal o Ministripe vaš manuškane thaj minoritende hakaja, đikaj e ačhuni suma

e vastušejendi planirime ano ramo e budžetesko e ačhune hardimase jekhuna, po Akciono plano vaš 2012. berš.

Sačiduni suma e vastušejendi, savi andar o Budžeto e Crna Gorako ka avol uladuni ane avune berša vaš finansiripe e Strategijako, ka umblavdol katar e vastušeja planirime vaš akalese, beršese kanunenca katar o budžeti e inđarutnenđe aktivitetengo angladikhje e Strategijasa.

V UMALINA NAKHAVDIMASE E STRATEGIJAČE

1. Juridikako statusi

Definisipe statutesko sarsavone korkorresko definisil o korpusi statusune hakajengo save si ljese po disponipe. Sipe e identifikacionune dokumentengo anglalthol funduno anglalkišlo vaš phandipe ano amalipe thaj ciknjaripe ćorrimasko e rromane thaj egipćanonđe populacijako. Godolesa šajisarolpe rinduno pašipe e trgose bućače, socialune arakhvimase, sastarimase thaj sikavdimase kandimase, thaj sahese ačhuneso so anglalthol kišlo vaš normaluni organizacija e đuvdimasi. Bibahhtače, jekh đindo e Rromengo thaj e Egipćanongo, fije si kaj ćerdol katar e thanutne ja našaldine populacijako, naj ljen identifikacionune dokumentore.

Po fundo e realizimasko e angladikhje napengo(merengo) e Strategijače vaš lačharipe e pozitako e RRAE-nđe populacijako ane Crna Gora 2008-2012 ano resipe regulisimasko e statusesko e avralutnengo

e sajekhune thanardimasa ja hharrnevaktune bešimasa ane Crna Gora, e Thagarni e Crna Gorači, andar resorune ministrimata thaj institucije, a uzal ažutipe e maškarthemutne organizacijengo resla dičhune thaj merisarise rezultatore. Kana si ano phućepe thanutni rromani thaj egipćanonđi populacija, ano regulisipe e crnagoraće raštrimase reslile merisarimase rezultatore andar e institucije sistemose thaj ano kupaćeripe e bithagarune sektoreasa thaj maškarthemutne organizacijenca. Prekal trubuno si kaj pe kaja problematika vi ano avuno periodi bičhinadimasko te lundardol bućasa.

Irisardino juridikako statusi prekaltrubuno si vaš lokaluni integracija. E Thagarni ka ćerol po arakhvipe e kišlengo kaj sa e INĐ save manden te ačhen ane phuv resen juridikako statusi, fije andar o statusi e saiktune thanbešimasa ja dromal ćherisarindoj ano phandipe e „Strategijasa vaš trajuno agorisardipe e našaldengo thaj internune našalde đenengo ane Crna Gora uladune boldimasa pe umal Konik”.

Šajune si duj trajune agordisaripena e statusesese e internune našalde đenengo save musaj te aven temeljime po principio pire lačhemanglij-masko(pirećefesa), thaj goda:

- lokaluni integracija thaj
- lačhomanglo (pirećefesa) iripe

E lokalesi integracija ljel pe kan regulisipe e juridikane statusesko e Rromengo thaj Egipćanongo ane Crna Gora savo šajutnil pašipe sa e hakajenđe anglaldikhje pozitivune juridikane aktenca e Crna Goraće. Phararen e problemura mothodine ke RRAE populacijako save inđardon pe dokumentore andar e phuv avimasi, a phandine si:

- andipe(ikalipe) e dokumentengo vaš e đenenđe save si hramome ane matikane registre
- palaluno(pherduno; palavaktesko) registripe bijandimasko vi e barende vi e čavorrende

- palaluno(pherduno; palavaktesko) registripe ano registari e raštrarengo vaš e barende thaj čhavorrende

Sar ka ma te agordisavon kala thaj mijazutne problemore, e Thagarni Crna Gorači thaj e Thagarni e Republikači Kosovaci, telalhramosarde Ljindipekan katar o palaluno registripe e interno našalde denengo andar e Kosova, save bešen ane Crna Gora ane fundune registre thaj registari e raštrarengo e Republikako Kosovako savo ka ločarel nevljardipe mehanizmengo e kupačerimasko ano agordisaripe e statusune phućimatengo e internune našalde denengo andar e Kosova save bešen ane Crna Gora, ano kotor palalune registrimasko ane fundune registre (bijandende, nićahimase thaj muljende) thaj registari e raštrarengo e Republikako Kosovo.

Aktivitetore:

Te lundardol e akcijasa informimase katar e šajmata agordisarimase e statusune phućimatende e INĐ thaj čherutne thanutnende;

1. Te lundardol e akcijasa džapesko ane komune avimase ando ljipe pire dokumentengo trubune vaš regulisipe statusesko ane Crna Gora;
2. Čhupe sama e dukharde grupende save naj ljen šajipe te ikaljen e dokumentore trubune vaš telalindaripe manglipesko vaš ljipe e statutesko, uladune vaš đene uladune trubumasa thaj godolende save đuvdisaren telal o huduti ćorrimasko;
3. Te siđardonpe e aktivitetore po definisipe procedurako e palalune registrimasko ane matikune pustika e bijandende vaš e čhavorre bijande ane Crna Gora, avral sastimase institucije, ano phandipe e „Strategijasa vaš trajuno agordisaripe phućimasko e našaldengo thaj internune našalde denengo ane Crna Gora, uladune boldimasa pe umal Konik“;
4. Te ljindon napore(mere) pe identifikacija thaj ažutipe sa e denengo ano rreziko katar e apatridija;

5. Te miškosavolpe informativuni kampanja maškar e Roma thaj Egipćanore katar o vasnope pire dokumentengo thaj registripe e čhavorrengo ane matikune registre e bijande thaj matikune registre e raštrarende;
6. Anglaljisaripe bazako e generalijengo vaš e Rroma thaj Egipćanore, save siljen statusi e internune našalde denende, a na ljen ljil (certifikata) andar e matikuni pustik e bijandendi, certifikata katar o raštraripe thaj pasoši ando regulisipe statusesko ane Crna Gora;
7. Informisipe e anglalthouthnengo e lokalese administracijako katar e specifikune trubumata astardine e Strategijasa thaj arakhavdipe majbuta informacije thaj inćardipe ano pašipe e dokumentengo.

2. Sikavdipe (Sićope)

2.1 Anglalsikavnako (anglaškolako) edukipe thaj sikavdipe (sićope)

Istardipe e čhavorrengo e rromane thaj egipćanonde populacijako anglasikavnace edukimasa thaj sikavdimasa(sićopesa) indarol 13,81 % so si dujune majcarra (majzala) katar o istardipe e čhavorrengo pe raštrako niveli (26,65 %). Generalije katar o istardipe e čhavorrengo thaj e čhejengo mothol kaj si khanćik ano majbaro đindo istardine e čhejorra – 15,02 % ane relacija čhavorre – 12,69 %

Pe teritorija e Šorune forosi e Podgoricači ano thanbešipe Vrela Ribnička, si edukimasi jekhorri an savi đan numa e čhavorre rromende thaj egipćanonde populacijaće (čherutne thaj našalde andar e Kosova). E bijande (e dada thaj deja) čhavorrende save đan ane liparde edukimase jekhorra mukljarde si poćinimastar e hardimase hhapestar, a e hardimata detharinaće hhamase thaj užinaće araćhol korkorre e PASI „Đina Vrbica“. Ano kampo Konik pe Vrela Ribnička, kaj si thanardi e rromani thaj

egipćanonđi populacija našalde andar e Kosova, O Lolo Trušul e Crna Gorako organizil 2-3 sahatore ÷vесе psihosocialune bućarnuna vaš 160 ĉhavorre barimase 3-6 berša.

Phandune e artikulo 35 e Kanunesko katar o anglalsikavnako edukipe thaj sikavdipe (sićope), e hardimata hhamase e ĉhavorreñde bi bijandende phuripesko thaj ĉhavorreñde savende bijande si ljipeutne materialune arakhavipesko e familijako poćinol o maškaripe vaš socialuni bući pe kasi teritorija si o than bešipe e ĉhavoresko, ja e bijandengo.

2.2 Funduno sikavdipe (sićope) thaj edukipe

Funduno sikavdipe (sićope) thaj edukipe si udžilimo (obligime) vaš sa e ĉhavorre barimase katar e 6 ÷i e 15 berša ÷uvdimase. Ane sikavni (škola) registrinpe e ĉhavorre save ane kalendaresko berš an savo ljen te ÷an ane sikavni ka pheren 6 berša ÷uvdimase

O ÷indo e rromende thaj egipćanonde ĉhavorenngo ano funduno sikavdipe (sićope) barardol andar o berš ano berš. E generalije mothon kaj o ÷indo sajekh barola thaj kaj si pozitivuno trendo kana si ano phućipe funduno sikavdipe e rromane thaj egipćanonde ĉhavorenngo. Ane sikavnako 2001/02. beršesko ane fundune sikavna sasa 536; sikavnako 2002/03. 626; 2003/04. 1006; 2004/05. 1169; sikavnako 2005/06. 1195; 2010/11. 1582 sikamne/na e rromane thaj egipćanonde populacijako. Ane sikavnako 2011/2012 godo ÷indo si:

Thanutne perutne e Rromende thaj Egipćanonde	Andraluno tradipe e ÷enengo Rroma thaj Egipćanore (Kosovo)	E tradine ÷ene Rroma thaj Egipćanore (varekanutni SFRJ republike)
Saćidune	Saćidune	Saćidune
842	720	20

Uladuno inćardipe lunđarol JU FS „Božidar Vuković Podgorićanin” an savako pašipe arakhadol o Kamp Konik. Ane JU FS „Božidar Vuković Podgorićanin ane matikuni sikavni arakhadol 560 sikamne/na e rromane thaj egipćanonde populacijako, a po than e klasa po Kampo Konik arakhadol 237 sikamne/na e rromane thaj egipćanonde populacijako. O Ministripe sikavdipesko thaj sportesko thaj o Zavod vaš sikavnipe (školipe), ano kupaćeripe e Pedagogikane maškarimasa e Crna Gorako thaj Univerzitetesa e Crna Gorako – E Filozofesko Fakulteti ano Nikšić, an kaj sikavni (škola) ćerol po laćharipe e suksesesko e sikamnengo/nango, ciknjaripe e ćhibaće barijerako, inćardipe thaj ažitipe ano nakhavdipe socialune gatimatengo thaj ÷anipesko, sar vi lunđaripe inćarimasko ano bararipe majbare nivelesko e paćajmasko thaj ćajljardimasko. O Zavodo vaš sikavnipe dikhljarol nakhavdipe udžilimasko e direktoresko e sikavnako thaj sikamnengo/nango andar e thanuni klasa e FS „B. Vuković Podgorićanin”. E studentore volontera si ulavde pe klase thaj ćerdo si khetano plano katar e bući volonterendi, sikamnengo/nango thaj pedagogosko e sikavnako (školako).

Ane nakhljune pand sikavnaće (školaće) berša sa e sikamne thaj e sikamna e rromane thaj egipćanonde populacijako ljije pustika(3), e sikavne nakhlje bute seminara(4), o pherduno sićipe ćerdilo rindune. Ano phandipe programesko e Rromane sikavdimase inicijative e sikavnango (školengo) ćerda o pherdipe programesko vaš 1 ciklusi (I, II thaj o III klasa) andar e Crnagoraće ćhibako thaj pustikutnimasko, naturako thaj amalipesko thaj muzikaće kulturako sainćarimatenca andar o rromano pustikutnipe, istorija, tradicija thaj muzikaći kultura(5).

Katar e sikavnako(školako) 2008/09 berš o Ministripe sikavdipesko thaj sportesko ano kupaćeripe e Lolje Trušulesa e Crna Gorako realizil aktivitetore ano resipe eliminisarimasko e segregacijako ano sikavdipe e Rromane populacijako andar o Kampi Konik. O Ministripe sikavdipesko

thaj sportesko aračhol(ulavol) bipočinimase pustika thaj inđaripe di e forose sikavna akalije čhavorrende.

Napal, si majbut projektore ano ramo save sesa ja vađe angažinpe e rromane asistentore ane fundune sikavna:

- O Programi „Rromani sikavdipesi inicijativa ane Crna Gora” realizime ano periodi januari 2006 – decembari 2008. berš, savo si inčardo katar e rig e Rromane sikavdipese fondosko (REF).
- „Inčardipe e RRAE populacijako ane kampore Konik savo realizil o Lolo Trušul e Crna Gorako.

Sa e čhavorre di o pherde dešpand berša trubul te aven istardine fundune sikavdipesa. Problemi ano kontinuiteto sikavdipesko(školujimasko) čhutol sama ke čhavorre e rromane thaj egipčanonđe populacijako. Goda va, sikavipe mekljimasko e rindone sikavdipesko (školujimasko), inkljol, majbut, andar e socio-ekonomikane thaj kulturologikane motivore. Kana vačardolpe katar e čhejorra (rakljorra), e rodiminata e bithagarune organizacijengo mothon kaj o šoruno motivo so činade sikavdipesa (školujimsa), goda so e bijande (e dada e deja) Rroma thaj Egipčanore majcarra(majzala) si dogrime po sikavdipe(sičope) e čhejorrango, sar ka ma aračhen ano čher e terne phraljen thaj phejen, rano zorasa dindipe e čhejorrango thaj inčardipe negativune aspektore tradicijače thaj geja majdur.

Kana e sikavni(škola) konstatil kaj o sikamno maj ni avol ane sikavni (škola) thaj naj ano šajipe te čerol kontakti e bijandena (dadesa thaj dasa), voj katar goda džangljaro o Sekretarijati vaš buhljuno agorimasko baroderipe thaj amalikano čeripe thaj kompetentune inspekcijače organore. An sarsavo suro, majtrubune si te buljon ljindinekan procedure thaj te definisilpe obligacija, sar ka ma e informacija katar o eventualuno mukljipe e sikavnimasko (školujimasko) ljindola dogrivaktune thaj ano phandipe godolesa kanunine te reagilpe.

2.3. Maškarunosikavnako(školako) sikavdipe thaj edukipe

E sikamne e rromane thaj egipčanonđe populacijako registrinpe ane maškarune sikavna an save o sičipe inčardol pe crnogorikani thaj avera čhiba ano sevipeno trubujipe ane butune sura po principi afirmativune akcijengo. Vaš e registrime sikamne ane maškarune sikavna (škole) akale populacijako o Ministripe sikavdipesko (sičopesko) thaj sportesko ano kupačeripe e Ministripesa bučako thaj socialune phurimasko ulavol bipočinimase pustika, a stipendije o Ministripe vaš manuškane thaj minoritende hakaja.

Ano sikavnako(školako) 2011/2012 o đindo e registrime maškarune sikamnengo sa 72.

2.4. E ačhune(avera) nivelore sikavdipese thaj edukimase

Lindoj pe aktivitetore e averčhande akterengo, palune berša si samaline barardo vi o đindo perutnengo e rromane thaj egipčanonđe populacijako save lundaren sičope (školujipe) pe učesikavdimase (učesičopese) institucije. Akana, pe fakultetore ane Crna Gora studiril ohhto studentore perutne e rromane thaj egipčanonđe populacijako. Duj studentore si pe Juridikako fakulteto (buhljuno dogripe thaj dogripe arakhavimasko thaj kriminalistika), duj studentore si po Fakulteto e politikane džanimasko (dogripe socialuni buči thaj dogripe diplomatija), trin studentore si pe Filozofijako fakulteti ano Nikšić (dogripe psihologija, dogripe anglalsikavnako(anglalškolako) edukipe thaj sikavdipe(sičope) thaj dogripe pedagogija) thaj jekh studento si po Fakulteto vaš fizikuno edukipe thaj sporti (dogripe sportesko žurnalipe). Sa e studentore ljen stipendije andar e raštrako budžeti.

E bare šajin te resen sikavdipe (sičope) pe putarune vasnune sikavdipese programore funduno, maškaruno buhljuno thaj profesionaluno sikavdipe, sar vi pe programore sikavdipese (sičopese) e barengo

ano phandipe e Kanunesa ano sikavdipe (sićope) e barengo. E bare nakhljutne e sikavdipese mukljardon katar e hardimata vaš resipe fundune sikavdipesko (sićipesko) sar vi vaš resipe anglune kvalifikacijako.

O Programi funkcionalune hramomasko thaj đilabimasko thaj Programi fundune sikavnako (školako) vaš barende realizin e fundune škole thaj e organizatora sikavdipese e barende save siljen licenca vaš bućaće meklji katar o Ministripe sikavdipesko thaj sportesko.

O Maškaripe vaš profesionaluno sikavdipe po rodipe e Zavodosko vaš bućardipe ćerda standardore profesijaće thaj programore sićimase vaš trubupe nesave projektengo. O Maškaripe, geja, po rodipe e Fondacijako vaš stipendiri e Rromengo (programi savo finansiril COSV) thaj Lolje trušesko e Crna Gorako (programi savo finansiril e Evropaći komisija thaj Danskako Lolo trušul), ćerol standardore, programore, dikhljarol e realizacija programendi thaj vaš nakhljutne ljende programengo e elementarune funkcionalune hramomasko thaj đilabimasko e Phućutne maškarimasa organizil agorisardo phućutno. Geja, realizilpe o projekti „Paso po paso – PARUVIPE”, inćardo katar e rig e UNESCO-si. Resipe si kaj andar e bućarnuna e bijandena(dadencia thaj dejenca) zurardol ljindiqpekan esencijalune motivengo e bijandipesko thaj khetane rolako e bijandende ano procesi vazdimasko thaj edukimasko e ćhavorrengo, bararipe avune kvalitetune relacijako o bijanduno-o ćhavorro, bararipe sićimasko e konstruktivune komunikacijako ano resipe adekvatune agordisarimasko e problemune situacijengo thaj aver.

Akanaće si o projekto „Inćardipe pherde procesose e socijalune inkluzijako” savo si propozime andar e programore IPA 2010. Buhljuno resipe e projektosko si kaj andar e kandimate socijalnune phurimasko thaj andar o sistemi sikavdipesko lundarol phandipe e dukharde, socijalune avralćhudine grupe. Telalresimata e projektese inćardonpe po gatipe thanorra vaš registripe e RRE ćhavorrunde ane funduni sikavni (škola),

aćhavdipe mekljimasko e sikavnako(školako), identifikipe organizacione vastušengo thaj kapaciteti vaš alope RRE asistengo: e ćhanda arakhavdimase finansijaće inćardimasko; selekcionune kriterijumore thaj procesi; hramosaripe e bućako.

O Ministripe sikavdipese thaj sportese inćarol e aktivitetore e bithagarutne sektoreško save siljen vaš resipe standardizacija thaj kodifikacija e rromane ćhibaći. Resipe si kaj majanglal te standardizilpe thaj kodifikilpe e rromani ćhib sar ka ma ljel e forma pustikutne ćhibaći thaj te gatisavol trubuno profesionaluno kadri vaš realizipe e sićimasko, pala soste ka ma e rromani ćhib ćhutola ano sikavdimasko sistemi.

E aktivitetore:

1. Te lundardol sa e ćhavorrunde RRE populacijako (uladune fokusesa pe ćhejorra), pe principore desegregacijaće, andar e familije save arakhadon ane situacija socijalune trubujimasi bipoćinimasko registripe, thanbešipe thaj hhape ane anglalsikavnaće (anglalškolaće) institucije;
2. Te barardol thaj trubujisavol(ćhutol) hharno programi e gatimasko vaš džape ane funduni sikavni e ćhavorrengo barimase katar e 5 đı e 6 berša sar vi specijalizime programi psihosocijalune inćarimasko; te sikavdol o kadari;
3. Te ćerdol e baza generalijendi savi ka phandol e generalije katar o registripe, sar vi o đindo e ćhavorrengo avral edukipesko thaj sikavdipesko sistemi;
4. Te buhljardol o mehanizmi identifikimasko e ćhavorrengo, avral o sistemi edukipesko thaj sikavdipesko resimasa te phangljion ano sikavnako (školako) sistemi;
5. Te buhljardol e kontinuirime dikhljaripesko e džapese sićopesko (rindune raportiripe e sikavnango(školengo), formulari vaš dikhljaripe, detektipe sikavnango(školengo) an save si majbaro

- drop-out, ljindunekan definisipe rolako e Zavodosko vaš sikavnipe(školipe) phuroderikano-instruktivuno inčardipe, dikhljaripe bućako e sikavnango(školengo), profesionalune sevipengo thaj aver.); Akcenti te thodol po mehanizmi dikhljarimasko e sikavnimasko (školujimasko) čhejorrango RRE populacijako thaj phandine godolesa permanentune te kontrolisilpe o kvaliteti e reslje đanipesko;
6. Te nakhavdol pherdimasko sićope vaš nakhavdipe čhibenđe barijerengo, čeripe e čherese čerimatengo, anglaljisaripe e sikavnaće (školaće) resimasko fundome pe principore individualizimase;
  7. Te buhljardol inčardipe ano sićope katar e rig asistentonenđi thaj studentonenđi volontera; te diferencirilpe e rola rromane asistentonenđi thaj medijatorenđi;
  8. Organizipe adekvatnune psihosocijalune inčardimasko vaš sikamna e RRE populacijaće, uladune fokusesa pe čhejorra;
  9. Te čerdolpe bući e bijandenca (dadenca thaj dejenca) po zuraripe motivacijako vaš lundaripe sikavnipesko (školujimasko) ljende čhavorrengo, ulavdune buhljarimasa po sikavdipe (sićope) čhejorrengo, phandindoj adekvatuno sićope vaš bijandende(dadende thaj dejende) čhavorrenđe e RRE populacijako te ažutilpe vaš vaćaripe e sevune čhibako; Te organizinpe informativune bućarnuna katar e kanunesi obligacia agorimasko e fundune sikavdipesko (sićopesko);
  10. Te gatisavon e forose sikavna (škole) vaš istaripe e čhavorrengo katar o Kampi Konik e RRE populacijako ano resipe ciknjarimasko e segregacijako thaj te lundardol o sikavipe sikavnengo (individualizime sićope; aćhavipe zoripesko, kupaćeripe e bijandenca(dadenca thaj dejenca), rromani istorija, avipe (vica), tradicija, adetore...(siklape);
  11. Te nakhavdol o programi profesionalune orijentacijako (fokusesa pe čhejorra) thaj bićhinadune te pinđardon vi e bijande (dada thaj deja);
  12. Bićhinadino sikavdipe (sićope) e perutnenđe e RRE populacijako interesime vaš bući ane edukimase-sićopese institucije, uzal arakhavipe trubune stipendijengo vaš e RRE maškarunesikamnende thaj studentenđe, akcentosa po stimulipe e čhejengo, uzal ažutipe „afirmativune akcijengo” paša bućardipe;
  13. Te barardol o đindo e phandine đenengo ane programore sikavdipesko (sićopesko) thaj sikavipe (gatipe) e barengo e akcentosa po barabaruno ljipe e đuvljeđejenjo: programore funkcionalune hramomasko thaj đilabimasko (drabarimasko); programore vaš resipe anglune kvalifikacijako vaš profesija; certifikome programore e sikavdipese(sićopese) thaj sikavipe, vaš profesije save roden po trgo bućako, a save ćajljaren trubumate thaj interesipe perutnenđe e RRE populacijako; programore sikavdipese (sićopese) vaš pinđarde bućidindutnese; motivacionune stipendije thaj pherdune saićarimate palo profesionaluno sikavipe (misalese bipoćinimasko tradimasko sićipe, thaj miaz.);
  14. Te vazdolpe o niveli mincomasko e putarune gindipesko katar o prekaltrubupe thaj samalino phandipe e čhavorrengo e RRE populacijako ano edukativuno-sikavdino sistemi; te ljindon pozitivune misala e afirmime thaj angljisarutne, ućesikavune perutne e RRE populacijako sar misal vaš motivipe thaj integripe e bijandengo thaj e čhavorrengo.

3. Bučardipe thaj e hakaja andar e bučako uđiljimo phandipe

E politika bučardimasi ane Crna Gora definisilpe Nacionalune Strategijasa bučardimasi thaj manušenđe resursengo, savasa anglaldichol maripe opipe lunđevaktese bibučardimasko, andar e napore (mere) aktivune politikako e bučardimasi, dandindoj pe grupe save phare aračhen bučardipe. E nacionaluni strategija bučardimasi thaj bararipe e manušenđe resursengo vaš periodi 2012-2015. berš, andi si ano decembro 2011. beršesko.

Ano phandipe e Kanunesa katar o bučardipe thaj realizipe hakajengo andar o siguripe katar o bibučardipe e inđarutne khajekhune bučengo bučardimase si o Zavodo vaš bučardipe e Crna Gorako thaj e agencija vaš bučardipe, save ćeren e buća telal e kišle dikhlarde gode kanunesa. Funduni

bući e Zavodesi vaš bučardipe si lunđaripe ažutimasko e bibučarde đenende, andar maškaripe ano bučardipe thaj bućaće angažimase, profesionaluno phurederipe thaj informisipe e bućidnutnesko thaj e bibučarde đenengo katar e šajimata bučardimase, inđaripe e dikhlarde evidencijende andar umal bučardimasi, arakhadipe hakajengo andar o siguripe vaš suro bibučardimasko, nakhavdipe ačhune napongo (merengo) aktivune politikako e bučardimasi (sikavdipe (sićope) thaj sikavipe e barengo, putarune buća, inčardipe korkorobučardimase, subvencioniripe bučardimasko, thaj gja majdur).

Funduno semnope e amalikane-ekonomikaće pozitako e perutnengo e rromane thaj egipčanonde populacijako ane Crna Gora si cikno stadio e ekonomikane aktivitetongo thaj ućo bibučardipe. E Rromani thaj egipčanonđi populacija si šorune ačhavdini andar e formalune forme bučardimase, đikaj o majbaro đindo e đenengo ljel pe gode profesijenca

an save ni rodolpe profesionaluno đanipe. Baro đindo si bučardo ane prahhalji ekonomija, šorune po ćidipe ćhudimatengo vaš reciklaža. Godolese, e rromani thaj egipčanonđi populacija perel e kategorijaće đenendi zuralje ćhinade šajimatenca bučardimase, cikne konkurencijasa thaj mobilimasa po trgo bučako.

Najstalipe sikavdipesko (sićopesko) thaj sikavdimase šajimatengo anglalthol jekh katar o majbaro pharipe an suro bučardimasko e rromane thaj egipčanonde populacijako. E ačhune sure save kaja populacija anen ane bilači pozita, suroj dindoj po trgo e bučako thaj ačhavipe bučardimasko, si: najstalipe e pire lilengo (so si anglalkišlo vaš ljipe kandinengo ane umalina bučardimase); phari ekonomikani thaj socijaluni situacija, ando save naj ano šajipe te ačhen pe goda majlunde programore sikavimase thaj sikavdipese; diskriminacija thaj naačhipe pe goda katar e rig narromendi thaj dinutnebučende; đuvdipe ano bisigurime thaj nastandardizime thanbešimata; najstaljipe garancijako ano dićhipe bimiškomatende thaj žirantore vaš vazdipe kreditesko; ćišlo informisipe; negativune aspektore pire tradicijako; nasipe pačajmasko ane institucije sistemose; najstalipe kadronengo vaš edukacija perutnende akale populacijaće; socijaluni izolacija thaj najstaljipe socijalune sićimate, thaj geja majdur.

Maškarune, ano berš, pe evidencija e Zavodosi arakhadol trujal 1000 đene, save mothodon (deklarisinpe) sar perutne e rromane thaj egipčanonde populacijako. Ljipe e đuvljeđejengo si trujal 40 %. Ano saćiduno registripe e bibučardimasko kaja populacija ljel ljipe 3-4 %. Pale, naj precizune generalije katar o registripe bibučardimasko akale populacijako, godolese kaj instrukcijenca katar e evidencije ane umalin bibučardimasi thaj bučardimasi naj anglaldikhlo evidentiripe generalijengo katar o etnikano perutnipe e đenengo save roden bučardipe. Bi godoljesko, fakto si kaj majbaro đindo e perutnengo akalje populacijako ni ašudarol

ažutipe ano bučardipe, uzal maškarišaripe e Zavodosko vaš bučardipe, ta kaj iklijpe roden dromal angažimasko ane prahhalji ekonomija, anglalthol pherduno motivo najstalimasko e precizune generalijengo katar o registrime bibučardipe.

Prekal 90 % registrime perutne e rromane thaj egipčanonđe populacijako čeren e đene bi profesijako thaj profesionalune gatimasko. Von, čaće, majlunde ašudaren po bučardipe. Majcikno đindo akalje populacijako bučardolpe pe sezonaće buča ano čeripe čerengo, umalinekonomija thaj turizmi thaj andar e programore putarune bučende, kaj fundosaren bučako uđilime phandipe po čhinado vakti.

E programore aktivune politikako e bučardimasko, save realizil o Zavodo vaš bučardipe, gatisarde si sistematikune ciknjarimase e bibučardimasko phare bučardimase đenende. Pe umalin bučardimasi e đenendi e rromane thaj egipčanonđe populacijako o Zavodo bararol partnerimata e organizacijenca e civilune amalipesko thaj bućidinutnenca.

E rezultatore phandimase e Rromende thaj egipčanoneđe ane napore(mere) aktivune politikaće e bučardimase, ano nakhljuno periodi, si zurardimase thaj mothon kaj si sa majbaro interesipe vaš anglaljisaripe điakanutne statusesko thaj phandipe ane programore save lundardon ljende, prekal o Zavodo. Goda so čerol o Zavodo thaj ljese partnera pe umalin e sikavdimasi (sićomasi) thaj profesionalune sikavdimasko tandarol kaj si diskriminacija po trgo e bučako, ano gnd bučardimasko e Rromengo thaj Egipčanongo palo agorisaripe e programengo e sikavdipese thaj profesionalune sikavimase.

Sabuhljune resimata e Strategijaće ane umalin e bučardimasi si baripe ljipesko e perutnende rromane thaj egipčanonđe populacijako ane napora(mere) aktivune politikaće e bučardimase, uzal barabaruno phandipe e đuvljeđejeengo; anglaljisaripe šajimatengo vaš kvalitetnuno bučardipe; baripe skalako e bučardimasko thaj inčaripe gasave trendesko;

anglaljisaripe kupačerimasko maškar e socijalune partnera thaj civiluno amalipe; ciknjaripe diskriminacijako po trgo e bučako.

Andar arakhavipe kvalitetnune sikavdipesko thaj sikavimasko vaš e Rromende thaj Egipčanonđe, sar aktivune napore(mere) bučardimase, ka vazdolpe o niveli ljende bučardimasko thaj generisil potencijali vaš čeripe pire therdimasko, so ka avol anglimasi funda vaš bararipe socijalune ekonomijako, mukljaripe katar o čorripe thaj arakhavipe pherdejuridikune đenipesko ano amalipe.

E aktivitetore:

1. Organizipe e informacione kampanjako katar e hakaja thaj udžilimata (obligacie) e rromende thaj e egipčanonđe populacijako ane umalin e bučardimasi, uladune akcentosa po informisipe e đuvljeđejeengo (aktivuno ljipe e Rromane phurederimasko(konsilesko), e rromane BTO thaj lidera);
2. Motivisipe e Rromengo thaj e Egipčanongo vaš aktivuno rodipe e bučako thaj phandipe ane napore (mere) aktivune politikaće bučardimase, andar o phandipe ane informativune vačarimata vaš nevemothode đene thaj informacionomotivacione seminara; promovisipe nakhljutnengo e programesko ane lokaluni khetani;
3. Arakhavipe kursengo e čhibaće vaš Rromende thaj Egipčanonđe save ni vačaren e crnogorendi čhib, uladune vaš e đuvljeđeja;
4. Organizipe e programengo save phanden vi funkcionaluno hramope thaj đilabipe (drabaripe) thaj sa dićhimata sikavdipese;
5. Organizipe e programengo vaš resipe anglune kvalifikacijako vaš profesija, vaš so majbaro đindo e đenengo save najljen profesionaluno gatipe;
6. Organizipe sertifikime programongo e sikavdipese thaj sikavimase, vaš profesije save si rodine po trgo e bučako, a save čajljaren e

- trubumata thaj interesipe e perutnengo e rromane thaj egipcánonđe populacijako thaj siljen phandipe e avune šajimatenca vaš bučardipe;
7. Organizipe programengo e sikavdipese thaj sikavimase vaš pindarde bučidnutnese;
  8. Andrisaripe e motivacione stipendijengo thaj pherdune sainčarimatengo pala profesionaluno sikavipe(bipočinimasko tradimasko sikavipe, thaj miaz.)
  9. Phandipe e Rromengo thaj e Egipcánongo ane programore putarune bučende thaj sezonako bučardipe, e uladune akcentosa po arakhavdipe barabarune ljipesko e đvljeđejeengo;
  10. Phandipe e Rromengo thaj Egipcánongo ane programore čerimase e čherende (stanonende) vaš e rromende khetanače;
  11. Iniciripe čerimasko neve standardengo e profesijače – medijatori e socijalune inkluzijako thaj rromano asistenti thaj organizipe programengo e sikavimase vaš jekhune;
  12. Angažipe e medijatorengo e socijalune inkluzijako thaj e rromende asistentengo e lače pindarimasa e rromane thaj avera čhiba ano sevuno trubujipe, lokalele sura, bararde sikavimasa thaj resune kvalifikacijenca, andar e projektune aktivitetore thaj programi e putarune bučengo;
  13. Iniciripe uladune programesko e bučardimasko e perutna e rromane thaj egipcánonđe populacijako vaš buči čhere;
  14. Inčardipe bararimasko e bijandunače (familijače) biznisesko;
  15. Inčardipe arakhajmase thaj bararimase e tradicionalune zanatonende e rromane khetanende (andar o baripe bičidnutnengo(zadrugengo) thaj ulavdipe e grantonengo);
  16. Formiripe e uladune fondosko vaš kreditiripe firmengo thaj korkorrobučardimasko e đenengo e rromane nacionalitetese pe majtelune kišle katar e trgose (bikamatače kreditore, kreditore e but tele kamatenca, kreditore e lunde vaktese počinimase, thaj miaz.);
  17. Legalizipe e sipese bučarimasko andar e sfera e prahhalje ekonomijače, andar o andrisaripe uladune bučače thaj porezese ločarimata;
  18. Čačavdipe e kvotengo po principi afirmativune akcijako vaš varsave buča e Rromende thaj Egipcánonđe;
  19. Nakhavdipe rodimatengo katar e skala diskriminacijako thaj mobingo perutnende/nande e rromane thaj egipcánonđe populacijako an suro bučardimasko thaj ano nakhavdipe trajimasko e bučače maškaruđilimasko;
  20. Nakhavdipe e informacionune kampanjako ke bučidnutne vaš nakhavdipe stereotipengo thaj anglakrisimatengo paša o bučardipe e rromane thaj egipcánonđe populacijako;
  21. Stimulisipe e bučidnutnen vaš bučardipe e perutnen e RRE populacijako, andar o sistemi bučače thaj porezese ločarimata thaj subvencije vaš e Rromande thaj Egipcánonđe anglalipeutne thaj bučidnutne save bučaren e bučarnen e rromane thaj egipcánonđe nacionalitetese;
  22. Aktivuno bučardipe e perutnengo e rromane thaj egipcánonđe populacijako ano putaruno sektori;
  23. Iniciripe čerimasko e kanunikane regulativako vaš bararipe socijalune ekonomijako;
  24. Pherduno bararipe e đangljimasko thaj sikavimasko BTO sektoreško thaj ljende anglalmothoutnengo ane akhardine trupore vaš buča monitoringose procesesko e inkluzijako thaj putarune prezentirimasko, ano resipe majlače čerutnimasko thaj realizipe nacionalune thaj lokalune politikengo mamuj e Rroma thaj Egipcánore;

25. Zuraripe e socijalune partnerimasko – phandipe thaj phandimata e sipese(akanutne) institucije thaj lokalese khetana;
26. Zuraripe koordinacijako thaj partnerengo maškar e maškarimata vaš socijaluni bući, biro e bućako, e rromane BTO thaj lidera, Rromane phurederimasko (konsilesko) thaj e maškarthemutne organizacije, ano konteksto gatimasko thaj implementiripe e projektesko savo finansiril e EU ano socijaluno sektori;

4. Sastipe thaj sastimasko arakhavipe

Ano sastarimasko sistemi ni inčardon(čerdon) e evidencije save si bazirime pe etikani, nacionaluni ja khajekh aver perutnimasi e trubutnese sastarimase arakhavipesko. Pale, indirektnune, dičhindoja ane kategorija „počinutnesi e kontributengo” thaj „piripe siguritnesko” šaj te avolge di ke generalije vaj li e perutne e rromane thaj egipcānonde populacijako ljen kandimata ano sastarimasko sistemi e Crna Gorako.

Dičhimasa ane đivesune evidencije e bućaće e alosarde doktorengo (sastarutnengo), ane maškarimata thaj jekhorra vaš inčardipe si evidentno kaj e perutne e rromane thaj e egipcānonde populacijako (save siljen statusi andraluno tradipe e đenengo ja našalde đenengo ja đene save roden azili ja uladuno arakhavipe) ljen kandimata save ljen vi e ačhune trubutne e sastarimase arakhavipesko.

Reformasa sistemose sastarimasko andruno si alosardo doktori prekal savo e sigurime realizin primaruno sastarimasko arakhavipe thaj savo ljenđe lundarol bičhaldipe vi pe sekundaruno thaj tercijaruno niveli e sastarimase arakhavimasko.

O Kanuni katar o sastarimasko siguripe arakhla kaj e socijalune rrezikime kategorije, e bibučarde, e čhavorre di e funduni sikavni (škola), a

te školujisajlje đikaj agorisaren o maškaruno thaj učo sikavipe, e đuvljeđeja ano khamnipe thaj berš ðive palo bijandipe, e majphure katar e 65 berša thaj e nasvalje katar e savetane nasvaljimata, ni ljen ljipe ane hardimata e sastarimase (siljen bipočinimasko sastarimasko arakhavipe). E Činavduni (Uredba) katar o čhand e realizimasko e sastarimase arakhavipesko e avralutnengo e perutnen e rromane thaj egipcānonde populacijako jekhutnisarda(barabarisarda) ane hakaja pe sastarimasko arakhavipe e sigurimatenca (pe save inđarolge o kanuni katar o sastarimasko siguripe). Akana naj normativuno pharipe(ačhavipe) kaj o perutno e rromane thaj egipcānonde populacijako savo naj lje dokumentore (pesko lil (lična karta), pasošī ja aver khajekh identifikimasko dokumenti, lil(certifikata) andar e pustik bijandendi, jekhuno matikano đindo) realizil hakaj po sastarimasko arakhavipe, sar ano baripe geja vi po saičaripe kandimase sar vi rindune sigurutne. E sura e đenende save arakhadon pharimasa ano realizipe e hakajengo po sastarimasko arakhavipe ka aven jekh po jekh agorisarde ano kupačeripe e UNHCR-esa thaj DEU.

Ano periodi katar o fundope e Kamposko I thaj e Kamposko II ane Podgorica si buhljardi ambulanta vaš barende thaj e ambulanta vaš čhavorrende, an savi duj sahata ano ðive čeren e doktora (sastarutne) vaš barende thaj čhavorrende (angleder e ambulanta čerola 2 sahata angle thaj 2 sahata palo upaš o ðive). Ano periodo avral e bućaće vaktesko e ljiparde ambulante e sastarimasko arakhavipe e perutne e rromane thaj egipcānonde populacijako šajin te realizin ane ambulante e čher sastimase Podgorica (pe sa lokacije, a majpašuni lokacija si sastarimasko objekti Konik).

E perutna e rromane thaj egipcānonde populacijako vaš kandina reproduktivune thaj seksualune sastimasko šajin te mothodon e alosarde ginekologende ane čhera sastimase, a o bijandipe šajin te realizin an sarsavo bijandimasko than ane Crna Gora.

Vakcinipe e çhavorrengo e perutnengo rromane thaj egipcãnonde populacijako, save najljen piro alosardo pedijatri thaj save ni ðan ane sikavni (škola) nakhavdolpe ane thana bešimase an save si arakhade kolektivune thanarimata e perutnengo akale populacijako. O Instituti vaš putaruno sastipe organizil hharnevtune kampanje e vakcinacija e rromane thaj egipcãnonde çhavorrende po Koniko, so rezultiril uçe procentosa uçarimase (vaš nesave nasvalimata vi ði 98 %).

But vasno kotor e aktivitetesko ano resipe informimasko e Rromengo thaj Egipcãnongo ano phandipe sistemaso e sastarimase arakhavimasko si džangljaripe katar o mandaibe thaj angljimata trubumase e kandimase maškarimatengo thaj inçardipe ane sastarimase institucije, an save nakhavdol e prevencija, arakhavipe thaj angljisaripe e sastimasko. Ano resipe arakhajmasko e dejako thaj e çhavorresko, si trubupe vaš medijatora save ka, ano direktuno kontakto akalje ðenenca, ka nakhavol e trubune informacije katar o mandaibe thaj angljaljisaripe e reproduktivune sastimasko, pe vaš ljende lindino kan thaj trubuno çhand.

Aktivitetore:

1. Te sikavdol (çaçavdol) o sastarimasko statusi e Rromengo thaj Egipcãnongo po fundo sikavimatengo relativune sastimase mothoutnengo, sar ka ma definisinpe e specifikune napore(mere) e sastarimase arakhavimasko akale dukhade kategorijako;
2. Te arakhadol sajektuno monitoringo e sastarimase thanesko thaj sastarimase trubumasko e Rromengo thaj Egipcãnongo;
3. Te barardol resljipe thaj pašardipe e sastarimase arakhavimasko katar e sa aspekto – teritorijalune, kultorologikane thaj ekonomikane resljimasko;
4. Te zurardon thaj dogrisavon e perutne e rromane thaj egipcãnonde populacijako te alosaren pire doktoore (sastarutne) (sa godola save

siljen agordino statusi ane Crna Gora: e raštrara Crna Goraçe ja e avralutne hharnevtune thaj trajune than bešimasa);

5. E perutnende e rromende thaj egipcãnonde populacijako save najljen agordime statusi, e sastarimasko arakhavipe te arakhadol ano phandipe e Çhinadunasa(Uredbasa) katar o çhand realizimasko e hakajengo e tradine ðenengo andar e varekanutne jugoslavijaçe republike thaj andraluno tradipe e ðenengo katar e Kosova save bešen ane Crna Gora;
6. Te telalhramonpe e ljindipekana katar o kupaçeripe e BTO save ljenpe phuçimatenca sastimase e Rromengo thaj Egipcãnongo ano gnd lundarimasko ekspertune, çaçune thaj specifikune informacije thaj adekvatnune intervencije;
7. Te edukinpe e perutne Rroma thaj e Egipcãnore katar e hakaja pe sastarimasko arakhavipe, katar o çhand realizimasko e hakajengo sar vi sastarimase buçarne save ljende trubun te araçhen realizipe hakajengo pe sastarimasko arakhavipe;
8. Te arakhadon adekvatnune napore (mere) edukacijaçe vaš sastarimase buçarne ando specifiko akalje populacionune grupako;

5. Socijaluno thaj çhavorrengo arakhavipe

Ano sistemi socijalune thaj çhavorrende arakhavimasko ni inçardol e evidencija savi si fundome pe etnikani, nacionalnuni ja khajekh aver peripe trubutnengo(inçardutnengo) e socijalnune arakhavimasko.

Lindo pe angleder mothodino problemi najstalipe e pire dokumentengo, a korkorro godolesa thaj bišajipe pašimasko e savetane hakajende, but cikno ðindo e rromane thaj egipcãnonde familijengo ljel materijaluno arakhavipe e familijako, çhavorrengo pherdipe thaj aver

socijalune beneficije save realizinpe po fundo e kanunese agordimase andar kaja umalin.

Funduno resipe e Strategijako an kaja umal si ločaripe pašimasko e rromane thaj egipčanonđe populacijače ano sistemi socijalune thaj čhavorrende arakhvimasko. Kava ka reselpe čhinavune(ande) aktivitetenca ano avuno štareberšengo periodi.

Aktivitetore:

1. Lačhardipe resimasko thaj kvalitetune kandine e maškariमतengo vaš socijaluni bući;
2. Organizipe e informativune kampanjako ane rromane thaj egipčanonđe thanbešimata katar e hakaja thaj čhand realizimasko e socijalune thaj čhavorrende arakhvimasko;
3. Angažipe e rromane medijatorengo vaš trubupe e profesionalune timengo ane maškariमतata vaš socijaluni bući thaj avera institucije e socijalune arakhvimasko;
4. Uladune programenca thaj aktivitetenca te lundardol arakhvipe e denenđe e uladune trubujimasa e rromane thaj egipčanonđe populacijako;
5. Formiripe e mobilnune timonengo čerde katar e anglalthoutne/na e maškariमतenđe vaš socijaluni bući, e rromane medijatorencenca, anglalthoutne/na e rromane thaj egipčanonđe BTO, anglalthoutne/na e čherenđe sastimase, anglalthoutne/na Direkcijako e policijako vaš lundaripe servisesko e socijalune inčardimasko;
6. Ljindipe upraldičhimasko thaj grižako upral e čhavorre save čhinaven rinduno sikavnipe (školujipe), e akcentosa pe čhejorra (rakljorra);

7. Preventipe e carraberšenđe thaj zorasa/vačardine prandomatengo andar e bući multi-disciplinarune timonengo paše maškariमतata vaš socijaluni bući thaj angljisaripe kupačerimasko e sikavnače (školače) institucijenca;
8. Te andol nevo Kanuni katar o socijaluno thaj čhavorrengo arakhvipe thaj avera telalkanunese aktore;

6. Zoripe upral e đuvljeđeja thaj zoripe ane bijanduni(familija)

Zoripe ane bijanduni (familija) si specifikuni forma bijano funduno zoripe savo rrezikil realizipe e fundune manuškane hakaja thaj mukljimata e đuvljeđejenje.

Vi kaj e Crna Gora angljsarol e politika bazirime pe principore nadiskriminacijače thaj pačivalipe e manušenđe hakajengo, o akanutno normativuno thaj institucionaluno ramo vađe sajekh ni garantin efektivune mehanizmore arakhvimase katar o zoripe upral e đuvljeđeja save aračhen jekhuno arakhvipe e perutnenđe e rromane thaj egipčanonđe populacijako ano phandipe e andine maškarthemutne standardenca. Sar šajune motivore anglapinđarenpe: najstalipe e sistematikane agordipena ane umalin e familijače arakhvimasko, najstalipe ječhemose rindore thaj procedure ano čerdipe e viktimenca zoripese, nasode trubul baripe e kupačerimasko thaj koordinipe maškar e kompetentune institucije, nasode trubul arlisaripe e relevantune generalijengo. Bi godolesko, e praksa sistematikune čidimasko thaj analizirimasko e generalijengo katar o zoripe ane familija thaj zoripe upral e đuvljeđeja ano ramo e rromenđe thaj egipčanonđe populacijako naj sode trubul barardi. Phandino godolesa, naj šajino precizuno thaj dokumentime te dikhljardol sode si o buhljaripe

e zoripesko ane familija po niveli akalje populacijako, ni te analizirilpe o kvaliteto thaj baripe e preventivune thaj arakhajmase napore (mere) save anglaljindon ane sura e zoripese ano ramo akalje populacijako. Di o istardipe e Kanunesko katar o bipočinimasko juridikano ažutipe, najsa barardo bipočinimasko juridikano ažutipe vaš e viktive zoripese ane familija thaj avera forme bijane thodimasko e zoripesko. Informacije katar o judikano, psihologikano thaj socijaluno inčardipe naj pašune sa e perutnende rromane thaj egipčanonde populacijako. E specializime kandine vaš viktive e zoripese ane familija, sar kaj si o SOS telefonore vaš e đuvljeđeja thaj čhavorre-viktive e zoripese si numa ane nesave lokalune korkorrovastaruna, a e rehabilitacione thaj phurederipedinutne programore vaš čerutne e zoripese ni praktikinpe.

O rodinipe save čerde e organizacije SOS Nikšić thaj CRI sikaven kaj si 70% phučutna (6) sesa viktive e familijače zoripesko katar e rig pire rromengo, majpašunengo thaj avere đenengo e familijače. Majbutune (67 %) an godo momenti đuvdisarda ane situacija an savi si čhutine e zoripese. Maškargoda, e viktive kontaktirisarde e policija an saheste ane 13 % sure. Numa an jekh katar e šov mothodine sure e đuvljeđej hačarda kaj lače e policija lundarda trubuno ažutipe. An godo gnd anglapindardo si najstalipe e sikavimasko thaj akanutnipe stereotipengo thaj anglakrisimatengo ke anglathoutne administracijače ano dikhlaripe e viktimenca e zoripese ane familija, e perutnande rromane thaj egipčanonde populacijako.

E perutna rromane thaj egipčanonde populacijako korkorre marginalizimasa thaj phangljimasa e khetanako savače peren, geja po činado čand amalikane uladune. Ljendi pozita pherdune phararol inčardipe e tradicionalune normengo thaj patrijahalune adetengo. O rodinipe e SOS telefonesko Nikšić sikavda kaj ane 75 % sura e činadunako ane familija anen e murša, đikaj majbut katar e 1/3 perutna

akalje populacijače naštil korkorrune te činavol ni katar o mukljuno vakti. Eke katar o baripe katar e 10 berša, e čhorra bičaldonpe pe griza ane familija, e majterrne phraljende thaj phejende thaj gatisavon vaš dindimase(prandomase). Pe komparacija pe čhave pire beršende, e čhorra si ane but majbari mera amalikane uladune.(7)

Majbaro đindo e dinde Rromnande thaj Egipcankende ni alosarda korkorrune e ničahese amalje, aj katar ljengo dindipe činavda o dad ja e majpašune. Dindon but rano, so sikavol vi e generalija kaj majbut katar e 51 % ljengo, angluno čhavorro bijanda anglal o pherdoberšipe. Majbut katar e upašin akale prandomatengo ane rromani khetani naj kanune phandipe, a o rodinipe mothol kaj an jekh kotor e rromane populacijače vađe sajekh ačhol e tradicija pe savi e muršese muklino si te avol lje majbut rromnja. Pale, vi kanunesa te naj mukljune, e poligamija ane rromani thaj egipčanondi khetani istardi si sar kotor tradicijako. Dindimasa e perutna akalje populacijako hhasaren o phandipe pire bijanunasa, a te manglje te uladon katar o rrom, po fundo e adetese hakajengo si tradine kaj e čhavorren te mečen e rromese thaj ljese familijače.

Trubul te avolpe ano dičihipi vi o čačavdipe(fakti) kaj e perutna e rromane thaj egipčanonde populacijako šorune ačhen ane phandimata an save saljen zoripe, godolese so najljen pire hhajinga therdimase ni inčardipe familijako. Teluno niveli e resle sikavipesko, uče đindese e bibučardimasko, buhljino čorripe thaj najstalipe alternativune thanarimasko, e perutna akalje populacijako mečen praktikune bi alome šajimasko. An gasave trujalimata, uladune phararol najstalipe e raštrače sigurimase čera ane Crna Gora, sar vi nasode trubul džangljaripe e viktimgo katar e gasave šajimata thaj maškarmata save fundosaren bithagarutne đuvljeđejeđe organizacije, so butune đuvljeđejeđe nilundarol te aračhen than kana si čhutine familijače zoripese.(8)

Sitaj ano dičihipi sa e faktore, but si semno planiripe, gatipe thaj

nakhavdipe e naponengo (merengo) thaj aktivitetengo ano resipe ačhavdimasko thaj pharradimasko e rrizikosko katar o zoripe save se e perutna akalje populacijako čhutine.(9)

Sahuno resipe ano kotor e arakhajmasko thaj ačhadimasko e zoripesko upral e đuvljeđeja thaj zoripesko ane familija si eliminipe sa e formengo e zoripese upral e đuvljeđeja thaj e čhorra e rromane thaj egipčanonđe populacijako. Specifikune resimata si avune: angljisaripe e strategune ramosko vaš ačhavdipe thaj phadıpe e zoripesko upral e đuvljeđeja thaj familijako zoripe ano ramo e rromane thaj egipčanonđe populacijako; zuraripe e kapacitetose sistemaso e ačhavdimasko thaj arakhavipe e đuvljeđejeengo e rromane thaj egipčanonđe populacijako katar o zoripe thaj familijako zoripe; angljlisaripe pašimase statistikune generalijende katar o zoripe upral e đuvljeđeja thaj familijače zoripesko, rindosarde po etnikano perutnipe; vazdipe e mincosko e putarimasko katar o problemi zoripesko upral e đuvljeđeja e rromane thaj egipčanonđe populacijako; angljisaripe e socio-ekonomikane pozitako e korkorroparvarde thaj bidindine deja andar e rromane thaj egipčanonđe populacijako; zurardipe ačhavdimasko e zoripesko upral e đuvljeđeja e rromane thaj egipčanonđe populacijako; angljlisaripe e kupačerimasko e raštrače institucijengo thaj bithagarutnače organizacijengo save ljenpe phućimatenca e rromane thaj egipčanonđe populacijako ane umalin ačhavdimasko e zoripesko thaj trgovinako manušenca thaj aver.

Aktivitetore:

1. Istardipe e lokalune akcione planengo vaš phandipe e rromane thaj egipčanonđe populacijako e naponenca(merenca) vaš ačhavdipe thaj phadıpe e zoripesko upral e đuvljeđeja thaj zoripesko ane familija;

2. Rodinipe thaj čidipe e generalijengo katar e sura daravdimase, seksualune daravdimase thaj seksualune đungalječerimase;
3. Phandipe e anglalmothoutnango e rromane thaj egipčanonđe populacijako ane lokalune timore po tereni save ka aven formirime/ save si ake formirime;
4. Phandipe e anglalmothoutnango e rromane thaj egipčanonđe populacijako ano implementiripe thaj nakhavdipe e napongo (merengo) thaj aktivitetore činade lokalune akcione planonenca vaš rescipe e bijane barabarimasko;
5. Phandipe ačhavimasko e zoripesko ane sa lokalese akcione planore vaš phandipe e rromane thaj egipčanonđe populacijako;
6. Arakhavipe katar e carraberšende zorasa dindimata thaj ačhavipe gasave čerdimata andar o edukipe, kampanja thaj nakhavdipe e kanunese principore (činaduna);
7. Edukipe e perutnango e rromane thaj egipčanonđe populacijako katar o Kanuni katar o bipoćinimasko juridikano ažutipe;
8. Edukipe e perutnango e rromane thaj egipčanonđe populacijako katar o Kanuni katar o arakhavipe zoripesko ane familija thaj katar e Strategija arakhavimasi katar o zoripe ane familija;
9. Edukipe e đuvljeđejeengo e rromane thaj egipčanonđe populacijako, bućarde ane maškarimata vaš socijaluni bući thaj perutne/na e policijače, sar vi bućarde ano sastaripe, ane umalin činavdimasi e diskriminacijako ta ačhavdipe thaj phadıpe zoripesko ane familija;
10. Bararipe e neve thaj zurardipe e akanutne servisengo vaš inćardipe e viktimende e zoripesko ane familija pe lokaluno niveli, e uladune sikavimasa vaš bući e perutnanca e rromane thaj egipčanonđe populacijako thaj aver dukhade grupe;
11. Edukipe e čhejengo(rakljango) thaj đuvljeđejeengo e rromane thaj egipčanonđe populacijako katar e arakhavutne napore (mere);

12. Integrisipe đanipesko katar o zoriipe upral e đuvljeđeja, bijano barabaripesko taj nazoripesko komunikipe ane sikavnaće(školaće) institucije vaš funduno taj maškaruno sikavdipe;
13. Phandipe e generalijengo katar e specifikune grupe ane sa rodinimata katar o zoriipe ane familija taj bijano ćerdo zoriipe taj rindosaripe e ljinde generalijengo po bijano taj etnikano fundo;

7. Kulturako taj ćhibako identiteto

E ćhib, mujali kultura, muzika taj tradicionaluni materijaluni kultura e Rromendi siljen vazdino (uladuno) than ane planore taj programore gati sahune evropaaće phuva, an save si ake ćerde trubune institucije taj zavodore (direkcije). Pe misala pe gode phuva vi ane Crna Gora trubul te ćerdon gasave programore, institucije taj zavodore(direkcije) vaš e perutnenđe e rromane taj egipćanonđe populacijaće.

Dromal garantime kolektivune hakajengo e Rroma šajin direktune ja prekal pire maškarutne te ljen ljipe ano ćhinadipe katar e nesave phućimata ano phandipe ljese bararimase kulturasa, realizimasa e hakajengo po sikavdipe (sićope), informisipe taj sevuno labaripe e ćhibako taj ljilesko ano phandipe e kanunesa. Hakaj po arakhavdipe ulavdimatango anglaldićhol hakaj po vaćaripe (mothojpe), arakhavipe, araćhipe, bararipe taj putaruno vaćaripe (mothojpe) e nacionalune, etnikane, kulturune taj konfesijaće ulavdimata, napal phandipe taj kupaćeriipe pire selorenca avral e teritorija Crna Goraći taj geja majdur.

Ano phandipe Kanunesa katar e minoritenđe hakaja taj mukljimata, e Rromengo phuroderipe (konsili) ljel ljipe ano ćeriipe politikako ane umalin e kulturaći. O phuroderipe ljel ljipe ano anipe e ćchinadinengo, katar o ćhand anglalmothojmasko e kulturako taj istorijako puranipe taj aver. E

kultura taj lako vaćaripe (mothojpe), arakhavipe, araćhipe, anglaljisaripe, aćhipe andar o puranipe taj putaruno mothovipe ljindon kan sar pherduno ćeriipe e rromane taj egipćanonđe khetanako. E kultura si dongo phućiipe taj goda, jeće rigatar instrumenti vaš afirmipe identitesko e rromane taj egipćanonđe khetanako, a averako instrumenti vaš anglaljisaripe maškarunikane komunikacijako taj integracijako e Rromengo taj Egipćanongo ano amalipe.

Nakhljindoj katar e angladikljarde hakaja taj sitoj ano dićhipe o mandaip e rola kulturaći savi, pe definicija, pherol sa e segmentore đuvdimase manušenđe jeće khetanako (anglindoj katar o ćeriipe, prekal o đaniipe, ljengo labaripe, napal ideje taj moldimata, phangljune metodenca taj institucijenca save phurardon katar lako bararipe), šaj te phendolpe kaj e Rroma taj e Egipćanore vaće najljen arakhadine fundune kišle vaš bararipe pire kulturako.

E kultura, savi ćerol mezo identitetesko e Rromengo taj Egipćanongo, sila duj šorune aspektore: tradicionaluno taj ađivesutno. Te bi voj vaćardola (motholape), araćhola, inćardola, barardola, sar vi te inćardon e phandimate taj ćhutola kupaćeriipe e selorenca andar o avralipe prekal trubuno si te araćenpe e kišle vaš carrađinde akanutne kulturaće institucije taj ćidipena taj te fundosavon taj barardon neve institucije taj organizacije save si prekal trubune vaš ađivesutno kulturako ćerutniipe e Rromengo taj e Egipćanongo.

Ćeriipe e sistemikane inćarimase anglakišle vaš arakhipe taj bararipe e rromane ćhibako, sar laćhipe katar o uladuno samalipe, si bi šoruno segmenti ano arakhavipe e saćidune kulturaće taj nacionalune identitetesko.

Aktivitetore:

1. Organizipe e milajese kamponengo e rromane čhibako uzal inčardipe e institucijengo;
2. Inkalipe e rromane alavaresko, nakhavdipe e literaturako pe rromani thaj katar e rromani čhib;
3. Inčardipe thaj partneripe ane regionaluni inicijativa e standardimasi e rromane čhibaci;
4. Te zurardon e kapacitetore thaj anglaljisavol kulturako-inkaljimasko čeripe e Rromengo ano ramo e Maškaripesko vaš arakhavipe thaj bararipe kulturako e minoritengo;
5. Te inčardol projektuno kupačeripe e kulturaće čidipengo thaj institucijengo e buteđinde rromane institucijenca avral e Crna Gora ano resipe angljisarimasko e kulturaće đuvdimasko e Rromengo thaj Egipcánongo ane Crna Gora;
6. Inčardipe etnologune rodinimatende ano phandipe đuvdimasa thaj adetonenca e Rromengo thaj Egipcánongo ane Crna Gora;
7. Promovisipe e rromane kulturako ano ramo e manifestacijako „Đivesa kulturaće e minoritende selorende ane Crna Gora“;

8. Informisipe

Muklipe vačarimasko thaj informimasko si jekh katar e fundune manuškane hakaja sarsavone demokratikane amalipesko thaj džangljardo(inkaldino) si ane maškarthemutne dokumentore, sar vi čerune kanunimasa ane Crna Gora.

Informisipe e rromane populacijako ane Crna Gora realizilpe andar e programore nacionalune putarune radio-difuzune servisengo e Radio Crna Goraće thaj Televizija e Crna Gorači, napal lokalune putarune servisore,

sar vi komercijalune elektronikane medijore kaj, šorune, si specijalune emisije te si pe rromani (uzal titluime nakhavdipe), te si pe crnogoređi čhib. E emisije si čerde phućimatenca socijalune integracijako e rromane thanutnende ane Crna Gora.

Realizipe hakajengo po informisipe e Rromengo thaj Egipcánongo si vasno phućipe ljende socijalune integracijako ano crnogorikano amalipe thaj jekh katar e mothoutne angljisarimase politikako dogrime po arakhavdipe majlače kvalitetesko e đuvdimasko. Šaj te phenolpe kaj si o projekti „Dekada phandimasi e Rromengo 2005-2015“ sasa džungadino vaš pozitivune paruvimata save čerdilje po plano informimasko e Rromengo. Prezenteripe tematikako „Dekadako“ medikane anglaljisajlji, a e medijore čerdon aktivuno than vaš arilpe informacijengo thaj saičarimasko save den mažutipe realizimase e resimatengo akalje projektosko.

E paragrafura kanunese karing save si putarune radio-difuzune servisore pe nacionaluno thaj lokaluno niveli udžilime te čeren thaj emitin programore vaš minoritetore pe ljendi čhib vađe sajekh na sode trubul nakhavdon kana si o lafi katar o informisipe e Rromengo thaj Egipcánongo, andar e objektivune motivengo, anglal sa napinđaripe e rromane čhibako. Paše goda, vasno phućipe si edukipe e žurnalistengo vaš anglapinđaripe e minoritende temengo thaj vaš kvalitetuno raportiripe katar e minoritende phućimata, vaš ljindipekan e problematikako e minoritendi ane ađivesutne pluralune amalimata thaj vaš ljengo pherduno integrisipe. Katar amalikano pić dičhipe vasno si, po than e medijende getozacijako e minoritengo, te čerdol e praksa savi ka ma e minoritende phućimata čhutona ane rindone programore, anglal sa informativune thaj kulturaće. Trubune si te čerdon programore save ka ma e minoritende dena irisarimata pe đindune đuvdimase phućimata (pe ljende čhiba) a aver rigate te zurardon medijende saičarimate save trubun e vesnimata minoritende te mothodon avere ašundende/diçhutnende. Paše sa kava trubuno si korkorruno

phandipe (ljipe) e minoritengo ane rindune programore e putardune servisengo save ka ma informisin na numa vaš piro minoriteto. Geja, vesno si bičhinaduno edukipe e Rromengo thaj e Egipcánongo sar ka ma, paše prekal trubuno inčardipe korkorro medijengo, te phandinjon an ljeđi bući, a majdurune čhutimata an piro sikavdipe šajina mandaine te den mažutipe te paruvilpe stereotipesi tasvir(slika) ljenđar.

Paše vastušeja uladune budžetesa e Crna Gorako, save anglalmothon mandaino zuraripe angljisarimasko e informisipesko e Rromengo thaj Egipcánongo, vaš lačharipe situacijako an kaja umalin ano avuno periodi katar o mandaibe si e rola thaj čeripe e Rromane phurederimasko (konsilesko) savo, prekal e vastušeja e Fondesko vaš minoritettore, majbut katar điakana šajil te miškosarol varesave medijenđe inicijative thaj projektore ano phandipe e informisimasa pe piri čhib. Paše goda, vasno si te mothodolpe vi trubujipe ljenđe edukacijako sar ka ma nakhaven kvalitetune medijenđe programenca/ projektenca.

Pašo inčardipe katar o fundosaripe (putaripe) anglune rromane radionesko čerde si zurale rezultatore ano informisipe e Rromengo thaj Egipcánongo buhljune. Hačardo si anglipe ano dičhipe barimasko, sainčarimasko thaj kvaliteti informacijengo ane komparacija pe nakhljuno periodi, a ano informisipe sa majbut anglapinđardol putaruno interesi kana si o lafi katar kaja minoritetesi khetani. Aj, prekal trubuno si pherduno angljisaripe akale materijako ano resipe pherdune integracijako kal minoritetese khetanako ano amalikano đuvdipe.

Aktivitetore:

1. O Ministripe kulturako te:
  - vastušenca andar o budžeto e Crna orako planirime vaš čeripe thaj emitipe kanunesa andine programenđe sainčarimatenca e putarune servisengo e Radio Crna Gorako thaj e Televizija Crna

Gorači te aračhol, ano resipe arakhavimasko e čhibaće uladimata thaj identitetese, realizipe e hakajengo po informisipe e rromane thaj egipcánonđe khetanako;

- phandine phućimatenca socijalune integracijako e Rromengo ane Crna Gora, te arakhadon programesi produkcija thaj sainčarimata katar o mandaibe vaš realizipe resimatengo definisime Akcione planosa vaš implementipe „Dekada phandimasko e Rromengo 2005- 2015”;
  - sufinsiril medijenđe tematikane programore katar o socijaluno integripe e Rromengo ane Crna Gora akcentosa pe sainčarimata save afirmin multikulturipe, multičhibope thaj medijako hramosaripe, ano resipe medijaće prezentacijako e Akcione planesko vaš đuvdisaripe „Dekada phandimasi e Rromengo 2005-2015”, sar vi kaj phandine sektorende politikenca thaj umalinenca čerimase te arakhavel ljesi medijaći prezentacija dromal TV spotesko, radijonese džinglesko thaj aver forme thaj sainčarimata vizuelune komunikacijako; te putrol beršesko konkurso vaš alope e majlače mothojmasko katar e socijaluni integracija e Rromenđi ane Crna Gora vaš savo ulavdol e plaketa thaj lovenđi suma ano učipe katar jekh maškaruni neto počindi;
2. E lokalese korkorrodogrutne an save funkcionisil lokaluno radio-difuzesko servisi ka aračhol kaj ane beršese kontrate obligime programenđe sainčarimata katar o putaruno interesi aven precizune ljiyarde vi e programore Dekadaće e Rromenđi.
  3. E nacionalune thaj e lokalune putarune radio-difuzese servisore ka, uladune ane maškarimata kaj đuvdisaren e Rroma thaj e Egipcánore, a ano phandipe e šajimatenca, bućasa te angažilpe medijikane edukime žurnalistore akale populacijaće.
  4. Te stimuilpe o partneripe Thagarnako, BTO sektoreško thaj

medijende čidipengo thaj medije po plano medijaće prezentacijako Dekada e Rromendi dromal programore edukacijaće, treningose thaj strategune definisimasko e medijende prioritura andar akaja umalin.

5. E Komisija vaš ulavdipe kotoresko e lovengo katar e čheljimata pe bahh te aračhol kaj kotor akalje lovengo te dindol vaš čeripe programende saičarimatengo komercijalune emiterengo save si katar putaruno interesi, a uladune si mandaine vaš perutne e rromane thaj egipčanonde populacijako ane Crna Gora, geja kaj ka o čeripe akalje programesko uladune vesnosarol ane selekcija mothodine projektengo.
6. Miškope e publikacijako (lilesko) pe rromani thaj crnogorendi čhib;

9. Thanbešipe

E kišle thanbešimase anglalthoven jekh katar e majfundune napore e đuvdimase standardesko. Naj čačune generalije katar e objektore an save bešen e rromendi thaj egipčanonđi populacija, vi te si kaj čerdol katar e kišline thaj bikišline objektore. Buhljune si zamaripe kaj si e kišle thanbešimase majbut Rroma thaj Egipčanore ane Crna Gora telal o minimaluno nacionaluno thaj maškarthemuno standardi e thanbešimasko. Nesave Rroma thaj Egipčanore najljen te phena nisavo saikh thanaripe, a bute bešen ano than savo ni majpašune naj adekvatuno vaš thanbešimase. Uladune si thaj agorune grizajimase higijenaće sastarimase kušle e thanbešimase e bare đindese akalje populacijako.

Ano suro na cikne đindesko perutne e rromane thaj egipčanonđe khetanako čerdolpe šorune katar o problemi đuvdimasko – de facto hakaj po đuvdipe - ando bipašipe, ja najstaljipe e uže pimase pajesko, čače

kaj e čerune objektore si hharnevaktese karakteresko, butivar katar o bizuralo, na sode trubul e zuralje materijalesko, cikne upralphuvuna, bi sanitarune thaj kanalizacione kombonengo, na carra thanarde ano pašipe deponijako e komunalune čhudimasko.

Biagordindo phučipe e thanbešimasko uladune anglalthol pharipe vaš A/TĐ save manden te integrisinpe ane Crna Gora. Ane **Studiji o održivim rješenjima za stanovnike Konika** (maj 2011. berš) savi si čerdi vaš trubepe e JN ane Crna Gora ljipardol pe:

- Učhardipe e elekrikaće energijasa maškar na-RAE e čerutnende si sigo pherduni džikaj si registrimo khanći majcarra učhardipe ke RRAE čerutne.
- Miazutni situacija zamaripe vi e prekaltrubune pimase pajesa prekal e forosko pajanipe. O procenti učarimasko e pimase pajesa prekal e forosko pajanipe maškar e na-RRAE populacijasa si carra majbaro ane komparacija po procento e učarimasko e RRAE čerutnengo. Kate si vesno te lipardol kaj e čerutna save đuvdisaren ane našaldende kampore phanglje po forosko pajanipe prekal e češmave save arakhadon anglal e montažune barake an save đuvdisaren.
- *Majbaro procento e surongo an save dikhljuno čerutnipe ni ulavol o toaletu e avere čerutnenca registrime si ke thanbešutne na RRAE čerutnimata a majcikno ke RRAE e tradine čerutnimata. Geja, tradunedenende RRAE čerutnimata majđungalje ačhen pe kišle thanbešimase an save peren maškaruno thanipe, o đindo sobengo ano čer, o đindo sobengo pe jekh soba thaj maškaruno upralphuvi po đeno e čerutnengo. Katar e dikhljardine populacije pe akala kriterijumora majlače kišle e thanbešimase siljen e na-RRAE thanbešimase thanutne.*
- *E zuralje energentura (kašt) sar forma tatarimase majbutivar labaren ke thanbešimase čerutne. E struja sar hhajing energijako*

vaš tataripe si geja uče anglamothodini džikaj e ačhune hhajinga e energetende uladune carra ano trubupe.

- Dikhlje si vi bare uladimata maškar e vardine populacije ano dičhipe sipeimasko e trajune sipengo...
- E problemore phanglje vaš kvaliteti thanardimasko majmothodine si ke RRAE e tradine denende čherutna a majcarra si prezentime ke na-RRAE e thanbešimase čherutne. Geja, dikhlje si vi mandaine uladipena pe thana ta e čherutna save đuvdisaren ane našaldende kampore ane but majbaro napi (mera) arakhadon e problemonenca mothodine đungalje kvalitetesa thanardimasko an savo đuvdisaren.

Ano agordisaripe problemenengo e thanbešimasko akalje populacijako uladune ka ljindon aktivitetore po plano phađimasko sarsavone formako e segregacijako thaj getoizimasko e rromane thaj egipčanonde thanutnengo.

Definisipe čhandesko thaj kišlengo e legalizacijako e nalegalune objektengo (čeripe e kanunesko si katar čerdol) ka čerdon e anglathoimate e legalizacijaće e nalegalune vazdine objektengo savende inđarutne si e perutne rromane thaj egipčanonde khetanako.

Agordisaripe phućimasko e thanbešimasko akalje populacijako ka lundardolpe vi ano phandipe e **Strategijasa vaš trajuno agordisaripe e phućimasko e tradine denengo thaj andrune tradine denengo ane Crna Gora uladune boldimasa pe umalin Konik.**

Aktivitetore:

1. Lipejipe trubune kanunese thaj telalkanunese aktore save lačharen umalin e socijalune thanbešimasko (normativuno ramo);
2. Vazdipe e čherende objektengo čerdine akalje populacijaće;
3. Legalizipe nesave objektengo ja sa e mahlavengo, sar vi ažutipe ano agordisaripe poloćine surengo ano phandipe e molipesa thaj šajisaripe sipesko thaj šandine đuvdimasko e molipenako katar e rig

Rromendi thaj Egipčanondi;

4. Phandipe e čherende objektengo pe infrastruktura (pajanipe, kanalizacija, elektrikani safin, dromesi safin thaj aver.);
5. Lundaripe ažutimasko vaš saniripe thaj lačharipe kišlengo e thanbešimase objektengo katar o čhordardo materijali an save đuvdisaren e rromane thaj egipčanonde familije a save si andar e arakhavipese motivore problematikune.
6. Thanaripe e mahlavaće ja deponijengo vaš čhudimase ano pašipe mahlavengo e rromane thaj egipčanonde populacijako ano phandipe e buhljune thanesa thaj planese dokumentacijasa.
7. Čeripe thaj kandidipe e projektengo e lokalune korkorrovortuna thaj rromane bithagarutne organizacijenca karing e maškarthemutne institucije thaj donatora vaš ljipe vastušejengo e maškarthemutne ažutimasko vaš akalje trubumase.

10. Ljipe (Participe) ano politikako thaj putaruno đuvdipe

Funduno resipe e Strategijako, lačharipe pozitako e rromane thaj egipčanonde populacijako thaj lako phandipe ane amalikane thavdipena naj šajune te realizi bi adekvatuno ljipe e Rromengo thaj e Egipčanongo ano putaruno thaj politikako đuvdipe, ja bi politikaće prezentacijako e rromane khetanako sar specifikuno kulturako thaj politikako entiteto thaj kolektiviteto. Goda si vasno thaj prekal trubuno segmenti e saćidune kulturaće thaj socijalune

emancipacijaće e rromane thaj egipčanonde khetanako, aj vi but funduno thaj konkretuno čerutno marimasko opipe diskriminacijako, vaš jekhunekajakuno thaj barabaruno tretmano e Rromengo thaj Egipčanongo sar forutne thaj sar kolektiviteto.

An kava dičhipe si reslo nesavo miškope savo dičhol ano formiripe thaj čeripe savetane bithagarutne organizacijengo, save so majbut phandon ano agorisaripe anglal ljiparde egzistencijalune phućimata kalje grupacijako. Maškargoda, kala organizacije vađe sajekh najljen trubuno inćardipe e crnogorende amalimasko thaj raštrako, ni ano materijaluno, ni ano profesionaluno dičhipe. Geja, dičhindoј pe mandaini rola thaj ingerencije dinde Kanunesa katar e minoritende hakaja thaj muklimata, katar o baro vasnipe si konstituisipe thaj čeripe e Rromane phurederimasko (konsilesko). Politikako anglalmothodipe e rromane populacijako si phandino kotor realizimasko anglal propozime napengo (merengo) thaj aktivitetore agordisarimase e egzistencijalune phućimatengo e rromane khetanako, sar ka ma čerdon e kišle vaš đuvdipe fundune manušikane hakajengo e Rromengo thaj Egipcānongo thaj ljendi poloćini integracija ane amalikane thavdimate e Crna Goraće.

Funduno resipe e Strategijako an kaja umalin si profesionaluno, funkcionaluno thaj kadrosko sikavipe e rromane thaj egipcānonde khetanako vaš pherdovortuno ljipe (participe) ano putaruno thaj politikako đuvdipe ando đuvdipe fundune manušikane hakajengo, integracijako ano forutno amalipe thaj arakhajpe egzistencijalune trubipena thaj interesore.

Aktivitetore:

1. Čeripe normativune kišlengo vaš politikako anglalmothodipe e Rromengo thaj Egipcānongo – pe raštrako thaj lokalesko niveli;
2. Te šajisardol (čerdol) ljipe e anglamothoutnengo e rromane bithagarutne organizacijengo ane bući e lokalese čidutnengo po sistemi *ćuće skamina*, hakajesa te vaćaren, aj bi hakaj krlomasko, uladune kana vaćardolpe katar e phućimata mandaine vaš e rromane minoritetese;

3. Te thodol (čerdol) kupačeripe e lokalese korkorrevastarutnanca pe umalin čerimasko thaj nakhavdimasko e lokalese akcione planonengo vaš e Rroma thaj Egipcānore;
4. Čeripe thaj nakhavdipe programesko e lundevaktese profesionalune thaj finansijune ažitimasko e rromane thaj egipcānonde bithagarune sektorese;
5. Vazdipe e trubune administrativune thaj organizacionune kapacitetese ano Ministripe vaš manušikane thaj minoritende hakajende vaš akala činadipena;
6. Ljipe nesave medijaće-marketikune thaj edukativune-informativune aktivitetore, uladune po putaruno servisi, ando afirmipe thaj buhljipe mincesko katar e pozita thaj trubumata e rromane thaj egipcānonde populacijako, so phandol vi organizipe profesionalune seminarengo, putarune debatengo, trujalime astalengo thaj geja majdur. Katar akala phućimata;
7. Arakhavipe paćivalimasko definisime kanunese napore (mere) afirmativune akcijengo an suro bućardimasko e đenengo e rromane thaj egipcānonde nacionalitetese ane sa organore e raštraće direkcijako, lokalese korkorrovortuna thaj putarune sevipena;
8. Sikavipe e đuvljeđeјengo andar e rromane thaj egipcānonde populacijako vaš ljipe (participe) ano putaruno thaj politikako đuvdipe, ando haćaripe fundune manušikane hakajengo, gv. hakaja po bijano barabaripe;
9. E Komisija vaš ulavdipe kotor e lovengo katar e čheljmata pe bahh te araćhol kaj kotor akalje lovengo te dogrisavol vaš programore/projektore katar o mandaipe vaš perutne e rromane thaj egipcānonde populacijako, geja so akala programore/projektore uladune ka moldisarol an suro selekcijako e resle projektongo.

VI INDIKATORA VAŠ NAPISARIPE E SUKSESIMASKO

Umalin: Juridikako statusi		
r/d	Aktivitetore	E Indikatora
1.	Te lundardol akcijasa o informisipe katar e šajimata agordisarimase e statusune phućimatende ANĐ thaj e thanbešutne thanutnende;	o đindo e bućarnango o đindo e tekstonengo ane gazete thaj mothojpe ane medijore
2.	Te lundardol akcijasa džapesko ane komune avimase ando ljipe e personalune dokumentengo trubune vaš regulisipe statusesko ane Crna Gora;	o đindo e džapesko ane komune avimase o đindo e agorisarde dokumentengo
3.	Chuvipe sama e dukhade grupende save naj ano šajipe te inkaljen e dokumentore trubune vaš inđaripe rodimasko vaš resipe(dindipe) statutesko, uladune vaš e đene e uladune trubumatenca thaj godolende save đuvdisaren telal o huduti ćorrimasko;	o đindo e denengo save ljije pire anglune dokumentore o đindo e denengo save ljije e dokumentore ane komparacija pe socialuno statusi
4.	Te sidardon e aktivitetore po definisipe procedurako e palalune registrimasko ane matikune pustika e bijandende vaš ćhavorre bijande ane Crna Gora, avral e sastarimase institucije, ano phandipe e „Strategijasa vaš trajuno agordisaripe e phućimatengo e tradine denende thaj andralune tradimase denengo ane Crna Gora, uladune boldimasa pe umalin Konik”;	o đindo e ćhavorrango registrime ane matikune pustika ane komparacija pe akanutno akanipe
5.	Te ljindon e napore (mere) po identifikipe thaj ažutipe sa e denende ano rriziko katar e apatridija;	Registrime đindo e denengo ano rriziko katar e apatridija
6.	Te miškolpe e informativuni kampanja maškar e Rroma thaj egipćanore katar o vasnope e personalune dokumentore thaj registripe e ćhavorrango ane matikune registre e bijandende thaj matikune registre e raštrarende;	O đindo e bućarnango vaš bijandende rromane thaj egipćanonde ćhavorrango o đindo e bijandengo savo sa ane bućarnuna
7.	Anglaljisaripe e bazaće generalijengo vaš e Rromende thaj Egipćanonde, save siljen statusi e andralune tradine denengo, a naj ljen ljil bijandimasko andar e matikuni pustik e bijandendi, certifikata katar o raštraripe thaj pasoši ando regulisipe statutesko ane Crna Gora	O đindo e denengo save ljije e dokumentore pe komparacija pe rezultatore e rodimatende katar o juridikano statusi

8.	Informisipe e anglalmothoutnengo e lokalune administracijako katar e specifikuone trubumata e populacijaće astardine Strategijasa thaj arakhavipe majbute informacijengo thaj inčardipe ano pašipe (dindipe) dokumentengo.	O đindo e bučarnango vaš RRE populacijaće pe lokalesko niveli katar e statusnune phućimata
Umalin: Sikavdipe (Sićope)		
r/đ	Aktivitetore	E Indikatora
1.	Phandipe e čhavorrengo e RRE populacijako (uladune fokusesa pe čhejorra), ane anglasikavnaće (anglaškolaće) institucije pe principore desegregacijaće, andar e familije save arakhadon ane situacija socijalune trubumasi (bipoćinimasko registripe, thanbešipe thaj hhape);	O đindo e čhavorrengo savende si šajisardo bipoćinimasko registripe
2.	Bararipe thaj nakhavdipe e hharne programi gatimasko vaš džape ane funduni sikavni (škola) e čhavorrengo barimase katar e 5 berša đi e 6 berša sar vi specijalizime programi psihosocijalune inčardimasko; sikavdipe e kadrosko;	Programi gatimasko vaš e sikavni (škola) barardo o đindo e e sikavde kadresko vaš nakhavdipe e programesko o đindo e čhavorrengo savo nakhavda o programi
3.	Ćeripe bazako e generalijengo save ka phandol e generalije katar o registripe, sar vi o đindo e čhavorrengo avral e edukimasko thaj sikavdimasko sistemi;	baza e generalijengo barardi, efektuni thaj ćhutini ano trubupe
4.	Bararipe mehanizmesko identifikimasko e čhavorrengo, avral o sistemi edukimasko thaj sikavimasko (sićopesko) thaj phandipe ane školako sistemi;	barardo mehanizmi vaš identifikipe e čhavorrengo avral o sistemi edukimasko thaj sikavdimasko (sićopesko); o đindo e čhavorrengo phandipe ano procesi e sikavdimasko (sićopesko) thaj edukimasko palo nakhavdipe e procedurako identifikimasko
5.	Bararipe mehanizmosko ano bićhinado džape sićopesko (rinduno informipe e školengo, formulari vaš prohodipe, detektipe e školengo an save si majbaro đindo drop-out, ljinđinekan definisipe e rolako e Zavodosko vaš školipe: phurederikano-instruktivuno inčardipe, prohodipe bućako e školako profesionalune sevipena thaj aver.); Akcenti te thodol po mehanizmi	barardo formulari vaš prohodipe detektipe škole e majbare drop outomosa o đindo raportengo e školengo o đindo ćhutine paruvimatengo ane komparacija pe raportore školende
6.	Pherdimasko sićipe vaš nakhavdipe ćhibaće barijerende, ćeripe e ćherende ćerimatengo, anglaljšaripe e školake resimatengo funduno pe principore individualizimasko;	O đindo e ćasonengo e pherde sićimasko pe škole thaj pe vastušeja o đindo inčardimasko vaš ćeripe e ćherese ćerimatengo. školako resipe e sikamnengo – o đindo e sikamnengo e anglalime resimatenca

7.	Inčardipe ano sičope katar e rig e asistentonendi thaj studentonendi volonterendi; diferencipe rolako e rromane asistentonendi thaj medijatorendi;	<p>čerdo ramope bučako e asistentonendi ano sičope thaj mehanizmi angažimasko</p> <p>definisime rola medijatorendi pe komparacija pe kupačeripe e sikavdipese institucijenca</p> <p>o đindo e sikade thaj angažime asistentore</p> <p>o đindo sikade thaj angažime medijatorengo</p> <p>o đindo phandine institucijengo e učeškolače sičopesko thaj o đindo e studentengo volontera</p>
8.	Organizipe adekvatune psihosocialune inčardimasko vaš e sikamne RRE populacijako, uladune fokusesa pe čhejorra;	<p>barardo programi psihosocialune inčardimasko</p> <p>o đindo e realizime aktivitetengo psihosocialune inčardimasko vaš e čhejorra</p>
9.	Bući e bijandena (dadenca thaj dejenca) po zurardipe motivacijako vaš lundaripe školuvimasko ljende čhavorrengo, uladune boldimasa po sičope čhejorrengo, phandindoj adekvatuno sičope vaš bijande e čhavorrnde RRE populacijako vaš trubujipe (vačaripe) e sevipene čhibako; Organizipe e informativune bučarnango katar e kanunesi obligacija agorisarimasko e fundune sičopesko;	<p>o đindo e motivacione bučarnango v vaš lundaripe školujimasko thaj o đindo e pašune bijandengo</p> <p>o đindo e informativune bučarnango vaš lundaripe eškolujimasko thaj o đindo e nakhljutnengo</p>
10.	Gatipe e forose školengo vaš lindipe e čhavorrengo katar o kamp Konik e RRE populacijako ano resipe ciknarimasko e segregacijako thaj lundaripe sićimasko e sikavnengo (individualizime sićipe, anglalduraripe zoripesko, kupačeripe e bijandena (dadenca thaj dejenca), rromani istorija, avipe (vica), tradicija, adetore (siklipe)...);	<p>o đindo e forose školengo ane save phandinjon e RRE sikamne</p> <p>o đindo e sikavimasko vaš e sikamne, o đindo e sikadengo, o đindo e temengo, e rezultatore evalucijače</p> <p>o đindo e čhavorrngo registrime ane forose škole ane komparacija pe sipesko (akanutno) (šelipe e bararimasko e registrimasko)</p>
11.	Bararipe e programesko e profesionalune orijentacijako (fokusesa pe čhejorra) thaj bićhinadune te pindardon e bijande (e dada thaj deja);	<p>o đindo e informativune punktonengo vaš e bijandende dadende thaj dejende)</p> <p>o đindo e ljindutnengo/nango e phurederipesko ano programi profesionalune orijentacijako</p>
12.	Školujipe perutnende e RRE populacijako interesime vaš bući ane edukimase-sičopese institucije; te aračhenpe trubune stipendije vaš e RRE maškarutne školačerende thaj studentonende, e akcentosa po stimulipe e čhejorrngo; ljindipe „e afirmativune akcijengo” ano bučardipe;	<p>o đindo e stipendijengo vaš maškaruneškolačerende thaj studentonende</p> <p>o đindo e stipendijengo vaš e čhejorra</p> <p>o đindo e bučardengo pe afirmativune akcije</p>

13.	Nakhavdipe e programesko e funkcionalnune hramomasko thaj ðilabimasko; programi vaš resipe e anglune kvalifikacijako vaš profesija; sertifikime programore e sićopese thaj sikavimase, vaš profesije save si rodine po trgo e bućako, a save ćajljaren (pheren) e trubumata thaj interesipe e perutnengo e RRE populacijako; programi sićopesko thaj sikavipesko vaš pindardo bućidnutno; arakhavipe motivacionune stipendije thaj pherdune saićarimata palo profesionaluno sikavipe (misalese bipoćinimasko tradimasko sićipe, thaj miaz.);	o procento bararimasko phandine ðenengo ane programore sićopese thaj sikavimase e barengo ane komparacija pe sarsavi umalin jekh po jekh
		o ðindo e programesko funkcionalune hramomasko thaj ðilabimasko
		o ðindo e programesko vaš resipe anglune kvalifikacijako vaš e profesija
		o ðindo e sertifikime programengo e sićopese thaj sikavimase vaš profesije save si rodine po trgo e bućako
		o ðindo programesko e sićopesko thaj sikavimasko vaš pindardo bućidnutno
		o ðindo e ulavdune motivacione stipendijengo
14.	Vazdipe nivelesko e mincomasko e putarune gndimasko katar o prekal trubuno haj samalipe phandimasko e ćhavorenngo RRE populacijako ano edukimasko-sićopesko sistemi; ljindipe e pozitivune misalengo e afirmime thaj suksesune, ućesićopese perutne e RRE populacijako sar muštra vaš motivipe thaj integracija e bijandendi thaj e ćhavorrendi.	o ðindo e emisijengo (TV thaj radio) pe tema afirmacijako e školuvimasko e RRE populacijako
		o ðindo prezentacijengo e ućesićopese perutnende e RRE populacijako vaš školaće ćhavorrende
Umalin: Bućardipe thaj e hakaja andar e bućaći relacija		
r/ð	Aktivitetore	E Indikatora
1.	Organizipe e informacione Kampanjako katar e hakaja thaj Obligacije e rromende thaj e egipćanonde populacijako ane umalin e bućardimasi uladune akcentosa po informisipe e ðuvljeđejeengo (aktivuno ljipe e Rromane phurederimasko (konsilesko), e Rromane BTO thaj lidera);	o ðindo e dźangljaripeengo ane elektronikane medijore
		o ðindo e informativunebućarnango
2.	Motivisipe e Rromengo thaj Egipćanongo vaš aktivuno rodipe e bućako thaj phandipe ane napore(mere) e aktivune politikako e bućardimasko, andar phandipe ane informativune vaćarimate vaš neveromothodine ðene thaj informaciono-motivacione seminarore; promovisipe e nakhljutnengo e programesko ane lokalesi khetani;	o ðindo e informativune vaćarimatengo
		o ðindo e lipeutnengo pe motivacione bućarnuna
3.	Arakhavipe e kursengo ćhibaće vaš e Rromende thaj Egipćanonde save ni vaćaren e crnogorendi ćhib, uladune vaš e ðuvljeđeja;	o ðindo e organizime kursengo
		o ðindo e lipeutnengo/nango pe kursore

4.	Organizipe programengo save phanden vi funkcionaluno hramope thaj dilabipe thaj sa e dičhimate sičopese;	o đindo thaj teritorijaluno buhljipe e programesko o đindo e denengo save ljije ljipe ano programi
5.	Organizipe programesko vaš resipe anglune kvalifikacijako vaš profesija, vaš so majbaro đindo e denengo save najljen profesionaluno gatipe;	o đindo e denengo save ljije ljipe ano programi
6.	Organizipe e sertifikime programengo e sičopese thaj sikavimase, vaš profesije save si rodine po trgo e bučako, a save čajljaren e trubumata thaj interesipe e perutnende rromane thaj egipčanonde populacijako thaj siljen phanduni e avune šajimatenca vaš bučardipe;	o đindo e denengo save ljije ljipe ano programi
7.	Organizipe programesko e sičopesko thaj sikavimasko vaš o pindardo bučidindo;	o đindo e denengo save ljije ljipe ano programi o đindo e bučardengo palo sičiipe
8.	Andripe e motivacione stipendijengo thaj pherdune saičarimatengo palo profesionaluno sikavipe (bipočinimasko traduno sičiipe, thaj miaz.);	o đindo e ulavdune motivacione stipendijengo
9.	Phandipe e Rromengo thaj Egipčanongo ane programore e putarune bučengo thaj sezonako bučardipe e uladune akcentosa po arakhavipe e barabarune ljipesko e đuvljeđejengo;	o đindo e denengo save čerde andar o programi e putarune bučengo o đindo e denengo save čerde ane sezona
10.	Phandipe e Rromengo thaj e Egipčanongo ane programore vazdimase (čerimase) čerengo vaš e rromani khetani;	o đindo e denengo save ljije ljipe ano programi
11.	Iniciripe čerimasko neve standardengo e profesijengo – medijatori e socijalune inkluzijako thaj romano asistenti thaj organizipe programi sičimasko vaš jekhune;	čerdo standardi e profesijengo thaj programi sičimasko vaš profesija medijatori socijalune inkluzijako čerdo standardi e profesijengo thaj programi sičimasko vaš profesija rromano asistenti
12.	Angažipe medijatoresko e socijalune inkluzijako thaj rromane asistengo lače pindarimasa e rromane thaj avera čhiba ano sevipeno trubujipe, lokalune sura, bararde sičimasa thaj resle kvalifikacijasa, andar projektore aktivitetengo thaj programi e putarune bučengo;	o đindo e denengo save si angažime an piriipe medijatoresko o đindo e denengo save si angažime an piriipe asistentesko
13.	Iniciripe uladune programesko bučardimase e perutnengo e rromane thaj egipčanonde populacijako vaš buči čere;	o đindo denengo save si bučardine andar kava programi
14.	Inčardipe bararimasko e familijarnune biznisesko;	o đindo e familijengo save čerde (ljije) pe kava programi

15.	Inčardipe arakhavimase thaj bararimase e tradicionalune zanatengo e rromane khetanengo (andar bararipe zadrugengo thaj ulavdipe grantonengo);	o đindo e fundune zadrugengo o đindo e ulavdine grantongo
16.	Formiripe e ulavdune fondosko vaš krediripe anglalljimasko (firmengo) thaj korkorrobučardipe e đenengo e rromane nacionalitetese pe majtelune kišle katar e trgose (bikamatače kreditore e telune kamatenca, kreditore e lunde vaktesa e počinimase, thaj miaz.);	o Fondo formirime thaj operativuno ođindo e ulavdune kreditengo
17.	Legalizipe e akanutne bučarimasko andar e sfera e prahhalje ekonomijako, andar andripe uladune bučače thaj porezese ločarimata;	ando kanunesko ramo vaš porezese ločarimata o đindo e legalizime bučengo
18.	Čhinadipe (čačavdipe) e kvotengo po principi afirmativune akcijengo vaš varsave buča e Rromende thaj Egipčanonde;	e kvote čerdine si thaj nakhavdonpe
19.	Nakhavdipe rodinimatengo katar e skala diskriminacijači thaj mobingo e perutnengo/nango e rromane thaj egipčanonde populacijako an suro bučardimasko thaj ano načipe trajimasko e bučače relacijako;	O rodinipe nakhavdino thaj erezultatore si pindarde
20.	Nakhavdipe e informacione kampanjako ke bučidnutne vaš nakhavdipe e stereotipengo thaj anglakrisimasko ano bučardipe e rromane thaj egipčanonde populacijako;	o đindo e informativune bučarnango o đindo e informacijengo /mothodipe ane elektronikane medijore
21.	Stimulisipe e bučidnutnengo vaš bučardipe perutnende e RRE populacijako, andar o sistemi bučikane thaj porezese ločarimata thaj subvencije vaš Rroma thaj Egipčanore anglallipeutne thaj bučidnutne save bučaren e bučarnen e rromane thaj egipčanonde nacionalitetese;	o sistemi bučikane thaj porezese ločarimata thaj subvencije ando si thaj ljindolpe o đindo e bučidnutnende koji save ljen subvencije
22.	Aktivuno bučardipe e perutnende e rromane thaj egipčanonde populacijače ano putaruno sektori;	o đindo e bučarde perutnende e RRE ano putaruno sektori
23.	Iniciripe čerdimasko e kanuneske regulativako vaš bararipe socijalune ekonomijako;	e regulativa propozime thaj andini
24.	Pherduno bararipe đanimasko thaj sićimasko BTO sektoresko thaj ljende anglamothoutnende ane akhardine trupore vaš buča monitoringese procesesko e inkluzijako thaj publikone prezentimasko, ano resipe majspidune čerimasko ano realizipe nacionalnune thaj lokalune politikengo karing e Rroma thaj Egipčanora;	o đindo e čerde sikavimatengo o đindo e nakhljutne sikavimatengo

25.	Zuraripe socialune partnerimasko - čhutipe thaj phandipe akanutne institucije thaj lokalese khetana;	o đindo e institucijengo thaj lokalese khetana phandine ano socialuno partneripe
26.	Zurardipe koordinimasko thaj partnerimasko maškar e maškarimata vaš socialuni bući, biro e bućako, e rromane BTO thaj liderengo, e Rromane phurederimasko (konsilesko) thaj e maškarthemutne organizacijengo, ano konteksti gatimasko thaj implementiripe projektengo save finansiril e EU ano socialuno sektori;	o đindo e koordinacione pićimase maškar e maškarimata vaš socialuni bući, biro bućaće, e rromane BTO thaj liderengo, Rromane phurederimasko (konsilesko thaj maškarthemutne organizacijengo o đindo e barardine khetane projektengo
Umalin: Sastipe thaj sastaripesko arakhavipe		
r/đ	Aktivitetore	E Indikatora
1.	Te sikavdol o statusi e Rromengo thaj Egipcānongo po fundo sikavimasko e relativune mothoutnengo e sastimase, sar ka ma definisinpe specifikune napore (mere) e sastipese arakhavimase akalje dukhade kategorijako;	o rodinipe fundosajlo po sikavipe mothoutnengo e sastimase ćerde /e rezultatore pindarde
2.	Te arakhavdol saikto monitoringo e sastaripese situacijako thaj sastarimase trubumata e Rromende thaj Egipcānonde;	o đindo e anglune kontrolune dićhimatengo o đindo e preventivune dićhimatengo
3.	Te barardol o resipe thaj ljindipekan e sastarimase arakhavimasko katar e sa aspektore – teritorijalne, kulturologikane thaj ekonomikane resimase;	o duripe e sastarimase institucijengo pašaripe e sastarimase kandimatengo e ekonomijaće šajimatende
4.	Te džungadom thaj dogrisavon e perutne e rromane thaj egipcānonde populacijako te alosaren pire sastarutne (doktoře) (sa godola save siljen agorisardo statusi ane Crna Gora: e rašrutne Crna Goraće ja e avrune hharrnevaktesa thaj trajune thanbešimasa);	o đindo e denengo save akanate alosarde e sastarutne (doktoře)
5.	E perutnende e rromane thaj e gipcānonde populacijako save najljen agorisardo statusi, e arakhajmasko sastipe te arakhadol ano phandipe e Chinadunasa(Uredbasa) katar o čhand realizimasko e hakajengo e tradine denengo andar varekanutne jugoslavijaće republike thaj andraluno tradipe e denengo katar e Kosova save bešen ane Crna Gora;	o đindo e denengo savende akana pašardilo arakhavipe e sastarimase arakhajmasko
6.	Te telalhramonpe e ljindipekana katar o kupaćeripe e BTO save ljenpe phućimatenca e sastimase Rromenderengo thaj egipcānongo ano dogripe lundarimasko e profesionalune, ćaćune thaj specifikune informacijengo thaj adekvatune intervencijengo;	e ljindipekana telalhramome

7.	Te edukinpe e perutne Rromende thaj Egipcānonde katar e hakaja po sastarimasko arakhavipe, o čhand realizimasko e hakajengo sar vi e sastarimase bučarnen save save trubun ljende te aračhen realizipe hakajengo po sastarimasko arakhavipe;	o đindo e informativune bučarnango o đindo e informacijengo/ džangljaripe ane elektronese medijore
8.	Te aračhenpe adekvatnune napore (mere) edukacijače vaš sastarimase bučarne ando specifiko akalje populacijače grupako;	o đindo e sikavimase o đindo e nakhljutnende
Umalin; Socijaluno thaj čavorrengo arakhavipe		
r/đ	Aktivitetore	E Indikatora
1.	Lačaripe pašarimasko thaj kvalitetese kandimata e maškaripengo vaš socijaluni bući;	barardo pašipe ekandimatengo e CRS RRE populacijače
2.	Organizipe e informativune kampanjako ane rromende thaj egipcānonde thanbešimata katar e hakaja thaj o čhand realizimasko e socijalune thaj čavorrende arakhavimasko;	o đindo e bučarnango pe beršesko nivo an sarsavo thabešipe o đindo e beršese džangljaripe ane elektronikane medije
3.	Angažipe e rromende medijatorengo vaš trubupe e profesionalune timongo ane maškaripe vaš socijaluni bući thaj aver institucije e socijalune arakhavimase;	O đindo e angažime RRE medijatorengo
4.	Uladune programenca thaj aktivitetenca te lundardolpe arakhavipe e đenende uladune trubumatenca e rromane thaj egipcānonde populacijako;	čerdo uladuno programi vaš arakhavipe e đenengo trubune uladune trubumatenca e RRE
5.	Formiripe mobilune timonengo čerdine katar e anglalmothoutne/na e maškaripe vaš socijaluni bući, rromende medijatorengo, anglalmothoutne/na e rromende thaj egipcānonde BTO, anglalmothoutne/na e čerende sastimase, anglalmothoutne/na e Direkcijače policijako vaš lundaripe servisesko e socijalune inčardimasko;	o đindo e formirime mobilune timonengo o đindo e anglalmothoutnengo e RRE an sarsavo mobiluno timo
6.	Lindipe upraldičhimasko thaj grižako upral e čavorre save čhinaven rinduno školujipe akcentosa pe čhejorra;	o đindo e surengo
7.	Arakhavdipe (prevencija) e carraberšende thaj zorasa prandomasko/vačardine prandomata andar bući e multi-disciplinarune timore paše maškaripe vaš socijaluni bući thaj anglaljisaripe e kupačerimasko e školače institucijenca;	O đindo e vačarimatengo ane škole pe tema arakhavdipe (prevencija) e carraberšende prandimasko
8.	Te ando o nevo Kanuni katar e čavorrengo arakhavipe thaj ljese telalkanune aktore;	ando o Kanuni ande e telalkanunese aktore

Umalin: Zoripe upral e đuvljeđeja thaj zoripe ane familija		
r/đ	Aktivitetore	E Indikatora
1.	Ljipe e lokalune akcione planengo vaš phandipe e rromane thaj egipcānonđe populacijako e naponenca (merenca) vaš ačhavdipe thaj phađipe e zorasa upral e đuvljeđeja thaj zorasa ane familija;	o đindo e komunengo an save si andine
2.	Rodinipe thaj bičhinadino čidipe thaj arlipe e generalijengo katar e sure daravdimase, seksualune daravdimase thaj seksualune đungardimase;	o đindo e registrime surengo
3.	Phandipe e anglamothoutnango e Rromane thaj egipcānonđe populacijako ane lokalese timore po tereni save ka aven formirime/save si ake formirime;	o đindo e phandune anglamothoutnango e RRE ane lokalese timore
4.	Phandipe e anglamothoutnango e rromane thaj egipcānonđe populacijako ane implementacija thaj nakhavdipe napongo (merengo) thaj aktivitetore činade (ande) lokalese akcione planonenca vaš resipe e bijane barabarimasko;	o đindo e phandine anglamothoutnango e RRE ane lokalese timore
5.	Phandipe ačhavdimasko e zoripesko ane sa lokalese akcionune planengo vaš phandipe e rromane thaj egipcānonđe populacijako;	Ačhavdipe zorasa phandune ane sa lokalese akcionune planengo vaš phandipe e rromane thaj egipcānonđe populacijako
6.	Arakhavipe katar e carraberšende zorasa prandimata thaj ačhavdipe gasave procedurengo andar o edukipe, kampanje thaj trubupe e kanunese aktonengo;	o đindo e informativune bučarnango pe tema e carraberšende zorasa e prandomatengo
7.	Edukipe e perutnango e rromane thaj egipcānonđe populacijako katar o Kanuni bipočinimasko e juridikače ažutimasko;	o đindo e perutnande RRE save nakhlje e edukacija katar o kanuni bipočinimase juridikače ažutimasko
8.	Edukipe e perutnango e rromane thaj egipcānonđe populacijako katar o Kanuni e arkhajmasko e zoripesko ane familija thaj e Strategija arakhajmasi katar o zoripe ane familija;	o đindo e perutnango e RRE save nakhlje o edukipe katar o Kanuni e arakhajmasko e zoripesko ane familija thaj Strategija arakhajmasi katar o zoripe ane familija
9.	Edukipe e đuvljengo e rromane thaj egipcānonđe populacijako, bučarde ane maškarijata vaš socijaluni bući thaj perutne/na e policijače, sar vi e bučarde ano sastaripe, ane umalin čhinadimasi e diskriminacijače thaj ačhavdimasko thaj phađimasko e zoripesko ane familija;	o đindo e perutnango e RRE thaj avera save nakhlje o edukipe ane umalin čhinadimasi e diskriminacijako thaj ačhavdimasko thaj phađimasko e zoripesko ane familija
10.	Bararipe e neve thaj zurardipe e akanutne servisengo vaš inčardipe e viktimize ane familija pe lokalesko niveli, uladune sikavimasa vaš e bući e perutnenca e rromane thaj egipcānonđe populacijako thaj avera dukhavde grupe;	o đindo e bararde servisengo

11.	Edukipe čhejengo(rakljango) thaj đuvljeđejeongo e romane thaj egipčanonde populacijako katar e arakhavimate naponde (merende);	o đindo e čhejengo (rakljango) thaj đuvljeđejeongo save nakhlje o sičiće
12.	Integrisiće đanimasko katar o zoriće upral e đuvljeđeja, bijano barabariće thaj nazorasa komunikacija ane školaće institucije vaš funduno thaj maškaruno sičiće;	o đindo e vačarimatango ane škole katar o zoriće upral e đuvljeđeja, bijano barabariće thaj nazorasa komunikacija
13.	Phandipe generalijengo ane specifikune grupe ane sa rođinimata katar o zoriće ane familija thaj bijano fundope e zorićesko thaj rindosariće e ljinde generalijengo pe bijani thaj etnikani funda;	O đindo raportengo e rindosarde generalijenca
Umalin: Kulturako thaj čhibako identiteto		
r/đ	Aktivitetore	E Indikatora
1.	Organizipe e milajese kampongo e rromane čhibako uzal inčardipe e institucijengo;	o đindo e bučarnango vaš sičiće e rromane čhibako pe milajese kampora
2.	Inkalipe e rromane alavaresko, nakhavdiće e literaturako pe rromani thaj katar e rromani čhib;	ikaldo alavari e rromane čhibako o đindo e nakhavdine pustikengo pe rromani thaj katar e rromani čhib
3.	Inčardipe thaj partneriće ane regionalesi inicijativa e standardizimasko e rromane čhibako;	e anglamothodine Crna Goraće si phandine ane regionaluni inicijativa e standardizimasko e rromane čhibako
4.	Te zurardon e kapacitetore thaj te angljisardol e kulturako-inkaljimasko čeriće e Rromengo ano ramo e maškarimasko vaš arakhaviće thaj barariće kulturako e minoritengo	e kapacitetore zurarde angljisardi e kulturako-ikaljimasko čeriće e Rromengo o đindo e ikaljimase pustikengo
5.	Te inčardol o projektuno kupačeriće e kulturaće amalimatengo thaj institucijengo e buteđinde rromane institucijengo avral e Crna Gora ano resipe anglaljimasko e kulturaće đuvdimasko e Rromengo thaj e Egipčanongo ane Crna Gora;	o đindo e inčarde kulturaće čidipengo
6.	Inčardipe e etnologikane rođinimatengo ano phandipe e đuvdimasa thaj adetonenca e Rromengo thaj e Egipčanongo ane Crna Gora;	o đindo e inčarde etnologikane rođinimatengo
7.	Promovisiće e rromane kulturako ano ramo e manifestacijako „Dani kulture manjinskih naroda u Crnoj Gori”; („E đivesa kulturaće e minoritende selorengo ane Crna Gora”).	Lipe e anglamothodengo e rromende čidipengo pe manifestacija „Dani kulture manjinskih naroda u Crnoj Gori”; („E đivesa kulturaće e Minoritende selorengo ane Crna Gora”).

Umalin: Informisipe		
r/d	Aktivitetore	E Indikatora
1.	E vastušenca andar o budžeto e Crna Gorako planirime vaš čeripe thaj emitipe kanunesa andine e programende saičarimata e putarune servisengo e Radio Crna Gorače thaj Televizijače e Crna Gorače te arakhavdon, ano resipe e arakhavimasko e čhibače ulavdune thaj identitetesko, realizipe hakajengo po informisipe e rromende thaj egipčanonde khetanako;	o đindo e emitimasko pe rromani čhib pe putarune servisore e Radio CG
		o đindo e emitimasko pe rromani čhib pe putarune servisore e TV CG
2.	Ano phandipe e phućimatenca e socijalune integracijako e Rromendi ane Crna Gora, te arakhavdol programesi produkcija thaj saičarimata katar o mandaibe vaš realizacija e resimatendi definisime Akcione planesa vaš implementacija „Dekadako e phandimasko e Rromengo ano 2005-2015“;	o đindo e pherdimase save anglaćeren e umalina astardine si Akcione planosa vaš e implementacija „Dekada phandimasi e Rromengo 2005-2015“
3.	Te sufinansirinpe e medijende temikane programore katar e socijaluni integracija e Rromendi ane Crna Gora akcentosa pe inćarimata save afirmisin multikulturalipe, multićhibope thaj medijako hramope thaj đilabipe, ano resipe medijače prezentacijako e Akcione planesko vaš implementiripe „Dekada phandimasi e Rromendi 2005-2015“, sar vi phandino sektorende politikenca thaj umalinenca ćerimase te araćen ljesi medijaći prezentacija dromal TV spotesa, radijose džinglesko thaj aver forme thaj sainćarimata e vizuelune komunikacijako; te džangljardol beršesko konkursi vaš alope majlače mothojmasko katar e socijaluni integracija e Rromendi ane CG vaš savese ulavdol e plaketa thaj loveniđi suma ano ućipe jeće šelune neto therdimasi (poćindaći);	O đindo e promotivune sainćarimase (spotonengo, džinglore, thaj aver inćarimata)
		o đindo e emitomasko e promotivune saičarimase
4.	E lokalese korkorrevortuna an save funkcionin e lokalese radio-difuzese servisore ka araćen kaj ane beršese kontrate e obligime programese saičarimata katar o publikuno interesi aven precizune liparde vi e programore e Rromende Dekadako;	o đindo e kontratengo e precizune liparde programenca e romende Dekadako
5.	E nacionalune thaj lokalune putarune e radio-difuzese servisore ka, ulavdune ane maškarimate kaj đuvdisaren e Rroma thaj e Egipčanore, ano phandipe e šajimatenca, bućasa te angažil e medijače edukime žurnalisten akalje populacijače;	o đindo emitimasko save laćharen e umalina astardine Akcione planosa vaš emplementacija e Dekadaći

6.	Te stimuilpe partneripe e Thagarnako, BTO sektoreško thaj medijende amalimatengo thaj medije po plano e medijende prezentacijako e Rromende Dekadako dromal programi edukimasko, treningosko thaj strategune definisimasko e medijende prioritore andar kaja umalin;	o đindo sićimase ane umalin e medijende prezentacijako e prioritotengo e Dekadako thaj e Strategijako
7.	E Komisija vaš ulavdipe kotor e lovengo katar e čheljimata pe bahh ka aračhol kaj kotor akale lovengo dogrisavol vaš čeripe e programende saičarimatengo e komercijalune emiterengo save si katar o putaruno interesi, a uladune si mandaine vaš perutne e rromende thaj egipčanonde populacijaće ane Crna Gora, geja kaj ka o čeripe akale programsko uladune te moldisarol an suro selekcijako e resle projektengo;	o đindo e projektengo e komercijalune emiterengo mandaine vaš perutne e rromende thaj egipčanonde populacijako
8.	Miškope publikacijako (ljilesko) pe rromani thaj crnogorendi čhib;	e publikacija si miškome thaj ljiya te ikljol
Umalin: Thanbešipe		
r/đ	Aktivitetore	E Indikatora
1.	Andipe trubune kanunese thaj telalkanunese aktore save regulisin e umalin socijalune thanbešimasi (normativuno ramo);	e činavde vaktore e animase ano agor e 2012. berš
2.	Vazdipe(čeripe) e čerende objektengo trubune akale populacijaće;	o đindo e nevezdine(čerde) objektengo
3.	Legalizipe e varsave objektengo ja sa e thanbešimatengo, sar vi ažutipe ano agordisaripe e poloćine surengo ano phandipe moldimasa thaj šajipe sipesko thaj šandine hačarimasko e moldisarunako katar e rig e Rromendi thaj Egipčanondi;	o đindo e legalizime objektengo
		o đindo e phandine objektengo pe infrastruktura
		o đindo ažutimasko ano agorisaripe e poloćine surengo
4.	Phandipe e vazdine objektengo pe infrastruktura (pajanipe, kanalizacija, elektrikani safin, dromesi safin thaj aver);	o đindo e phandine vazdine objektengo pe infrastruktura
5.	Lundčaripe ažutimasko vaš saniripe thaj lačharipe kišlengo e thanbešimase ane objektore katar o čordardo materiali an save đuvdisaren e rromende thaj egipčanonde familije a save si andar e arakhavdimase motivore problematikune;	o đindo e vazdine jekhorrengo an save si lačharde e kiše thanbešimase

6.	Thanardipe e thanbešimatengo ja deponijengo vaš čhudipe ano pašipe e thabešimasko e rromane thaj egipcānonde populacijako ano phandipe e thanese planese dokumentacijasa;	e thanbešimate thanardine/ o đindo e thanardine thanbešimatengo thaj o đindo e ačhunengo
7.	Čerdipe thaj kandidipe e projektengo e lokalese korkorvortutnenca thaj e rromende bithagarune organizacijenca karing e maškarmutne institucije thaj donatora vaš ljipe vastušengo e maškarmutne ažitimasko vaš akalje resimase;	o đindo e lundarde (čhutine) projektengo e donatorende
Umalin: Lipe ano politikano thaj putaruno đuvdipe		
r/đ	Aktivitetore	E Indikatora
1.	Čerdipe e normativune kišlengo vaš politikako anglamothodipe e Rromengo thaj Egipcānongo – pe raštrako thaj lokaluno niveli;	O Kanuni katar o alope e bičaldengo thaj phurederutnengo si paruvime
2.	Te šajisardol lipe e anglamothodinende e rromane bithagarutne organizacijende ane buči e lokalune čidutnako po sistemi <i>ćuće skaminako</i> , vaš hakajesa te vačaren, aj bi hakajesa te krlisaren, uladune kana vačardolpe katar e phučimata mandaine vaš o rromano minoriteto;	Realizime modeli e ćuće skaminako vaš anglamothodine e rromane BTO
3.	Te čerdol kupačeripe e lokalese korkorvortutnanca pe umal e čerimasko thaj nakhavdimasko e lokalune akcionune planengo vaš e Rroma thaj Egipcānore;	čerdili e kupačeruni e lokalese korkorvortutnanca o đindo e ande akcione planonde ane komune
4.	Čerdipe thaj realizipe programesko e lunđevaktese e profesionalune thaj finansijaće ažitimasko e rromende thaj egipcānonde bithagarutne sektorese;	o programi gatisajlo thaj operativuno
5.	Čerdipe e trubune administrativune thaj organizacione kapacitetongo ano Ministripe vaš manuškane thaj minoritende hakaja vaš akalje činadimase;	o đindo sikavimasko vaš sevutne e Ministripengo
6.	Ljindipe rindo mediijaće-Marketingune thaj edukativune-Informativune aktivitetengo, uladune po putaruno servisi, ando afirmipe thaj buhljipe mincosko katar e pozita thaj trubujimata e rromende thaj egipcānonde populacijako, so phandol vi organizipe e profesionalune seminarenge, e putarune debatengo, trujalime astalengo thaj geja majdur. Katar akala phučimata;	o đindo e mediijaće džangljariimatengo ođindo e tv emisijengo – o đindo e lipeutnengo/nango o đindo e radio emisijengo – o đindo e lipeutnengo/nango o đindo e seminarenge – o đindo e lipeutnengo/nango
7.	Arakhvdipe pačavimasko e definisime kanunese napongo (merengo) e afirmativune akcijako ano suro bučardimasko e đenengo e rromane thaj egipcānonde nacionalitetese ane sa organore e raštraće vortomasko, e lokalese korkorvortomasko thaj putarune sevipena;	o đindo e bučardengo ane organore e raštraće vortomasko, lokalese korkorvortomasko thaj putarune sevipena;

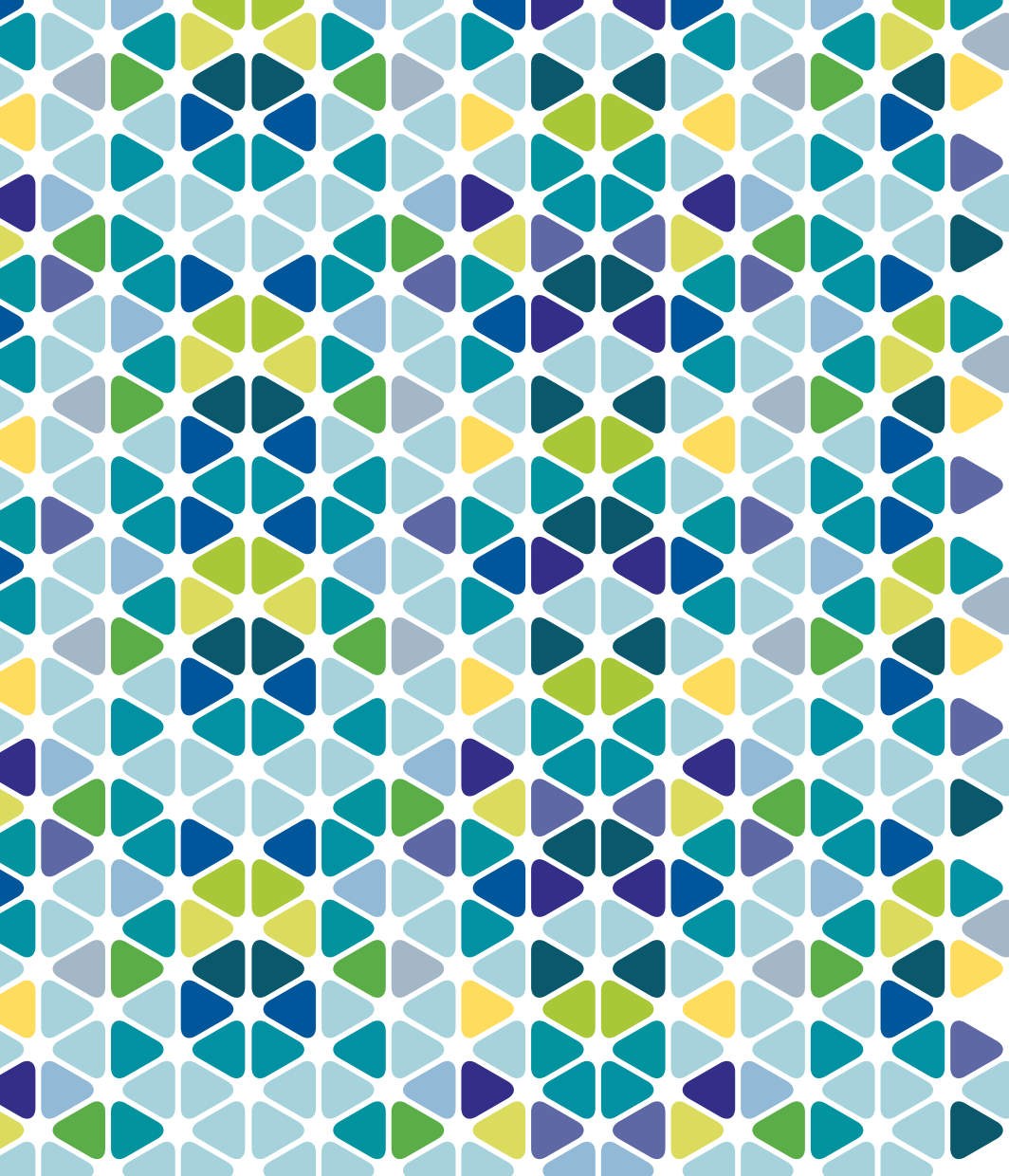

8.	Sikavdipe e đuvljeđejengo andar e rromane thaj egipćanonde populacijako vaš ljipe ano putaruno thaj politikako đuvdipe, ando haćaripe e fundune manušikane hakaja, gv. hakaj po bijano barabaripe;	o đindo sikavimasko thaj o đindo e nakhljutnengo vaš ljipe ano putaruno thaj politikako đuvdipe
9.	E Komisija vaš ulavdipe kotoresko e lovengo katar e ćheljimata pe bahh te araćhol kaj kotor akalje lovengo dogrisavol vaš programore/projektore katar o mandaibe vaš e perutne e rromane thaj egipćanoneđe populacijako, geja so ka akala programore/projektore uladune moldisarol ano suro alomasko e resle (methode) projektongo.	o đindo e inćarde projektongo thaj e saćidune finansijaće vastušengo

CIP - Каталогизација у публикацији
Централна народна библиотека Црне Горе, Цетиње

ISBN 978-9940-633-00-4
COBISS.CG-ID 21440272

MINISTARSTVO ZA LJUDSKA I MANJINSKA PRAVA

Rimski trg 46 , 81 000 Podgorica, Crna Gora

Tel. 020-482-129 | Fax. 020-234-198

E-mail: sabahudin.delic@mmp.gov.me

Web site: www.mmp.gov.me